

હવે ચારિત્ર્યમાં રૂઝ, લોકપ્રગતિ માટે મેંથપ્રસાર કરવાના
 અનેક પ્રયામ કરનાર, ઉપકાર કરવાની પ્રવૃત્તિમાં અરુપ્પણિન
 પ્રયત્ન કરનાર, યોગવિષયમાં પ્રગત, રાજ્યરુદ્ધત્યની
 અનેક ગાંઠી સમજાવનાર મહાત્મા પંચાસજી
 શ્રી આનંદસાગર મણિના પવિત્ર નામ
 સાર્થ આ મેંથ જોડો હાર્દિક અંગે મારી
 જાતને કાળુમુખ થયેલ ગાણું છું.

સેવક મોતીચંદ.

સારંગ.

હમ મગન ભયે પ્રભુ ધ્યાનમે.

વિસર મઈ દુષિધા તન મનડી, અચિરાચુતચુતજ્ઞાનમે ૬ ૧
હરિહર જ્યેષ્ઠ પુરંદરડી નધિ, આવત નાંદિ કેડી માનમે
ધિદાનંદડી જ્યોત મચી હે, સમતારસકે પાનમે. ૬ ૨
ઇતને દિન તુ નાંદિ પિછાન્યો એરો, જન્મ મમાયો અલનમે
અખ તો અધિકારી હોઈ બેડે, પ્રભુગુન અખય અલનમે. ૬ ૩
મઈ રીનતા સખહી હમારી, પ્રભુ ગુન સમકિત જ્ઞાનમે
પ્રભુગુન અનુભવકે રસ આમે, આવત નાંદિ કેડી ધ્યાનમે. ૬ ૪
મિનહી પાયા તિનહી છીપાયા, ન કહે કેડીકે કાનમે
તાલી લાગી જખ અનુભવડી, તખ લને કેડી જ્ઞાનમે ૬ ૫
પ્રભુગુન અનુભવે ચંદ્રકાસ બ્યો, સો તો ન રહે ધ્યાનમે
વાચક જસ કહે માહ મહા અરિ, છત લીયો હે મેદાનમે ૬ ૬

યસોવિજય ઉપાધ્યાય.

આ મુ ખ.

યોગના સંબંધમાં લોકોમાં સામાન્ય રીતે બહુ ગેરમજબુતી ચાલે છે. યોગ શબ્દની આશુજાતુ એટલી અસત્ય આપઠ્યિત થઈ ગઈ છે કે જાણે યોગ સામાન્ય પ્રતીતી તરફ અત્યંત વિષય દોષ એવી હોઈમાન્યતા થઈ ગઈ છે. યોગી, જોગી, મુંબજી, વેરાગી એ નામથી જાણીતા ધરેજીઓમાં જાણે કંઈ જાણિયુંદિને વ્યવહાર દોષ, તેઓ જાણિ નાખી દેનારા દોષ, કુદરતની અજેવ શક્તિને વશ કરનાર દોષ, એવે જવાબ લોકોમાં બેસી ગયો છે. સ્વાર્થ સાધવાની દયાવાળા, સંસારિત વસ્તુઓ કે વિષયોની એવાવાળા અને લોકોના વલેમ અને બુદ્ધિશક્તિને આશ્વિમ સ્થાવનારાઓએ લોકોના આ ખોટા વિચારને ઉત્તેજન આપવા ધારું કયું છે એમ પણ જણાય છે. આ જવાબ તરફ જોડો છે, યોગ જે પ્રેમપ્રાપ્તિનો પરમ મિદ્ધ રૂપ છે તેને જાણિયું કે વ્યવહાર સાથે ખાસ સંબંધ નથી અને બરાબર વિચાર કરતાં જાણ તથા સિદ્ધિઓ પરજાવમાં રમણના બાવનાર છે અને આત્માનો અધઃપાત કરાવનાર છે તેમજ વિચિત્ર પ્રદૂરે તેનો ખાસ ધારણ વગર ઉપદેશ કરતા નથી એમ શાસ્ત્રિએ બતાવવાની ધરૂં જરૂર લાગે.

સાથે એમ પણ જણાવું કે સમકાલ-સમકાલ જેવા યોગમાં જાણિ દાનવિ બાવનારા વિષયના સંબંધમાં પ્રજાબરો અદ્યતનની પ્રતીતિ એટલી અસત્ય બતાવે છે કે તેઓ જાણે વિગતો આત્મા એટલા ઉત્તરિમમ. અત્યંત વધી ગયે છે એમ કાર્તિકેશ્વર શાસ્ત્રી જે. આ બાવનામ વિગતો પુછે. આ ધારણા કરતી બહુ કદૂર જોર. આ જોગી દે. અને વિષય સાધના રીતે ધર. આ જોગી તે દે. અત્યંત નથી તેમજ સમકાલ જેવે જાણિ અદ્યતન. આત્મા કુદરત મેમ મેમ તે બતાવે. ખેત પણ નથી એ બતાવનાર પુછે. રાતની જરૂર કરી આ પુછે. રાતની દે. આ દોષ ધારણ પુછે. આ રીતે તે વિષય સમજવા. મટે એ દરિયું જાણે સ રાતની જરૂર કરી આ વિષય રીત વિચાર અને અત્યંત અદ્યતન.

ખુલાસો થતો નથી અને તેને પરિણામે ધમિષ્ઠ માણસોને દુઃખી થતાં જોઈને અથવા અધમ પંદિતના માણસોને સુખ ભોગવતાં જોઈને, મોટા વિચારોમાં તેને માટે જવાબદારને આરામ ભોગવતાં જોઈને અને નિર્દોષ દુષ્કારને મરી જતાં જોઈને અને એવી એવી અનેક વિરોધદર્શક સ્થિતિ જોઈને મનમાં મુંઝાઈએ ધીએ અને આ બધા ગોટાળામાં ઠાંઈ અવસ્થા દૃષ્ટે કે નહિ તેને માટે અનેક વિચાર આવે છે. જ્યારે દૃષ્ટિ વિશાળ થાય છે ત્યારે અવલોકનને પંથ મોટો થતો જાય છે અને તે વખતે ઘણા ખુલાસા સ્વતઃ થતા જાય છે. અવલોકનપંથ મોટો કેમ કરવો તે એમ જાણી સારી રીતે જતાવે છે અને એની ફેટલીક ચાવીઓપર વિવેચન આ વિષયમાં વાંચવામાં આવશે. જ્યાંસુધી એક જવના આગળ પાછળના જતાવેપરજ વિચાર કે દૃષ્ટિ રહે ત્યાંસુધી અનેક પ્રકારનો ગેરસમજાની થાય છે, પરંતુ વિશેષ વિશાળ દૃષ્ટિ થતાં તે સર્વ દૂર થાય છે.

સર્વથી અગત્યની જાણ સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની છે. ચિનનની ઉત્ક્રાન્તિ કરાવવા માટે અનેક શુભો અગત્યના છે અને તે શુભોપર વિચારણા કર્યા પછી તેને અંગે તદ્દન નીચી સ્થિતિથી પ્રાણી કેટલો આગળ વધે છે, કેવી રીતે વધે છે અને વધવામાં તેને કેવાં સાધનો મળે છે તે સર્વપર વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. ખાસ કરીને જ્યાંસુધી ચિનનની ઉત્ક્રાન્તિ કેવી રીતે થાય છે તેનો વિચાર બરાબર અને નથી ત્યાંસુધી વ્યવહારની ઘણી બાબતોમાં મુંઝવાટો થયા કરે છે અને અનેક વિશુદ્ધ શુભો વ્યવહાર રીતે અમલમાં મુકવાનું કે અમલમાં નહીં મુકવું એ અને તેના આગ-હોળુ કયો છે તે સમજવાની અવશ્યકતા જાહેર નથી તેમ જ તે જ વન સમજાવ ત્યાંસુધી ધણ વગ નું જાણ થાય છે ને ન જાણ થાય નું ખુલાસો આ વિષયમાં થઈ જશે.

વિવેચ						૪૪
અધ્યાત્મયોગ	...	...	...	...	...	૧૧
આર ભાવના	...	...	...	...	...	૧૨
ભાવનાયોગ	...	...	...	...	...	૧૫
આર ભાવના	...	...	...	...	...	૧૬
આનયોગ	...	...	...	...	...	૨૦
સમનાયોગ...	...	...	...	...	...	૨૩
જ્ઞાનસંન્યાસ	...	...	...	...	...	૨૪
દ્વિતીયયોગ	...	...	...	...	...	૨૭
શાસ્ત્રયોગ	...	...	...	...	...	૨૭
સામર્થ્યયોગ...	...	...	...	...	...	૨૮
ધર્મસંન્યાસ	...	...	...	...	...	૨૯
યોગસંન્યાસ	...	...	...	...	...	૩૦
જ્ઞાનયોગ	...	...	...	...	...	૩૨
જ્ઞાનયોગ	...	...	...	...	...	૩૩
આર ધર્મનુ કવરક	...	...	...	...	...	૩૩
અવરકવધનુ કવરક	...	...	...	...	...	૩૩
મમતાના કિયા	...	...	...	...	...	૩૫
નુશાનોના વિચાર	...	...	...	...	...	૩૬
મના આ' અંગે...	...	...	...	...	...	૩૬
(૧)	...	...	...	...	...	૩૬
(૨)	...	...	...	...	...	૩૬

(વપવ.)						પૃષ્ઠ.
પ્રત્યાક્ષ (૪)	...	...	...	...	...	૧૨૮
પાગણા (-)	...	...	...	...	...	૧૩૦
ધ્યાન (૩)...	...	...	...	...	...	૧૩૧
નાનાર્ણવ ધ્યાન વિભાગ...	...	...	...	...	...	૧૩૩
૧ આર્તધ્યાન ..	...	...	...	...	...	૧૩૧
૨ રૌડધ્યાન ..	...	...	...	...	...	૧૩૪
દુઃખધ્યાન વિભાગ ...	...	...	...	...	...	૧૩૬
ધ્યાના ગદાશ્લુ ...	...	...	...	...	...	૧૪૦
૪૫૫ ગદાશ્લુ ...	...	...	...	...	...	૧૪૨
૩ ધર્મધ્યાન ...	...	...	...	...	...	૧૪૪
આસાવિચય ધર્મધ્યાન	...	...	...	...	...	૧૪૫
અપાયવિચય ધર્મધ્યાન	...	...	...	...	...	૧૪૬
વિષાકવિચય ધર્મધ્યાન	...	...	...	...	...	૧૪૭
સંસ્થાનવિચય ધર્મધ્યાન	...	...	...	...	...	૧૪૮
નારકદુઃખ વિચારણા...	...	...	...	...	...	૧૪૯
દેવસુખ વિચારણા ...	...	...	...	...	...	૧૫૧
ચિન્તન ધ્યેય	...	...	...	...	...	૧૫૮
૫૬૪ ધ્યેય	...	...	...	...	...	૧૬૧
૩૫૪ ધ્યેય	...	...	...	...	...	૧૬૬
૩૫૪ ધ્યેય	...	...	...	...	...	૧૬૬
૪ શુકલધ્યાન	...	...	...	...	...	૧૭૪
પ્રથમ વિનર્ક અગ્રવિચાર	...	...	...	...	...	૧૭૫
એકત્ર વિનર્ક અગ્રવિચાર	...	...	...	...	...	૧૭૬
ત્રીધિકત્ર ગદિ	...	...	...	...	...	૧૭૭
સુદ્ધમકિય અગ્રવિચાર	...	...	...	...	...	૧૮૦
સુદ્ધમકિય અગ્રવિચાર	...	...	...	...	...	૧૮૦
સિદ્ધશામા સુખ ...	...	...	...	...	...	૧૮૧
સમાધિ (૮) વિચારણા અનાવરત્યક	...	...	...	...	...	૧૮૨

ક્રમમાં જેટલે અગ્રે કેન્દ્રાર હોય છે તેટલે દરજ્જે તેમાં ન્યૂનાધિક્ય સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ થઈ આવે છે. ક્રીડી ધાન્યસંચયમાં જ સંતોષ માને છે, અથ્થ કે શ્યાન પેટપૂરતું ખાઈને કે ઘણીના હેતથી મુખ અનુભવે છે, નેએને એથી વધારે પોતાની બવિધ્યત્ સ્થિતિ સુધારવાનો વિચાર બહુ અદ્ય હોય છે, જગસગ નહિ જેવો હોય છે. મનુષ્યજાતિમાં એથી ઉઘટી રીતે અનેક પ્રકારના વિકાસક્રમપર સ્થિત થયેલા પ્રાણીઓ જવામાં આવે છે. કોઈ તદ્દન સ્થૂળ વૃત્તિપર આશિડ કરીને મા જ જીવન પૂર્ત કરનાર અને કેટલાક માનસિક અને આત્મીય વિકાસક્રમમાં ઘણા આગળ વધી જઈ સ્થૂળ પદાર્થોને અવગણનાર જોવામાં આવે છે. આ બીજા પ્રકારના જીવોનાં મુખનો ખ્યાલ અને તેને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો તદ્દન નવીન પ્રકારના અને બહુ અંશે વિચાર ખેંચનારા માલુમ પડી આવે છે. આથી એક વાત તો સર્વ પ્રાણીઓના સંબંધમાં નીકળી આવે છે અને તે એ છે કે સર્વ પ્રાણીઓનું સાધ્ય પોતાની વર્તમાન સ્થિતિના કરતાં વિશેષ સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું રહે ■ અને તેને માટે પોતાની યામ્યતા અને પ્રકાશ અનુસાર સાધનો તે એકઠાં કરવા મથે છે.

વિકાસક્રમમાં ન્યૂનાધિક્ય.

* વિકાસક્રમમાં પ્રત્યેક પ્રાણીઓમાં ન્યૂનાધિક્ય સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે અને તેનું કારણ પણ તેનું જ વિચિત્ર જ નાધ્યનુ અજ્ઞાન, તેનું અચોક્કસપણું, તેને પ્રાપ્ત કરવામાં અસ્થિરતા, પ્રયત્નની ખામી, અવાંતર આંતર અને બાહ્ય પ્રત્યવાયો આવે તેની સામે વચાની અશક્તિ અને હઠ બાવના તેમ જ વિનિયોગની ગેરહાજરી-આવા કારણોન

* વિકાસક્રમ એટલે Stages of Evolution. અહી પ્રત્યેક પ્રાણી વિજા સમા ઉઘટી હરે વધેક છે તેપર વિચારણા છે. ઉઘટી ક્રિયા કરવાથી વિકાસમાં હલન ચલ ઉપરાંત અધઃપાત પણ થાય છે તે વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. એકદર વિજા આગળ જ વધ્યા કરે છે એમ સમજવાનું નથી. Theory of Evolution ની નિતવાદ અને જૈન ઉત્કાન્તિવાદમાં આ મોટો તફાવત છે. જૈન પ્રગતિમાર્ગમાં વધ્ય ઉઘટી ક્રિયા થાય તો પાત પણ થાય છે અને અદેવ સોપાન પાછા ઉતરી જવાય છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

હીંમે પ્રત્યેક પ્રાણીના વિકાસક્રમ જોઈએ વધતો સ્પષ્ટ જણાય છે, છતાં
એવી સ્થિતિ દરમિયાન પણ પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના વિકાસ પ્રમાણે મુખ્યને
ખ્યાલ કર્યા કરે છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવા સાધનો એકત્ર કરે છે. વર્તમાન
જીવનથી વિશિષ્ટ જીવન સોઝાવવાની પ્રભળ ઇચ્છા તેના સ્વૃણ અથવા
વિપુલ આકારમાં પ્રત્યેક પ્રાણીમાં હોય છે એટલી વાત આટલા ઉપરથી
સ્પષ્ટપણે સમજાય છે. મુખ્ય શું છે અને ક્યાં છે તેનો જવાબ કેટલાકને
ક્ષિત આત્મપ્રદેશમાંથી સ્વૃણ આકારમાં મળે છે, કેટલાકને ઠંઠક શુદ્ધ
આત્મપ્રદેશમાંથી મધ્યમ આકારમાં મળે છે અને કેટલાકને શુદ્ધ
આત્મા તરફથી સ્વસ્પષ્ટ મેલ વગરનો મળે છે. આવા મુખના ખ્યાલ
તરફ દોરાઈને તે અનેક પ્રકારનાં સાધનો આડંબર સજ્જિત કે તે વગર
મેળવતો ચાલે છે અને પોતાની માન્યતા પ્રમાણે તેમાંથી મુખ મેળ-
વવા માટે પ્રયાસ કરે છે અને સાધકની સ્પષ્ટતા, ઉદ્યમ અને બીજા
સંયોગો અનુકૂળ થાય તે પ્રમાણમાં તે મુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

બહિરાત્મા-અંતરાત્મા -

એનામાં એટલી બધી હોય છે કે તે પોતાના શરીરને જ આત્મા સમજે છે, શરીરને સુખદુઃખ થાય તો તે પોતાને ચલું એમ સમજે છે, શરીરથી અન્ય પ્રાણીઓના આત્માને પર સમજે છે, પુત્ર અંગનાને પોતાનાં સમજે છે, ધન વિગેરે પોતાના વાળામાં રહેલા પદાર્થ ઉપર સ્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે અને તેવી બુદ્ધિને પરિણામે સંસારસ્થિતિનાં બીજ તે નિરંતર વાળ્યા કરે છે અને પછી તેનાં જો ફળો બેસે ॥ તે સર્વ તે સદ્ગુણ કરે છે. આવે બહિરાત્મભાવ ત્યાગ કરી આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ રાખી જોયો વિકાસક્રમમાં આગળ વધેલા હોય છે તેવા આત્માઓને અંતરાત્મા કહેવામાં આવે છે. એ દશામાં વર્તતા તેનામાં 'આત્મનિ આત્મ-

બુદ્ધિ' એવી હોય છે કે પછી તેને બાહ્ય રૂપ રંગવૈભવ અંતરાત્મદશા સમજી. વિજ્ઞાસમાં આનંદ સાગતો નથી, તે સ્વસંવેદ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેને પોતાની અગાધની બાહ્ય ક્રિયાઓમાં

કેટલી જામ હતો તે જણાઈ આવે છે, આત્મસ્વરૂપ બરાબર જાણવામાં આવે છે, આત્માની અશિશ્ય શક્તિ અને તેના અનંત મુખોનો ખ્યાલ આવે ॥ અને તેનામાં એક એવા પ્રકારની શાંતિ આવી જાય છે કે જેનું વર્ણન આપવું પણ મુશ્કેલી થઈ પડે. એ અંતરાત્મદશામાં વર્તતા જીવો વિકાસક્રમમાં ધણી વધતા જાય છે અને ત્યાંમાં નેંદણા માટે જુદા જુદા વિજ્ઞાસક્રમના મોપાનપર સ્થિતિ એવામાં આવે છે આ અંતરાત્મદશામાં વર્તતા વર્તનાંનું સાધ્યધ્યાન પરમાત્મદશા જે. એ દશામાં વર્તતા ચૈતનો નિર્લપ, નિષ્પલ શરીર રહિત, મુક્ત, નિર્લભ, નિર્લભ અને નિર્લોક્ય હોય છે. એ દશામાં રતના મન મહાગુણના એકી વખતે અવિભાવ હોય છે. એ મહાગુણ મહા ચૈતન્ય દશા પ્રાપ્ત કરનાર સાધ્ય સર્વ વિગ્રહ માનસામી ચૈતનોમાં હોય છે અને મહા ચૈતન્ય આદર્શ તે હોવાથી સાધ્યમાનપર પ્રવૃત્ત કરનાર મન જીવોના મુક્ત હૃદયધ્યાનપર તે સ્થિતિ રહે છે. આવી રીતે સાધ્યમાનપર પ્રવૃત્ત કરનાર જીવોના જે જે નેંદા વિભાગ પાડ્યા તેઓ પાત્ર પ્રગતિમાં અચળ વિજ્ઞાસક્રમમાં રહેલા વધારે આગળ વધેલા હોય છે કેઈ દ્રવ્ય નદન પ્રથમ પચમીએ રોય છે અને કેઈતેથી આગળ વધેલા હોય છે. પ્રાપ્તિ એના વર્તનનું અનંતર અવલોકન કરવાથી વિજ્ઞાસક્રમના કયા પગથી બાકી પર તે છે તે સ્પષ્ટજ્ઞ તેનું છે. બાકી દશા અને અંતર દશામાં

નથી અને કરે છે તો તેમાં તેને આનંદ આવતો નથી અને પછી સદુજ મળે તોપણ તેની એવણા વિશેષ મેળવવાની થતી જાય છે તેથી તે કદિ પણ સ્થિર થઈને-મુખી થઈને બેસતો નથી. મુખનું આખું સ્વ-

મુખ પુરોના મુખ રૂપ જેઓ સમજી ગયા છે તેવા વિશાસક્રમમાં આગળ વધેલા મુક્ત પુરુષો તેથી વાસ્તવિક મુખ શું માટે પ્રવર્તે.

છે અને ક્યાં છે તેની વિચારણા કરી શોધ કરે છે

ત્યારે તેઓને સમજાય છે કે સંસારમાં વાસ્તવિક મુખ છે જ નહિ અને અત્યાર મુખી પોતાનો મુખનો ખ્યાલ હતો તે તદ્દન સ્થૂળ હતો, અસત્ય હતો, અસ્થિર હતો. તેટલા ઉપરથી તેઓ પોતાની વિશેષ વિવચનશક્તિનો ઉપયોગ કરી નિર્ણય કરે છે કે મુખ જાડારથી લેવા જવાનું નથી, અન્ય પાસેથી જાવવાનું નથી, તે પોતામાં જ છે, પોતામાંથી પ્રગટ કરવાનું છે અને તે પ્રગટ કરતી વખતે, કરવાના પ્રયાસમાં અને પ્રગટ થયા પછી જે આનંદ-જે મુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે નિરવધિ છે, નિરૂપમ છે, આતોગપૂર્વ છે. આવા મુખનો ખ્યાલ થયા પછી તેઓ તેને પ્રાપ્ત કરવા અને પોતાની ઉત્કાન્તિમાં વધારો કરવાનાં માર્ગોની અને સાધનાની શોધ કરે છે અને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે તે માર્ગોન અને સાધનાને આદરી વિશાસક્રમમાં વધારો કરતાં રહે છે. કોઈ ક્રિયામાં, કોઈ બાજી અત્યંતર તપમાં, કોઈ જનહિતના નિઃસ્વર્ગ કર્મયોગમાં, કોઈ શાનપ્રાપ્તિમાં અને કોઈ જાજિનનામાં આનંદકર્યાનું નાથન છે એવી દૃષ્ટિથી આનંદ માની તે સર્વને નાથન મનાવી અને તેમાંથી પોતાને અનુકૂળ પડતા માર્ગો મેલવું કરી નિઃસ્વર્ગપ્રાપ્તિ કરતાં રહે છે અને જોડનું મને જોડનું સાધનું નાની થાય તે માટે જોડનું કરે છે. સાધનો અનંક પ્રકારના છે અને સર્વજન પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં સાધકના અધિકાર અને વિકાસ પ્રમાણે તે વધે છે એવું.

મુખપ્રાપ્તિ માટે જો આનંદ અર્થે જે સ્વ-કર્યાણપ્રાપ્તિના આનાં અનેક વચન સ્વ-પ્રાપ્તિ સાધકનામાં વ્યાપક તરીકે જોડનું યોગ એક અનિ

અન્યનું સાધન છે. વિકાસક્રમમાં તેના અધિકારીઓ કેવી રીતે પ્રવર્તે છે અને તેનાં જુદાં જુદાં અંગો કેવા પ્રકારનાં છે, તે અંતરર રહેલા જુદાં જુદાં વર્તન કેવા પ્રકારનું હોય છે અને તે

યોગમાં ગુરુજ્ઞાન.

વિકાસના માર્ગ ઉપર રહેલા જીવોની દૃષ્ટિ કેવી હોય છે તે અત્ય પ્રસ્તુત છે, તેથી સાધ્યપ્રાપ્તિનાં અન્ય સાધનોને બાજુ પર મૂકી આપણા પ્રસ્તુત યોગના વિષય પર આવી તેનો જુદી જુદી રીતે વિચાર કરીએ. અહીં સ્પષ્ટ રીતે સમજવાની જરૂર છે કે સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે યોગ એ એકલું જ સાધન નથી, પણ ઘણાં સાધનો પૈકી એક અતિ અગત્યનું સાધન છે. આટલો ઉપોદ્ધાવ કરી આપણે યોગનો સહજ વિચાર કરીએ.

‘યોગ’ શબ્દાર્થ.

ત્યાં પ્રથમ યોગના વિષયમાં પ્રવેશ કરતાં ‘યોગ’ શબ્દનો અર્થ વિચારવા યોગ્ય છે. જન્ ધાતુ ઉપરથી આ શબ્દ નીકળ્યો છે. એ ધાતુનો અર્થ ‘જોડવું’ એમ થાય છે. જે જોડે એટલે જે સાધ્યની સાથે ચેતનને જોડે તેનું નામ યોગ કહેવાય છે. સમાધિ અર્થમાં વપરાતો એક બીજો જન્ ધાતુ છે, તેમાંથી પણ યોગ શબ્દ બને છે. સમાધિ એ યોગનું જ એક અંગ હોવાથી અને તેનો સમાવેશ યોગ શબ્દમાં થતો હોવાથી એ અર્થ અત્ર લીધો નથી. ચેતનની સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરવારૂપ સમાધિ શબ્દનો અર્થ લઈને જન્ ધાતુમાંથી તે શબ્દ નીકળ્યો છે એમ લેવામાં હરકત નથી. એ પ્રમાણે શબ્દવિચારણા કરીએ તો યોગ એટલે ‘આત્માની સ્વરૂપની સ્થિતિ કરાવી આપે તે’ એવો અર્થ નીકળે છે. આ બંને જન્ ધાતુ જુદા છે.

યોગમાં ગુરુજ્ઞાન.

એ યોગની બાબતમાં. વિચાર કરતાં એક ઘણી અગત્યની બાબત અત્ર શરૂઆતમાં જ કહી દેવી જરૂરની છે. યોગના અંગે તેનું ધ્યાનન. પ્રારંભ અને તેની જનનન નવ કય.એ. અને ખાસ કરીને યોગના આગળના અંગે, તે. નયનન કવ ન. સુરેની બા. અવગત્યકર છે. માનદરકે ગુરુ મદ ક જ હોય ન તે તેના નવ પ્રકરણ ન મદ નારી રીતે પ્રતિ થાય છે અને જે તે યોગના વિષયનું નવ નવ આધકાર-મે પન ઉપ. નવ મન મન જણુ ને અવ છે સુરે મદ ન. જની અનુન. વગર અન રત ન આધકાર સમજવા વગર બા. રીતે રહની પે તની વ્યવહાર નવ ને સજા આપકો હીની નવ નવ પાતવુ થય છે અધરા યોગન.કવ ઉપર અન.વ કે અધકાર ના.ની

બાય છે. વળી યોગની કેટલીક મુદ્રાઓ અને આસનો ગુરૂશિષ્યની
 ખાસ અપેક્ષા રાખે છે અને તેટલા માટે મુમુક્ષુ પ્રાણીએ યોગમાર્ગ પર
 પ્રગતિ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તે વિષયમાં નિષ્ણાત થયેલા ગુરૂની
 સન્મુખ તે વિષયનાં પ્રત્યેક અંગ પ્રત્યગતો સારી રીતે અભ્યાસ કરવો
 અને અભ્યાસ કરીને પછી પણ ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે
 યોગમાં પ્રગતિ કરવી. આ બાબતમાં ઉપેક્ષા રાખ-
 નાર યોગને બદલે યોગાભાસમાં પ્રવૃત્તિ કરી-
 પોતાને આગળ વધેલ સમજવાની ભૂલ કરે છે,

યોગને બદલે
 યોગાભાસ.

ન્યારે વસ્તુતઃ તે જરા પણ આગળ વધેલ હોતો નથી. શ્રીમાન
 હેમચંદ્રાચાર્ય શ્રી યોગશાસ્ત્ર ગ્રંથની શરૂઆત કરતાં ઉપોદ્ધાતમાં જ
 કહે છે કે યોગશાસ્ત્રની રચના તેઓ શાસ્ત્રસમુદ્રને અભ્યાસ
 કરીને, સદ્ગુરૂથી પ્રાપ્ત થયેલ સંપ્રદાયજ્ઞાનથી અને આત્મસંવેદન
 પ્રમાણે કરે છે. આ સામાન્ય ભાગતી હકીકત બહુ અગત્યની
 છે. એકલા શાસ્ત્રવાંચનથી યોગ જેવા વિષયમાં પ્રવેશ ધર્મ શકતો
 નથી એ ખાસ સમજવા લાયક હકીકત છે. આ અગત્યના વિષયમાં
 અન્યને છેતરનારને માટે અત્ર વિચાર કરતા નથી, કારણ કે તેઓ
 તો તપન નકામા છે; પરંતુ ધણીવાર આત્મવચના પણ બહુ ધાપ છે
 અને યોગાભાસના એક પગલાને યોગની ઉચ્ચ ક્રિયા માની લેવાની
 ભૂલ કરનાં ઘણા સાત્ત્વિક પણ વિમાર્ગે દોરવાઈ ગયેલા ભદ્ર લોક
 જોવામાં આવે છે. આથી આ બાબત ઉપર શરૂઆતમાં જ ભાર
 મૂકવામાં આવ્યો છે. આનંદધનજી મહારાજ એકવીશમા નમિતાયજીના
 જન્મનમાં સમય પુરૂષનાં અંગો મળાવે છે ત્યાં સૂત્ર, નિયુક્તિ, બાંધ,
 ચલિ અને વૃત્તિ સાથે પરપરાનાં અનુભવ એટલે સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાનને
 તેઓ મળાવે છે અને એમાંના એક પણ અગત્ય છેતરનારને દુર્ભાગ્ય
 મળવાનું તેઓ જણાવે છે. આ ઉપરાંત યોગનો કોઈ પણ અંધ
 વાંચની વખત અથવા યોગના વિષયમાં રિયલ થયેલા મહાત્માનો
 સંગ કરની વખત એકદમ જણાવવામાં આવે છે કે સદ્ગુરૂનો યોગ
 કરીને તેઓની પામે યોગનો અભ્યાસ કરવો. આ સંબંધમાં ઘણી
 વખત ગુરૂની ઘની જોવામાં આવે છે તેથી આ બાબતમાં બર્દી
 ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. કેટલાક યોગની નિષ્ઠામાં રિયલ

‘योग’ व्याख्या.

માનનારનાં મંત્રણે આવી રીતે આત્મવૈચના કરતાં જોવામાં આવ્યા છે તેનું કારણ પરંપરાસાધનની હિપેશા અને યોગાભાસમાં આસક્તિ જણાય છે. આ અગત્યના વિષયમાં આનંદધનજી મહારાજ પદોમાં પણ વારંવાર સૂચના કરે છે. સાડત્રીશમા પડની ત્રીજી ગાથામાં આ જ વિચાર તેઓથી જતાવે છે અને અન્યત્ર પણ જ્યાં જ્યાં તેવો વિચાર તેઓથી જતાવે છે ત્યાં વિવેચનમાં તેપર ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે.

‘योग’ व्याख्या.

યોગ શબ્દનો અર્થ વિચારતાં ગુરુજાનની ભાભત આપણે
 વિચારી લીધી હવે મૂળ વિષય ઉપર આવતાં યોગ શબ્દની વ્યાખ્યા
 વિચારીએ. ત્યાં પાતંજલ યોગદર્શનકાર યોગની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે
 યોગઃ ધ્યાનચિત્તવૃત્તિના નિરોધને અથવા ચિત્તવૃત્તિની
 સંસ્કારરોધ અવસ્થાને એ વ્યાખ્યા પ્રમાણે યોગ કહેવામાં આવે છે. આ
 વિષયમાં પતંજલિની યોગ શબ્દની વ્યાખ્યા સાથે લંનની યોગ શબ્દની
 વ્યાખ્યા મળતી થતી નથી. ચિત્તવૃત્તિના નિરોધને યોગ કહેવાને
 બદલે તેના મૂળ અર્થમાં ફગવો શિ યોગઃ સાધ્ય સાધ્યે ચેતનશ્ચને ને
 ભેડી દે છે તેને અહીં યોગ કહેવામાં આવે છે. આ અર્થમાં જૈન પરિભા-
 શમાં યોગ શબ્દ વપરાયો હોય એમ લાગે છે. યોગ શબ્દની સીધી
 રૂપક વ્યાખ્યા મારા ભેવામાં આવી નથી. યોગદર્શિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં
 યોગ શબ્દનું વર્ણન કરતાં (માધ્યા ૧૧ મી) " હરિભદ્ર સુરિમહારાજ
 કહે છે કે "અયોગને યે.ગે.મા કીનૃપ યોગ કહેવામાં આવે છે અને
 તે મે.કાની સાથે ભેડનાર છે. "સવ લન્યાસ" એ તેનું સ્વરૂપ છે "
 બહાં એક રીતે ભે.ન શબ્દનું રૂપક વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે. સવ
 ન્ય મને અર્થ યે.ગ છે અને તે મે.કા સાથે પ્રાણીને ભેડે છે તેથી
 તેને ભેડનાર નરૂંકે યે.ન કહેવામાં આવે છે અ.શી પતંજલિની
 વ્યાખ્યા ને ૬૫. જણાવેલું. અ.વી છે તે અત્ર ઘટની નથી એમ
 રૂપક થતું હશે ચિત્તની નિવૃત્તિ નિરોધ.વસ્થા અથવા ગુન્ય નમોધ-
 સ્વરૂપ જન દર્શિએ કે. ૫૮ પ્રકરે રૂપયોગી નથી એ અ.ગ.

ઉપર રખાઈ કરવામાં આવશે. સમિતિ ગુપ્તિનું સ્વરૂપ વિચારતાં આ સંબંધી વિશેષ નિર્ણય થશે. અત્ર યોગ ગ્રાન્થ ઉપર જણાવેલા બન્ને અર્થમાં કોઈ કોઈ જગ્યાપર વપરાયે છે એટલું વિચારી પ્રસ્તુત વિષયને અંગે આપણે ચેતનની ઉત્ક્રાન્તિ બહુ સંક્ષેપમાં વિચારી જઈએ.

ચેતનની ઉત્ક્રાન્તિ.

કર્માવૃત્ત સ્થિતિમાં નિગોહની અંદર આ જીવ અનંત કાળ રહે છે. ત્યાં નદીપાવાણ્ણ્યોળ ન્યાયથી અક્રમ નિર્જરા થતાં કોઈ વખત વ્યવહાર નિગોહમાં આવી સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છોડી બાહર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. એવી રીતે વધતાં વધતાં આ જીવ પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિય દશામાં, ત્યાર પછી બે ત્રણ ચાર ઈન્દ્રિયવાળી સ્થિતિમાં અને ક્રમે કરીને તિર્થંચ પંચેન્દ્રિય સ્થિતિમાં આવે છે. કાર્થક શુભ પરિણામ થતાં કર્મ-નિર્જરા વ્યક્ત અવ્યક્ત રીતે કરી ઊંચે આવે છે અને વળી કોઈ કોઈ વાર પાછો નીચે ઉતરી જાય છે. આવી રીતે અચકાતાં પછડાતાં તે જ્યાં પંચેન્દ્રિયગતિમાં આવે છે ત્યાં તે આત્મસ્વરૂપવિચારણાની અવસ્થામાં આવે છે. પંચેન્દ્રિયગતિમાં પણ મનુષ્યગતિમાં ઉત્તતિક્રમ બહુ સારા પ્રાપ્ત થાય છે તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. મનુષ્યગતિમાં આવીને પણ આર્ય દેશની પ્રાપ્તિ, આયુષ્યની સ્થિતિ, શરીરનું સ્વાસ્થ્ય, શુદ્ધ મહારાજનો યોગ, ઉત્ક્રાન્તિ કરવાની ઇચ્છા, જ્ઞાન મહાજ્ઞ કરવાની શક્તિ, પૃથક્કરણ કરી વિવેકપૂર્વક વિવેચન કરવાની શક્તિ એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની અનુગ્રહના પ્રાપ્ત થાય તો જ ઉત્ક્રાન્તિક્રમમાં ચેતન આગળ વધે છે, નહિ તો મનુષ્યનો ભવ પૂર્ણ કરી વળી પાછો સંસારમાં રખડી જાય છે અને ભરાંગરમાં ભટકે છે. આવી સ્થિતિ હોવાથી મનુષ્યજનની દુઃખજનના વિચારી પ્રાપ્ત થયેલ મામમીઆનો પૂરેપૂરો મારી રીતે જ્ઞાન લેવાની આવશ્યકતા સમજવા સાથે જીવે મનુષ્યગતિમાં પણ ઉત્ક્રાન્તિક્રમમાં પૃથક પૃથક સોપાન-પર રહેલા હોય છે એ જ્ઞાનમાં રાખવાનું છે. જૂઠા જૂઠા ઉત્તતિક્રમના મોખાના પર દષ્ટિદ્વારા આગળ વિવેચન થશે ત્યારે જાણશે કે ઉત્તતિક્રમમાં પણ કેટલી તરતમત્તા હોય છે. મનુષ્યગતિમાં રહેલા જીવોનું વર્તન જોતાં ધણી વખત મોટા ખેદ થશે. ઘણા ખરા મનુષ્યો અનેક પ્રકારનાં આર્ત રીત્ર

ધ્યાન કરી, અધમ વૃત્તિ આહરી અનેક પ્રકારની ધમાધમ કરી, આજ
 હોય તેવા ચાલ્યા જાય છે. વ્યવહારનાં કાર્યોમાં આનંદ માની, લોક
 વિવાદોદિ પ્રસંગોમાં મુજ માની, મરણ વિચારોદિ પ્રસંગોમાં શોક કરી
 કાં તો તદન આજસુ અથવા તો તદન પ્રવૃત્તિમય જીવન વહન કરી,
 સાધ્ય અને હેતુના નિર્ણય વગર જીવન પૂર્ણ કરે છે, ધનની એવ-
 લામાં, પુત્ર પરિચારની વૃદ્ધિ કરવામાં, તેઓના ખોટા વેધ જાળવવામાં,
 માન દીર્ઘિના અચળપણની અસ્થિરતા જાણવા છતાં તેની પ્રાપ્તિના
 પ્રયાસમાં અનેક પ્રકારની ધામધુમ કરી વ્યવહાર ચત્રાવે છે અને પ્રાપ્ત
 થયેલ ભોજવાદનો કેાઈ પણ પ્રકારનો ઉપયોગ કર્યા વગર અથવા
 બહુધા દુરુપયોગ કરીને જીવનયાત્રા પૂર્ણ કરે છે અને ઘણું ખર્ચ
 અનેક પ્રકારનાં તીવ્ર કષ્ટો વિષય કષાય દ્વારા એકઠાં કરી વિશેષ ભારે
 ધર્મ ભણાવરમાં ચારણો જાય છે અને પોતાના ચેતનને અથવા સ્વને
 એવી કંદોડી સ્થિતિમાં મૂકે છે કે પાછો મનુષ્યસ્તવ અથવા તેમાં પ્રાપ્ત
 સામર્થ્યને દૂરપથે. થયેલ સામગ્રી ફરીવાર પ્રાપ્ત કરવાં અનેક ભવે
 કરવા પડે આ અતિ વિપરીત સ્થિતિમાં આવી
 રહેલા ચેતનજના વ્યવહારનો ખ્યાલ કરતાં બહુ વિચારવા લાયક સ્થિતિ
 પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. એને પુત્ર નહિ હોય તોપણ ધનની પાછળ ગાડો
 ધધ જશે. પુત્ર સંવર્તિ હશે તે પુત્ર ધન મેલી જનાર પિતાનો કેટલો
 આભાર માને છે તેનો ખ્યાલ કર્યા વગર ધન પાછળ લાગી રહેશે,
 મનકાંનિ મરે અનેક પ્રયત્ને કરશે અને આવી અનેક રીતે
 વિચિત્ર જીવનભાષી તેને બહુ નીકળવાનો કાંઈ પ્રસંગ આવશે તે
 તેના સગા નમ્રધીર, તેને નનગમા ખેંચી રાખશે અને તેવા
 નયે. ન. મ. કે જે ખાસે જાહેર કરે તે તેને પણ નનગમા ખેંચીને
 શબ જશે આવી રીતે નનગમા પ્રકારે વિચિત્ર જીવન પૂરું કરી
 જીવન નનગમા જશે તેને નનગમા ખેંચી રાખશે અને તેની વિશેષ
 નજર ને. ન. મ. હ. આવી નનગમા જીવન એક મ. દ. મ. કહીએ
 તે ફરી જાય છે જીવન નનગમા ને નનગમા જીવન એક મ. દ. મ. કહીએ
 તે ફરી જાય નનગમા નનગમા જીવન એક મ. દ. મ. કહીએ
 તે ફરી જાય નનગમા નનગમા જીવન એક મ. દ. મ. કહીએ
 તે ફરી જાય નનગમા નનગમા જીવન એક મ. દ. મ. કહીએ

સંસારથી ઊંચા આવતા બાથ છે, મનુષ્યમવની
 કચ્છાદી મનુષ્યમાત્રો દુર્લભતા વિચારે છે, ચેતન અને પુરુષગુણો સંયોગ
 સંજિત છે એમ જાણે છે, તે સંબંધનાં કારણો અને તે કારણોને પ્રેરનાર
 શક્તિનો સંબંધ મનમાં લાવે છે, શુદ્ધ ચેતનજનું સ્વરૂપ સમજવા
 યત્ન કરે છે અને તે સમજી તેને પ્રાપ્ત કરવા-તે પ્રકટ કરવા નિર્ણય
 કરે છે, વિચાર કરે છે અને તેને યોગ્ય સામગ્રી અથવા સાધનો
 બનના પ્રયામે એકઠા કરવા નિર્ણય કરે છે. આસન્નસિદ્ધ જીવની
 આવી ઇશા હોય છે. ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થઈ હોય અને ચેતનજી
 ઊંચા આવવાની મામમીની જ અપેક્ષા રાખતો હોય તે પ્રસંગે આવી
 મહા સુકર સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેવી સુકર સ્થિતિનો લાભ લઈ
 આવા મહાત્માઓ પોતાની ઉન્નતિના ક્રમમાં ઘણો વધારો કરે છે.
 આવા જીવોની જે અતિ ઉદાર સ્થિતિ ધીમે ધીમે ક્રમ પ્રમાણે થતી
 બાથ છે તેનો વિચાર હવે કરવાનો છે. તેનાં સાધનો સંબંધી વિચાર
 કરશું ત્યારે જણાશે કે આવા જીવોનું સાધન બહુધા યોગમાર્ગ પર
 હોય છે અને તેને અંગે તેઓ બહુ આત્મોન્નતિ ક્રમમત્ત કરતાં ચાક્યા
 બાથ છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આપણે આવા જીવો ઉન્નતિ-
 ક્રમમાં આગળ વધે ત્યારે તેઓની સ્થિતિ-માનસિક અને આત્મીય-
 કેવી રીતે પ્રગતિ કરતી બાથ છે તે પ્રથમ આડ દષ્ટિદ્વારા વિચારશું
 અને ત્યારપછી પ્રગતિ કરવાના સાધનો પૈકી યોગનાં અંગો અને
 ખાત્ર કરીને ધ્યાનવિષય પર વિચાર કરશું.

‘યોગ’ સંબંધી ખોટો ખ્યાલ.

અહીં એક વાત આ પ્રસંગે કરી રાખવી પ્રાગતિક છે. સામાન્ય રીતે
 હાકોમાં ‘યોગ’ શબ્દની ત્રણે ગર્ભ અર્થ વિવિધ બ્યાત પસરી રહેલો
 જણાય છે. તથા યોગી એટલે જોની અને તે ઉપરથી જડીબુટ્ટિ જાતનાર,
 નવ નવના સમજનાર, નિહિતારા લોકોનું મુગ્ધ કરનાર, બ્યાધિઓ
 મટાડનાર અને એવા બહુધાસજી સમજાર હોવાનાર જુનિનો ખ્યાલ કયાં
 કરે છે. આવી યોગ શબ્દનો અને તેના મૂળ હેતુનો નાશ થતો હોય
 એમ મારું માનવું છે. જીવની અવિન્ય શક્તિ છે અને આત્મીય શક્તિ-
 યે ને પુરુષની કેટલીક સામાન્ય રીતે ન જાણવડી મનાઓ. વિશુદ્ધ
 આત્મજીવન વદન દંત્યરને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને પ્રાપ્ત થયેલી હોય

યોગ સંબંધી ખોટો ખ્યાલ.

છે એમ માનવામાં આવ્યેકે આવતો નથી અને એવા અનેક વ્યક્તિઓની વાતો સાંભળવામાં આવે છે; પરંતુ એ યોગ નથી. યોગ એ એક સિદ્ધિ છે જે આ વિશ્વને કાબૂમાં લેવાથી તેને સ્થિર અને પ્રગતિ દેવાથી તેને સુખવૈરાગ્ય ન હોવાથી તેને પ્રગતિ થતી અટકી પડે છે, તેનું આત્મદ્રવ્ય પોતાની જાણમાં કાબૂમાં લેવાથી વધારે ઉત્તમ થઈ શકતું નથી અને તેથી આવી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેનો ઉપયોગ વાસ્તવિક રીતે તેઓ કરી શકતા નથી. એક સગી ખેતીને સાકા બાર કરેડ મેલવાની વૃષ્ટિ કરનાર નંદિયેલોનો યોગ થલો ઉત્કૃષ્ટ હોવો જોઈએ, પરંતુ યોગની પ્રક્રિયા કરવા જતાં પૌરુષાદિક સિદ્ધિનો લાભ લેવા ગયા એટલે તે વખતે તો તદ્દન યોગગ્રસ્ત થયા; ગૌતમસ્વામીએ અક્ષીણ મહાનસ લગ્નિધથી તાપસોને ક્ષીરાક્ત જમાવ્યું તેનો આશય પરને પ્રતિજ્ઞાધની તીમતા કરવાનો હતો, નહિ તો તેઓ પણ યોગગ્રસ્ત જ થાત અને આપણે સનકુમારે વ્યકવર્તીના કયાનકમાં તેઓના દીક્ષા પછીના પ્રબંધમાં વાંચીએ છીએ કે તેઓને કુસારિ બ્યાધિ હતા, ચરીરે મહા બ્યથા થતી હતી અને પોતાની પાસે એવો લગ્નિધ હતો કે પોતાના શરીરને સુવર્ણથી પણ વધારે ને...

સંબંધમાં જે ઓટો ખ્યાલ બેસી ગયો છે તે કાઢી નાખવાની ખાસ જરૂર છે. શુદ્ધ આત્મદશાને પ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિમાં જોડનાર સ્થિતિને યોગ કહેવામાં આવે છે અને તે સ્થિતિમાં વધારે આગળ પ્રગતિ પામેલા પ્રાણીઓને યોગી કહેવામાં આવે છે. એમાં જેટલે અંશે પૌદ્ગલિક વાંછા હોય છે તેટલે અંશે યોગબ્રહ્મા સમજવી. આ સંબંધી સંસારી જીવોના વિચારથી ઘોરવાર્ધ ન જતાં શુદ્ધ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી ખ્યાલ ઠરી

સિદ્ધિ અને
યોગાચાર્યો

સત્ય હકીકત સમજવાની ખાસ જરૂર છે. આવી અનેક પ્રકારની અણુમા લઘિમાદિ સિદ્ધિઓનું વર્ણન યોગ-શાસ્ત્રમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે કર્યું છે અને પાતાંજલ

આચાર્યે યોગદર્શનના તૃતીય પાઠમાં કર્યું છે; પરંતુ છેવટે કહે છે કે એ સર્વ સિદ્ધિઓ પુરૂષ સાક્ષાત્કાર કરાવનાર સંપ્રજ્ઞાત યોગની પ્રતિબંધક છે, કારણ કે તેઓ કહે છે કે મન જ્યાંસુધી વિષયથી અત્યંત વિરામને પામ્યું નથી ત્યાંસુધી તે એકાગ્ર ધર્મ સાધ્ય પ્રતિ સ્થિર થતું નથી અને એ સિદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા વિષયભોગદ્વારા અંતઃકરણ વિક્ષાળ થાય છે, અંતઃકરણમાં પ્રાપ્ત થયેલું હૃદયગત ક્ષીણ ધર્મ જાય છે અને અંતઃકરણની શુદ્ધ સાત્ત્વિક અવસ્થા ક્રમે ક્રમે જતી રહે છે, સ્થિરતા જતી રહી અંચળતાને સ્થાન આપે છે અને અંતે તે સાધક યોગના પરિણામી ફળને અનુભવ્યા વિના મરણ પામી યોગબ્રહ્મ થાય છે.*

ઝવટે ત્યાં કહેવામાં આવ્યું છે કે અધ્યાત્મદશામાં આગળ ન વધવાની ઇચ્છા રાખનારને આવી સિદ્ધિઓ કામની છે, પરંતુ જેને વિવેક-ખ્યાનિના ઉદ્દેશથી યોગમાધના કન્વી હોય તેમણે આ સિદ્ધિઓ ઉપેક્ષા કરવા પોતે જ. જેન પરિભાષામાં આવે, જ વિચાર બતાવીએ તો પૌદ્ગલિક દશાના સ્થાનથી બચાવવાનું કૃત્રિમ જ સિદ્ધિમાં પરિપૂર્ણતા માની તેના કાલ વગર વિચાર કરે છે, બહી જમની ઇચ્છા સિદ્ધિત્યાન પ્રાપ્ત કરી કમંભગથી નિવૃત્ત ધર્મ નિઃચરણમાં સ્થિત થવાની હેતુ છે તેઓ આ સિદ્ધિઓના ઉપયોગને મસારે વધરનાર સમજી પરજાવમાં રમણના કરાવનાર તરીકે તેની અન્ય પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની પેઠે ઉપેક્ષા કરી પોતે આગળ વધે છે.

* પાતાંજલ ચેન્દ્રગેન ૫૬ તીલનુ ૨૨૪ ૩૧ મું અને તેપર વર્તિ.

સાધક હવેનો ઉત્તરિક્રમ.

હવે આપણે સાધક હવેનો ઉત્તરિક્રમ વિચારીએ. અહીં જણાવી દેવાની જરૂર છે કે આ ઉત્તરિક્રમ ચૌદરિબદ્ધ સુરિ મહારાજના બનાવેલા શ્રી ધ્યાનદ્વિસમુચ્ચય ગ્રંથ ઉપરથી તેમજ તેના લગભગ ગુજરાતી પદ્યમય ભાષાંતરરૂપ આઠ દૃષ્ટિની સગ્રામ જેના બનાવનાર પ્રસિદ્ધ મહારામા શ્રીમાનુષ્યોદરિજય ઉપાધ્યાય છે, તેમના કથનાનુસાર સરળ રીતે સંક્ષેપમાં સૂચન્યો છે. એ ક્રમ બહુ વિચાર કરી સમજવા યત્ન કરવો અને જેમણે બની શકે તેમણે ઉપરોક્ત અસલ મેથો બેવડ

ગુણસ્થાન ઉત્તરિનાં સોપાન.

હરનો ઉત્તરિક્રમ સમજાવવા માટે ચૌદ ગુણસ્થાનકરૂપ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. જેમ જેમ ચેતન-આત્મા ગુણસ્થાનમાં આગળ વધે તેમ તેમ તેના આત્મીય ગુણો સ્વયંસ્થપણે પ્રકટ થવા લાગે છે અને છેવટે અત્યંત ચૌદમા ગુણસ્થાનનાં છેડે તે પહોંચે છે ત્યારે તેને તાત્કાલિક સંપૂર્ણ પૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય છે. એ ચૌદ ગુણસ્થાનમ. ઉત્તરિક્રમ કેવળ પ્રકાશને થાય છે તે પણ બહુ આગળ રીતે સમજાવેલ છે અને

પ્રાપ્તિ થતી જાય છે. આવા પ્રકારના જ્ઞાનને દર્શિ કહેવામાં આવે છે. જેટલી જેટલી આત્માની વિકસવશતા થઈ દોષ ભેદલે જેટલે જેટલે અંશે તેના ઉપર લાગેલાં કર્મો થઈકે દોષ આવીને ખરી ગયા દોષ અને કર્મોક દળાઈ ગયાં દોષ તેટલે અંશે તેને સાધ્ય દરાન રખા દીને થવું જાય છે અને તેના પ્રમાણમાં તે ઉત્તતિક્રમમાં આગળ વધતો જાય છે. આવી રીતે વિચારના જેટલા ભેદો ઉત્તતિ રચાનના થઈ શકે તેટલા દર્શિના ભેદ થાય, કારણ કે દરેક યોગ ઉત્તતિક્રમમાં જૂદી જૂદી અવસ્થાપર સ્થિત થયેલ દોષ છે. એ દરેકનું વર્તન કરવું વદન જરૂર છે તેથી તેના મુખ્ય આઠ વિભાગ પાડી આઠ દર્શિકાના યોગનો ઉત્તતિક્રમ અથ જણાવ્યો છે. મિત્રા, નારા, બ્રહ્મા, રીપ્રા, સ્થિરા, કાંત્રા, પ્રજા અને પરા એ આઠ દર્શિના આઠ નામ છે. એ પ્રત્યેક દર્શિપર સ્થિત થયેલ યોગનજી કેટલા વિકાસ પામીલા દોષ છે તે આપણે નીચે વિચારશું.

બોધ દર્શિ.

હોય ત્યારે વિશેષ દર્શન થાય, વળી બાળ જીવની, ઇન્દ્રિયવિકાસની અને વૃદ્ધ પુરુષની દષ્ટિમાં જેમ ફેર હોય છે, તેમાં પણ વિવેકી અને અવિવેકી પ્રાણીઓનાં દર્શનમાં ફેરફાર હોય છે—એવી રીતે મેઘવાળી અથવા બાળજીવની કે અવિવેકી પ્રાણીની દષ્ટિથી જે સાધ્યનું દર્શન થાય તે ઓપદૃષ્ટિનું દર્શન સમજવું. બહુધા એવી સ્થિતિમાં રહેતા

ઓપદૃષ્ટિમા

સાધ્યદર્શન

જીવો સાધ્યનું દર્શન કરતા જ નથી, કરવાનો વિચાર પણ કરતા નથી અને કરવાની સન્મુખ પણ થતા નથી અને કોઈ સહજ વિચાર કરે છે તો તેનું દર્શન કર્મનિયંત્રતાને કીધે આવરણવાળું હોવાથી અતિ અસ્પષ્ટ અથવા લગભગ નહિ જેવું થાય છે. અનેક દર્શનો આ સંસારમાં નીકળ્યાં છે તે આ ઓપદૃષ્ટિને લઈને થયેલાં છે એમ સમજવું. તેઓ એક લક્ષ્ય ધ્યાનમાં રાખી એક દષ્ટિબિન્દુથી અમુક પદાર્થ તરફ ભેળં રહે છે અને તેથી તેઓનું દર્શન કદાપિ આવરણ રહિત-સ્પષ્ટ થઈ શકતું નથી. એકાંત દષ્ટિએ અમુક વસ્તુ તરફ ભેરામાં આવે ત્યાં મનમાં પ્રથમથી ધારી રાખેલું પરિણામ જ આવે અને તેવે પ્રસંગે પોતાનાં મનમાં ધારી રાખેલા પરિણામથી ઉલટી કોઈ બાબત ભેરામાં આવે તો તે પસાર કરી દેવામાં આવે એમ સ્વાભાવિક રીતે જ બને છે. જ્યાં એકાન્ત જુદી હોય ત્યાં આવું પરિણામ અનિવાર્ય છે અને આવી સ્પષ્ટતાઓ આ જીવે અનેક પ્રસંગે કરેલી વિવેકદૃષ્ટિવંતના ભેરામાં આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આવી ઓપદૃષ્ટિથી ઉપર કહેલી આઠ દષ્ટિઓને મૂઢી પાડવા માટે આઠ દષ્ટિનું સમુચ્ચય નામ યોગદૃષ્ટિ પાડવામાં આવ્યું છે. બનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વભાવમાં તળાતો આ ધનન જ્યારે આપ દષ્ટિ તણુ દે છે ત્યારે તે ઉત્તનિક્રમમાં આગળ વધે છે. અનત સંસારચક્રમાં જામણ કરતા જ્યારે તેની સાધ્યસામીધ્ય દશા થાય છે અને તેની બર્જનિર્વાતિ પરિપક્વ થાય છે ત્યારે તે અત્ર કહેવામાં આવતી યોગ દષ્ટિ પેટીની પ્રથમ દષ્ટિ પ્રાપ્ત કરે છે. (સંસાર અનંત છે અને ધનને તેમાં અનંત બચો કર્યા છે, પરંતુ ઉત્તનિક્રમમાં જ્યારે તેની નિર્ધનિ આગળ વધવાની હોય છે ત્યારે તે ઓપદૃષ્ટિ મૂઢી યોગ દષ્ટિમાં આવે છે. જેન પરિણામમાં કદીએ તો છેલ્લે પુરુષપરવર્તમાં તેની આ સ્થિતિ થાય છે. અનંત વરમેનું એ)

પુદ્ગલપરાવર્ત થાય છે. અનંતમાં પુદ્ગલપરાવર્ત કરી આ ચેતન ચારાશી લક્ષ જીવાયોનિમાં રખાયા કરે છે. એ પ્રમાણે રખડતાં રખડતાં જ્યારે તેને છેડું પુદ્ગલપરીવર્ત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે આ યોગ દષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી જો કે પ્રથમની ચાર દષ્ટિમાં મિથ્યાત્વભાવ વર્તેલો હોય છે છતાં ઓપ દષ્ટિની અપેક્ષાએ આ દષ્ટિવંત જીવોનો ઉત્તવિક્રમ થયો. આગળ વધી ગયેલો હોય છે અને દષ્ટિ શબ્દની વ્યાખ્યામાં આપણે જોઈએ કે સત્ત્રયસંગી બોધને દષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. એવા સત્સંગનો યોગ અહીં પ્રથમની ચાર દષ્ટિમાં સારી રીતે થઈ શકે છે તેથી મિથ્યાભાવમાં વર્તેલા જીવોને પણ યોગ દષ્ટિવાળા કહેવામાં આવ્યા છે અને તેથી તે ચાર દષ્ટિનો સમાવેશ યોગ દષ્ટિમાં થયો છે. એ ચાર દષ્ટિમાં વર્તેલા જીવોની પ્રગતિ ઓપ દષ્ટિમાં વર્તેલા જીવોના કરતાં થયી વધારે હોય છે અને ક્રમે ક્રમે વિશેષ વધતી જાય છે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. જ્યારે પછવાડેની સ્થિરાદિક ચાર દષ્ટિમાં મોક્ષ જવા માટે જે પ્રયાણ શરૂ કર્યું હોય તે અટકતું નથી, આગળ આગળ પ્રગતિ થયાજ કરે છે, ત્યારે પ્રથમની ચાર દષ્ટિમાં વખતપર પતન થઈ જાય છે, આગળ વધેલો જીવ પાછો પણ પડી જાય છે અને એમ એમ કરતાં આગળ વધે છે. જેવી રીતે પ્રયાણ કરનાર માણસ રાત્રિએ ઉઘ લે છે, તેવી રીતે સ્થિરાદિક આગળની ચાર દષ્ટિવાળ જીવ દેવગણિ વિગેરેમાં જઈ સુખ ભોગવી આવે છે અને વળી પાછો મનુષ્યગણિ પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ તરફનું પ્રયાણ આગળ ચલાવે છે. આટલી હકીકત ખ સ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. હવે આપણે

એ આઠે દૃષ્ટિમાં વર્તતા જીવોની સ્થિતિ અને એનો ઉત્તતિક્રમ સંશેષમાં વિચારી જઈએ.

૧. મિત્રા દૃષ્ટિ.

પ્રથમ મિત્રાદૃષ્ટિમાં યોગનું પ્રથમ અંગ 'યમ' પ્રાપ્ત થાય છે. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, મૈથુનવિરમણ અને અપરિચ્છતા આ સુપ્રસિદ્ધ પાંચ યમ છે. એ પાંચ યમો સામાન્ય પ્રકારે અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. આ દૃષ્ટિમાં બોધ તુલ્યની અગ્નિ જેવો સમજવો. જેમ ખડનો તાપ એકઠમ થઈ લક્ષ્મક બળી જાય તેવો એટલે તદ્દન સૂક્ષ્મ-સામાન્ય પ્રકારનો-વિજળીના ઝબકારા જેવો બોધ અહીં થાય છે. એ દૃષ્ટિનું લક્ષણ 'અખેદ' છે. એટલે આ પ્રથમ દૃષ્ટિમાન જીવને શુભ કાર્ય કરતાં જરા પણ કંટાળો આવતો નથી, સારાં કામો કરતાં તે કંઈ પણ ઘાટી જતો નથી અને શુભ પ્રવૃત્તિ કરતાં તેને થાક

થકી જતો નથી. એ ઉત્તતિક્રમમાં 'અદ્રેષ'ની અદ્રેષણની વિચારણા સુધી આગળ વધે છે, એટલે એને જેવી રીતે કે પ્રવૃત્તિ તરફ અખેદ ઉત્પન્ન થાય છે તેવીજ રીતે અન્ય અશુભ ક કરનાર તરફ 'અદ્રેષ' ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં પ્રાણીને તત્ત્વ અને મુર્તિ તરફ અદ્રેષ ઉત્પન્ન થાય છે. અત્યાર સુધી પુદ્ગલકલામાં રાચ પ્રાણી પુદ્ગલને તત્ત્વ ગણતો હતો અને તેના વિયોગને અતત્ત્વ ગણતો હતો અને અર્થોપત્તિથી પ્રાણીને તત્ત્વ અને મુક્તિ તરફ દ્રેષ હતો; આ તેના દ્રેષ હવે મંદ થતો જાય છે અને તેથી જ આગળ પ્રગતિ કરતા હવે પછી તેને તત્ત્વજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થશે. આ હકીકત બહુ સૂક્ષ્મ વિચારથી સમજવા યોગ્ય છે. એમાં તત્ત્વરૂચિ કેમ પ્રગટે છે અને વધે છે તે દરેક દૃષ્ટિમાં ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. આ ઉપરાંત એને અહીં કંડુણનો અંશ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે સમજે છે કે અન્ય જીવો જે કુદેવ અને કુચુર પર દેવચુર-બુદ્ધિ રાખે છે અથવા અશુભ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ બાપડા દયાને પાત્ર છે, તેઓ ઉપર દ્રેષ કરવો અનુચિત છે, કર્મને પરવશ રહી જેઓ એવી અધમ દશા લોગવે તેઓ ઉપર દ્રેષ કરવો એ મરેણાને મારવા તુલ્ય છે. આવા પ્રકારની કંડુણા ભાવનાનું બીજ તેનામાં પ્રગટ થાય છે. આવા પ્રકારનો કંડુણને અંગે 'અદ્રેષ'

મિત્રાદૃષ્ટિ.

કુલ અહીં પ્રાણીને થાય છે. બહુ ખર્ચે તે આ દૃષ્ટિમાં વર્તતા જીવ
અન્યનાં કાર્યની ચિંતા રાખતા જ નથી, પણ કદાચ રાખે છે તે તેના
કર્ણનાં અંશ ઉત્પન્ન થવાથી જ રાખે છે, પણ તેઓ નક્કરી વા
અથવા નિર્ણયક હક કદાચદમાં પડી જતા નથી. પ્રાણી સાધ્ય
સમીપ આવતો હોવાથી તેને કાંઈક સ્વરૂપસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે અ
તેથી તે જોષ દૃષ્ટિ મૂકી જઈ ઉત્તરિક્રમમાં આગળ વધે છે એ
તેનામાં ઉપરોક્ત અંદેશ શુભસ્થાન આવે છે. એ ભાવને ભતા
નારો શબ્દ Toleration (પરમતસહિષ્ણુતા) છે. આવી સ્થિતિ
રહેલા પ્રાણીઓ પરમત આદરવા નથી, પણ પરમતમાં આસા
પ્રાણીઓનું ભવાભિનેદીપત્તુ તેમને ખેડ કરાવે છે, છતાં તેને તે
ઉપર રૂષ આવતો નથી. અહીં દર્શન તદ્દન મંદ હોય છે એ
તુલ્યમિના સાદૃશ્યથી સમજાયું હશે. આ દૃષ્ટિમાં વર્તતો પ્રાણી યોગ
બીજની વાવણી કરે છે. બીજરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન તરફ અંદેશયુ
કુશળ ચિત્ત રાખી તેઓને નમસ્કાર પ્રણામ કરી તેઓની ભાવ
હૃદયમાં રાખી તેઓ જેવા થવાના સાધ્યને 'યોગબીજ' કહેવા
આવે છે. એવા પ્રકારના યોગબીજની આ દૃષ્ટિમાં વાવણી થાય
અને તેનું ફળ ઉત્તરોત્તર દૃષ્ટિમાં પ્રગતિ કરતાં પ્રાપ્ત થતું લાયક
અહીં સ્થિત થયેલો આત્મ. જે શુભ ક.પ કરે છે તે ઉપાદેય બુદ્ધિ

કરે છે, સંસીની પેઠે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવ-
મુક્ત કરે છે અને કુળની અપેક્ષા સખ્યા વગર કાર્યના શુદ્ધત્વની
ખાતરજ તે કામ કરે છે. આવી રીતે અર્પણબુદ્ધિ માફક કરાયેલા
કામમાં નિષ્કામ વૃત્તિ હોવાથી તેની પ્રગતિ આગળ વધતી જાય
છે તોપણ હજી તે બાહ્ય દશામાં વર્તેલો હોય છે, છતાં તેનાં કાર્યનું
કુળ આગળ જતાં મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ થાય છે તેથી મોક્ષનું પ્રયાણ તેનું

મોક્ષપ્રયાણની
સરખાવ.

વાસ્તવિક રીતે અહીંથી શરૂ થઈ જાય છે. ધર્મનો
ઉપદેશ કરનાર અને સન્માર્ગ બતાવનાર વિશુદ્ધ
યોગીનું વૈયાવૃત્ય આ પ્રાણી ઉપકારબુદ્ધિથી સારી
રીતે કરે છે અને તેમાં પણ તે દ્રવ્ય આસાર્ય અથવા દ્રવ્ય યોગી તરફ
ખેંચાઈ જતો નથી. આ દષ્ટિમાં રહેલા પ્રાણીને ભવ તરફ-સંસાર તરફ
સ્વાભાવિક રીતેજ ઉદ્વેગ આવે છે: એને આ સંસારના ભોગો તથા ધર્મા-
ધમ, પ્રવૃત્તિ તથા ધર્મોપાર્જન, કીર્તિપાલન અને વ્યવહારકાર્યકરણ-
સર્વમાં એક પ્રકારની હુખાશ લાગે છે, એમાં તે અસ્થિરતા, અચેત્સ-
પણું અને નીરસપણું જોઈ શકે છે અને તેથી જેમ ઘણું કામ કરીને થાકી
ગયેલા માણસને કામ તરફ અપ્રીતિ થાય અથવા વૃદ્ધાવસ્થા થયા
પછી સ્ત્રી ઉપર ઉદ્વેગ થાય તેવો ઉદ્વેગ સાંસારિક સર્વ કાર્યો તરફ

પ્રથમ દષ્ટિમા
પ્રાણીનું વર્તન

સાધારણ રીતે તેને થાય છે. એ ઉદ્વેગ એવા પ્રકા-
રનો થઈ જતો નથી કે જેથી તે સર્વસ્વનો ત્યાગ
કરી દે, પરંતુ તેને હવે સંસાર ઉપર કંટાળો આવવા
માંડે છે, મતલબ તેને અહીં સંસારથી આગળ વધી જવાના માર્ગપર
ચઢવાની દિશાનું દર્શન થાય છે. અહીં તે દ્રવ્યથી કેટલાંક વ્રત નિયમો
પણ લે છે. હજી તેનું મન તે વ્રતાદિકમા બહુ પ્રવેશ કરતું નથી,
પણ સામાન્ય રીતે ઉપર ઉપરથી દ્રવ્યવ્રતપાલન કરી ત્યાગ વૈરાગ્ય
તરફ રૂચિભાવ સામાન્ય પ્રકારે આ દશામા વર્તેલો પ્રાણી બતાવે છે.
સારાં સારાં શુદ્ધ ધર્મનાં પુસ્તકો લખાવવાં, પુણ્ય વસ્ત્રાદિથી તેની
પૂજા કરવી, પુસ્તક વિગેરેનું પાત્રને દાન દેવું, પોતે સારાં સારાં પુસ્ત-
કોનું વાંચન કરવું, પુસ્તકો સાચું મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો, પુસ્ત-
કમાં બતાવેલી સારી સારી રહસ્યની વાતો યોગ્ય પુરૂષ પાસે સમજીને
પ્રકાશવી, પુસ્તકોનાં સ્વાધ્યાય, મનન, નિદિધ્યાસનાદિ કરવાં-એવી

રીતે જૂદે જૂદે પ્રકારે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ તરફ તેને સ્વાભાવિક રીતે જાણ
 પસંદ થાય છે અને તેને માટે જૂદી જૂદી દિશામાં તે પ્રયત્ન કરે છે.
 વ્યવસાય આદરે છે અને તે તરફ અનેક રીતે રૂચિ દર્શાવે છે.
 અનેક મોટાં કાષ્ટો ક્રોધના, રોશના અથવા જગતના હિતનાં કરે છે.
 પણ તે મન વગરનાં કરતો નથી; સારી રીતે પેલાની ચેતના
 વ્યક્ત રાખી આત્મિક શુષ્કવૃદ્ધિ માટે મહાન કાષ્ટો કરે છે,
 પણ સ્વેચ્છાથી દર્શાવવા અભિમાનવૃત્તિથી બહુધા કરતો નથી.
 જગી તેને દુઃખી છુપે ઉપર કયા આવે છે, શુષ્કવાન ઉપર જાય
 કાય છે, મત્સરનો ભ્રમ થાય છે અને સર્વ સાથે ઉચિત રીતે વર્તે
 કરવાની ટેવ પડતી જાય છે અને તે વૃત્તિમાં ખીમે ખીમે પણ પ્રયત્ન
 પામે મુશ્કેલી મેળે જાય છે. અનેક પ્રકારના અવચક યોગેશ અને
 તેને પ્રાપ્ત થાય છે. અવચકપણું પણ પ્રકારનું છે: યોગાવચક, ક્રિયા
 અવચક, અને ક્રિયાવચક. મનને શુદ્ધ રીતે પ્રવર્તીવું તે યોગાવચક, વચ
 અને ક્રિયાને યોગ્ય રીતે શાસ્ત્રચિહ્નિત રીતે પ્રવર્તીવું તે ક્રિયાવચક
 અને આ બે અવચકપણાને યોગે મિથ્યાત્વ કયા
 નિવારણથી મુક્ત મન પ્રાપ્ત કરે તે ક્રિયાવચક

અહીં સાધારણ રીતે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયે કે આવા અવ્યક્તત્રય જેવા મહા વિમળ ગુણોને પ્રાપ્ત કરનાર પ્રાણી પણ ને પ્રથમ દષ્ટિમાં હોય તો પછી ઘણા ખરા પ્રાણી-દષ્ટિવાન પ્રાણીપર એને ઉપરનાં ગુણસ્થાનકો કેમ પ્રાપ્ત થાય? વિચારણા ધર્મનાં બીજ વાવનાર, સંસારથી ઉદ્દેગ પામનાર અને ઉત્તમ સંયોગો પ્રાપ્ત કરનાર પ્રાણી પણ હજી પ્રથમ દષ્ટિમાં હોય અથવા પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જ વર્તતો હોય (અહીં જણાવી દેવાની જરૂર છે કે આ પ્રથમ દષ્ટિમાં વર્તતા જીવો મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે વર્તતા હોય છે) તો પછી ઘણા ખરા પ્રાણીએને તો ઊભા રહેવાનું સ્થાન આ દષ્ટિમાં જ મળે નહિ. પછી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ અને ચતુર્થ પંચમ ગુણસ્થાનકની વાત તો શી કરવી? આ પ્રશ્ન સાધારણ છે અને ખરેખર વિચારમાં પાડી નાખે તેવો છે, પરંતુ એનો જવાબ એ જ છે કે આ વસ્તુસ્થિતિ છે. સાધારણ બાહ્ય ક્રિયા માત્ર કરવાથી પોતાની જાતને ઉન્નત થયેલી માનનાર ધણું ખરું આત્મવંચના કરે છે. અતિ વિશાળ વિચાર કરીને જ્ઞાની મહારાજે અહીં દષ્ટિ રચના અને તેની સંકલના જતાવી છે તે ઉપરથી પોતાની જાતને વિચાર કરવાનો છે કે આપણે ઉન્નતિક્રમમાં કઈ દશામાં વર્તીએ છીએ. પોતે ઉન્નત થયેલા હોય એમ માનનાર કદાચ આ દીર્ઘ વિચારથી લખાયેલા દષ્ટિભેદના સૂત્રજ્ઞાનથી પોતાને તેટલી હદે વધેલા ન જોઈ શકે તો તેમા અન્યનો દોષ નથી. ભૂલભરેલી જમણામાં રહેવું અથવા દારૂનિક અવસ્થા ધારણ કરવા કરતા મૂળ સ્થિતિ સમજી તે હદ સુધી ચેતનજીને ઉન્નત કરવા વિચાર કરવો એ જ સાધ્ય છે અને એને અગે કદાચ ખોટી જમણા ચાલની હોય તો તે ખાસ દૂર કરવા યોગ્ય છે. ઘણા ખરા યોગદષ્ટિવાળા જીવો પોતાને ‘સમકિર્તી’ માની લેવાની ભૂલ કરે છે તે હવે પછીની ત્રણ દષ્ટિનું અને આ દષ્ટિમાં રહેલા જીવો સળથી વિવેચન વાંચવાથી પોતાની રખતના સમજી જશે અને વિચારશે કે મહા વિમલા સમ્યક્ત્વ જેવી શુદ્ધ દશાએ પહોંચવા માટે બહુ કરવાની-ઘણાં સાધનો એકઠા કરવાની જરૂર છે. જ્યાં પોતાને પગ મૂકવાનો પણ અધિકાર ન હોય ત્યાં એકદમ પ્રથમને બદલે પાંચમી દષ્ટિની વાતો કરવી એ એક રીતે

ઉદ્દતપણું છે. પ્રસંગવશાત્ આપણે અન્ય વાત ઉપર ઉતરી ગયા, પરંતુ યોગને અંગે આવી અનેક પ્રકારની ભ્રમણ થતી જોવામાં આવે છે તે દૂર કરવાની ખાસ જરૂર હોવાથી આટલો વિષયાંતર પ્રાસંગિક ગણવામાં આવેલ છે.

આ પ્રથમ મિત્ર દર્શિમાં વર્તતા જીવોને જીજ્ઞાસા સાંભળીને મનમાં બહુ આનંદ આવી જાય છે, એ તો સવેગ ભાવની, અનુકંપાની, સામ્યતાની, ઔદાર્ય ધેર્ય ગંભીરની કથા સાંભળી રાજી રાજી થઈ જાય છે; એને એવી વાતો ઉપર એટલો આનંદ ઉપજે છે કે તેનું વર્ણન કરી શકાય નહિ.

બીજી દર્શિપર વિવેચન કરવા પહેલાં અહીં જણાવવું ઠીક થઈ પડશે કે ઘણાખણ જીવો એણ દર્શિ પરજ હોય છે, તેઓ યોગ દર્શિ પર આભ્યાજ હોતા નથી. ઉત્પત્તિ-ક્રમમાં અથવા ઉત્કાન્તિમાં જ્યારે ઘણા વધારે થાય, ભવસ્થિતિ બહુ અડપ રહે અને સંસારનો છેલ્લો નજીક આવે ત્યારે જ આ યોગદર્શિમાં અવાય છે. યોગના ઉપર મોટી મોટી વાતો કરનારા, હઠયોગાદિના પ્રયોગ કરનારા અને સમાધિ સુધીનો દેખાવ કરનારા પ્રાણીઓ ઘણીખરી વખત એણ દર્શિમાં જ હોય છે, કારણ કે જ્યાંસુધી વસ્તુતત્વનો મુક્ત શ્રદ્ધાપુક્ત ઓષ થતો નથી ત્યાંસુધી શરીરકષ્ટ કે માનસિક બુદ્ધિવલગણી ઝડપી ખાસ લાભ થતો નથી. સાધારણ રીતે શરીરસ્વચ્છ બચવ કીર્તિપ્રસારનો જીભ ધાય તેને અત્યંત નિર્ભયનીમ ગણવ મળે નથી. વસ્તુતત્વ આત્મિક જાભ નિર્ભયનીમ. કે જે પ. પ્રસાર થતો નથી આ પ્રમણે હકીકત હોવાથી દ્રવ્યને અને ભવનની વચ્ચેનો તફાવત ખરાબ જાણનાર નથી. અથવા સંપૂર્ણ અથવા જાતે જામે તે હોય તેને દ્રવ્ય નથી કહેવ.મ. અને જે. જાતક્રમમાં તેઓ પ્રથમ દ.પ્રમા પછી આવેલા નથી એમ સમજવું જ્યારે તત્વજોષપૂર્વક ચર્ચ કરવામાં આવે અને સારું ઉપર જણાવેલ અવસ્થા યે.મ. ભવઉદ્ભવ ભવોરે છે પ્રગટ થાય ત્યારે અવયવોપની મન શરૂઆત થાય છે.

૨. તારા

બીજી તારા દૃષ્ટિમાં યોગનું દ્વિતીય અંગ 'નિયમ' પ્રાપ્ત થાય છે. નિયમ પાંચ છે:-શૌચતોષ્ઠાશ્વાસાણેષ્વરપ્રજિવાનાનિ ત્રિવિધાઃ શરીરની અને મનની શુદ્ધિ તે શૌચ, પ્રાણુયાત્રાને નિભાવનાર પદાર્થો

સિવાય અન્યની અસ્પૃહા તે સંતોષ, અનેક પ્રકારના તપ તેમજ સાચે ક્રુપા પિપાસાદિ પરિપક્વ,

સૂત્ર ગ્રંથ વિગેરેનું અધ્યયન તે સ્નાધ્યાય અને દેવશુદ્ધિને નમસ્કાર કરવા અને આત્મતત્ત્વનું ચિત્તવન કરવું તે ધ્યારપ્રસિધ્ધાન્. આ પાંચ નિયમો અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. આ દૃષ્ટિમાં બોધ મોક્ષવત્તા અમિત્તા કળ જેવો હોય છે એટલે છાણના અમિત્તે કલ જેમ ગરમીમાં વધતો ભય છે અને ઘોડો વખત ટકે છે તેવા પ્રકારનો બોધ અહીં થાય છે. પ્રથમ દૃષ્ટિમાં તૃણના બડકા જેવો બોધ કલો તેનાથી અહીં વધારે બોધ થાય છે, પરંતુ તે લાંબા કાળ સુધી ટકી રહે તેવો થતો નથી. પ્રથમ દૃષ્ટિમાં જેમ અંદરે ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ અહીં 'જિજ્ઞાસા' મુખ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે વત્સજ્ઞાન કરવાને માટે લાલસા અર્થાત્ મનમાં અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે. જેવી રીતે બાળકને સારા સારા વસ્ત્રો ધાડવાળા વિગેરે લેવાની બહુ હોંસ થાય છે અને નવું નવું ખાણવાની પ્રગળા ઝંઝા થાય છે તેવી રીતે અહીં પ્રાણીને વત્સજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની પ્રગળાજિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ દૃષ્ટિમાં જે ગુણ કાયાં કરવામાં અનુકૂળ થતા કંઈ ન અહીં વિરોધ સ્પષ્ટ રીતે થાય છે અને ૧ ૧ કાય સિદ્ધ કરતા માટે અનેક પ્રકારના નિયમો આવડે છે. મનની અક ન-ની નિયંત્ર મત્ત અવસ્થામાં ટકી શકતી નથી. મુક્ત પ્રવેશના પ્રવણ સ્થાને જ મુક્ત વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તેવા સ્પૃહા બની રહ્યા નથી, નહતા માટે એવા મુક્ત પ્રવ્રને ધર્મેષા વિચારોને કાયમ ટકાવી રાખવા માટે ખામ જરૂરનું છે કે એવા વખતે ધર્મેષા વિચારોને અને કરેલા નિર્ણયોને નિયમના અંદરમાં દેરવી ગાજતા. જેને નવીન લોકો અમુક 'પ્રોબ્લીમ' ક્વાં દરે છે તે આ નિયમ છે, માત્ર તે કરેલા નિયમોથી અનિચ્છુનિ ધર્મ-અધ્યયન ન થાય, તે માટે તેના ઉપર દેવશુદ્ધિ મીઠા મારવામાં આવે છે. પ્રથમ દૃષ્ટિમાં જીવને પદ્મ નિયમો હેઈ રહે છે, પદ્મ

તેના કરતાં અહીં સુરપટ રીતે નિયમો હોય છે. વળી ખંચમી દહિયે જે ત્યાગપૂર્વક વિરતિમાનના સમયગ્ જ્ઞાનપૂર્વક નિયમો કરવામાં આવે છે તેવા અહીં હોતા નથી. પરંતુ દ્રવ્ય નિયમો બહુ સારી રીતે અહીં પણ કરવામાં આવે ॥ અને તેથી યોગનું એક અભિ

2.4141 24

મુંદર જાગ જહીં પ્રાપ્ત થાય છે. આ દૃષ્ટિમાં વર્તતા પ્રાણીને યોગ્યતા ઉપર જદુ પ્રેમ જાવે છે. એને

સાંભળવાથી કે સંસારી વાતો ઉપર આનંદ આવતો નથી, પણ કેઈ
મનવચનશાયાના યોગેને કેવી રીતે વચ કરવા, કેલે વચ કર્યા, શા
ઉપાધથી વચ કર્યા એવી એવી વાતો કરે છે ત્યારે તે સાંભળવાની
આ પ્રાણીને બહુ દુઃખ થાય છે. જેવી રીતે પ્રાકૃત જીવોને સગીર
કથામાં અથવા બહુધા તો તદન વિષયનંદની કથામાં આનંદ આવે
છે તેવી જ રીતે એવી કથાઓ ઉપર વિરમ આવવા સાથે સમતાની,
પેદાશની, રાગદ્વેષના અવની, મોહના નાશની અને એવી એવી યોગ-
કથાઓ ઉપર આ પ્રાણીને બહુ આનંદ આવે છે અને એવી કથા કરનાર
જો ખરેખર યોગીઓ હોય છે તેના તરફ તેને બહુમાન પેદા થાય છે.
પ્રથમ જોને તે લગેલા કે સમુદ્ર કહીને વિસ્તાર કરતો હોય તેના તરફ
દરે બહુ જ માનની લાગણીથી તે જુએ છે. વગી એવા યોગીઓને
વધારાના અસાધ્ય વિષય ઉપચાર કરે છે, તેઓને પેદાની ઉપર
પરમ ઉપદેશ. એ વડ નૈનમ બદ સારી રીતે સમજે છે અને
તેઓને ઉપચાર કરવે તે પેદાની દ્વારા સમજે છે. આવી રીતે
ઉપચાર કરવાની વેળા તે પેદાને અનેક પ્રકારના લાભનાર
કને પૂર્વજીવ દેવ તેને વચ કરે છે અને તેના હિતને. કદા
કદ છે તેના જીવનના કદાકેલી જરૂર પડે ત્યજી વચ કરે અને
તે જીવને તે કદાકેલી જરૂર પડે ત્યજી વચ કરે ત્યજી વચ કરે

આયુષ્ય અને જીવિત્વેભવ થોડાં છે તેથી શિષ્ટ પુરુષો કહે તે પ્રમાણુ છે. શિષ્ટ એનું નામ કહેવાય કે જેમણે સંપૂર્ણ વિચાર કર્યો છે.

વિષ્ણુ પ્રાણાન્ય.

પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવી વાતો ઠરી જાય. અથવા તેવી વાત કરતા હોય. એ લશુણુ પ્રમાણુ શિષ્ટ પુરુષોને શોધી કાઢી તેઓ જે વચન કહે તે પ્રમાણુ કરે એનામાં સરળતાનું એટલું બધું આવી જાય છે કે જેવી રીતે સોનું હોય તો તેને જેમ વાળીએ તેમ વળે છે તેવી રીતે આની કોઈ પણ દ્વિતીયામણુ કહે તો તે બહુ સરળપણે આશરે છે અને ગાત એ શિષ્ટમગ્નત હોય તો તે પોતાને સાજ કરનાર જાણી જાય છે. આ દષ્ટિમાં વર્તેલા પ્રાણી હડ કદાચક છેડી દે છે, પરંતુ સદ્વિજ્ઞાના તેનામાં આવી જાય છે, પોતે શિષ્ટમગ્નત થાય છે, પણ પોતાથી વિપરીત માં આતનાર ઉપર દેખે સખનાં તેઓને જનલી રીતે મુખાર્ગપર લાવવા પ્રયત્ન કરે અને તેમ કરતાં એ તે વળી ન શકે તો તેનાં કર્મ માલક છે. વિચાર કરી પોતે વિરમી જાય છે, પણ તેને સાંસારિક કે શારીરિક નુકસાન કરવાનો વિચાર કરતો નથી. વળી પોતે સત્ય માર્ગની મેળ ખાટે પોતાની જાનને ઉઘાડી સખે છે અને પોતાનું તે સાડું એ વાળુ ઉપર તાણી કોઈ પણ પ્રકારના હડ કદાચકને ત્યાગી સારા સત્યની-કદાચકમાર્ગની શોધમાં આગળ વધતો જાય છે. વળી વિપત્તિ આ દષ્ટિમાં વર્તેલા પ્રાણીનો ઉત્તરિક્રમ એટલો વધી જાય છે કે એ પ્રાણી પોતામાં ન હોય તેવા મુલ્ય દોવાનો દેખાવ કદિ કરતો નથી. આગળ મુલ્ય માટે માન લેવાની ઇચ્છા વૃત્તિ આ કાળ કેટલી વધી મેલેલી છે તેનો અવાજ કરનાર આ ઉત્તરિક્રમ પોતાની કેટલી પ્રવૃત્તિ થાય છે તેના વિચાર કરી શકે. પ્રથમ દષ્ટિમાં આ બીજી દષ્ટિમાં ઉત્તર દશ કેટલી અગત્ય વધે છે તે એવા અનુદ્યોતો અહીં વર્ણવવામાં થયા તે વાત સપાટી ઉપરનો અર્થ દર્શાવે સદૃશ ઉદ્યમના ઉત્તર છે અને તેટલા પૂરતી આત્મજાન વિરોધ થાય છે. એટલે જન્મને આત્મજાન વિરોધ થાય તેટલો અંત ઉત્તરિક્રમમાં વધારે થયે સમજાવે.

૩. જગ્યા દષ્ટિ.

એજ જગ્યા દષ્ટિમાં સાધનું જ્યોત કંઈક વિરોધ દૃઢ થાય છે.

અહીં સુધીમાં ગ્રંથોભેદની નજીક ચેતન આવી જાય છે તેથી હવે તેની ઉત્કાન્તિ બહુ સારી રીતે થાય છે. સંસારચક્રનાં અનેક પરાવર્તો-માં તેને જે ખ્યાલ થયો ન હોય, જે વિચારો આવ્યા ન હોય, જેવું માત્રિક બગ પ્રગટ થયેલું અનુભવ્યું ન હોય, તેવા તેવા પ્રગટ ભાવો તેમાં અહીં સ્પષ્ટ રીતે જુએ છે. આ દષ્ટિમાં પ્રાણી જ્યારે વર્તે છે ત્યારે તેનામાં એક જોવા પ્રકારની સ્થિરતા આવી જાય છે કે તેને અસત્ વસ્તુ ઉપર વૃષ્ટિ થતી અટકી જાય છે. સામાન્ય જોઈએ પૌંડ્રગણિક પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા માટે આ જીવને બહુ વૃષ્ટિ હોય અને તે વૃષ્ટિને લઈને તે અનેક પ્રકારનાં કુષ્ણો સહન કરીને વસ્તુપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યો કરે છે. પ્રાપ્તિ તો કર્મોધીન છે વૃષ્ટિને લીધે તે અનેક રીતે વલખું મારે છે-આવા પ્રકારની જેનું સ્વરૂપ અન્યથા બહુ વિસ્તારથી વિચાર્યું છે તે અહીં પામી જાય છે અને તેથી તેનામાં પ્રકૃતિઓમ્યવા જોવી સારો જાય છે કે તેને 'આસન' નામના ત્રીજા ચોગાંગની પ્રાપ્તિ છે. એ સર્વ ચોગાંગનું સ્વરૂપ હવે પછી વિચારવાનું છે. પ્રથમ દષ્ટિમાં જેમ અદ્રશ અને જિજ્ઞાસા શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણે અહીં 'શુદ્ધપા' સ્વરૂપની ધૃષ્ટા-વત્સલ-જોષા અતિ સુંદર ઉત્પન્ન થાય છે. એની તત્ત્વ-જા કેવી પ્રગળ હોય છે તેનું વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંત આપતાં થો સુરિ દહે છે કે બહુ સુંદર યુવાન પત્નીની સાથે પરિપૂર્ણ થાયો સુખી પ્રાણી જેમ દિવ્ય ગાયન સાંભળવાની ધૃષ્ટા ને તેના સ્વલ્પમા તેને જેમ મળ પડે તેમ આ દષ્ટિમાં જીવને તત્ત્વસ્વલ્પની દૃષ્ટા પ્રગળ થાય છે અને તેમા પડે છે. બીજી દષ્ટિમાં જે તત્ત્વની જિજ્ઞાસા થઈ હતી તે પછીને અહીં પ્રાપ્તિ, બહુ નાની નાની થાય છે. વિજ્ઞાન પછીના જીવન તત્ત્વને રાજા નવપરિણીત રહ્યાં નાથે ર વતયનને, તેના નાથે સ્વલ્પ કરે, દૃષ્ટાંત નાથે. હવે નાથ કરે અને તત્ત્વને અતિ નાથ મુજબ કરે. જીવ-અથ નાથ સંભાળવાની અતિ નાથ જોઈની જેમ નવ પ્રાણીને થાય છે તેના આ દૃષ્ટિમાં પ્રાપ્ત થયેલ. જીવને તત્ત્વસ્વ-

હીને તત્વશ્રવણનો લાભ ન મળે તોપણ શુશ્રૂષા શુભથી જ
 અનેક કર્મનો કારણ થાય છે અને એવા પ્રકારનો કર્મકાર્ય થવો
 હોય તેવું કારણ છે. શ્રવણ વગર આવો લાભ કેવી રીતે થાય
 સહજ પ્રશ્ન થશે, પરંતુ તેનો ઉત્તર વલન સારો છે. શ્રવણની
 કરવાથી શુભ પ્રવૃત્તિ જરૂર થાય છે અને તેથી શ્રવણ પ્રાપ્ત
 અંતરાય કરનાર કર્મનો નાશ થાય છે; એને પરિણામે
 ૧માં આગળ વધતાં જરૂર શ્રવણ પ્રાપ્ત થાય છે. એ અતિ
 ૨ સ્થિતિ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ શુશ્રૂષા શુભ હોવાથી તે
 મહા લાભ કરનાર છે એમ કારણમાં કાર્યોપ કરવાથી
 ૩. સાધારણ રીતે તો ઘણાં બધાંના સાંભળવામાં આવે
 હો. શ્રવણ કરવામાં આવે છે, ઉપદેશો કર્ણપથ પર આવી
 ૪, પરંતુ તે શ્રવણથી બધાંસુધી મનમાં અસર ન થાય
 ૫ ઉદ્ઘાસ પામે નહિ ત્યાંસુધી બહિરા આગળ જાન કરવા
 ૬ છે; તેથી અહીં શુશ્રૂષા-શ્રવણેષ્ટા ઉત્પન્ન થાય
 લાભ કરનારી છે અને તે ઉત્પત્તિક્રમમાં આ જીવને
 રીતે આગળ વધારનારી થઈ પડે છે. આ દૃષ્ટિમાં એક
 ૮ જ લક્ષણ જેવી ઉત્પત્તિક્રમમાં બને છે અને તે એ
 કાર્ય કરના બદ્ધ. એમાં વિશ્વ ધર્મ નથી એટલે
 ૯ જ શુભ કાર્ય નથી પાર પડી શકે છે. ઘણા
 ૧૦ જ કાર્ય અદર્શને જ. પ્રત્યક્ષ અવગત એટલી પડે
 ૧૧ હો બહુધ અગત્ય થઈ જ નથી અને કંઈ થાય છે
 ૧૨ શ્રવણ કરવાનું ઉપાય-રહસ્ય પ્ર.મ થઈ જાય છે તેથી
 લાભન ઉપર ન રહેતી નથી છે. અહીં કેટલી પલ
 ૧૩ પ્રતિબંધ થઈ નથી એટલે ઉપકરણ કે જેની કેટલી
 ૧૪ પ્રતિબંધ થઈ નથી અને આવી રીતે ન વચન્ય ગથી
 ૧૫ નિમન્ય ન વચન્ય અટકવથી ઉત્પત્તિક્રમ
 ૧૬ પ્રતિબંધ મુખ્ય છે અને એ દૃષ્ટિમાં વર્તન પ્રણી
 ૧૭ ને જાય છે. ૧૮ ૧૯ ૨૦. અહીં ઉત્પત્તિક્રમમાં
 ૨૧ થાય છે અને એટલે વધારે થાય છે કે સમ્યક્
 ૨૨ ૨૩ ૨૪ છે. સમ્યક્ રીતે અનુકરિત

કાર્ય ઉપર એટલી બધી અરૂચ થઈ જાય છે કે તે ધર્મને
 છોડે પણ ધર્મનો ત્યાગ કરતો નથી, કેઈ તેના પ્રાણ લે તો
 ! કરે પણ ધર્મ છોડવાની અથવા ધર્મના નિયમો ઉલ્લંઘવાની
 નહિ એવું દૃઢ વર્તન તેનું થઈ જાય છે. એ પોતે સમજી
 કે પ્રાણ જશે તો ભવાન્તરમાં પણ લાઈની પેડે ધર્મ સાથે
 છે અને ધર્મ જશે તો શરીર કાંઈ કામ આવવાનું નથી તેમ
 સાથે આવવાનું પણ નથી, તેથી શરીર કરતાં પણ ધર્મની
 રક્ષા કરે છે. તત્ત્વશરણ કરવા ઉપર તેને પ્રોત્તિ થાય છે
 ! ખરા પાણીનો ત્યાગ કરી અધુર જળ ગ્રહણ કરવાથી
 વેતર થઈ જાય છે તેવી રીતે યોગેત્યાન વગરજ તેનામાં
 ઈ જાય છે અને તે ઉત્કાન્તિમાં ઘણો આગળ વધી જાય
 રાણીના જેવો અહો ભવયોગ સમજવો અને તત્ત્વશરણને
 મુદ્ધ સમજવું. અહીં જીજ્ઞાસુ હોયજીને લીધે જીવનની
 રૂપ રૂઝ છે, તેનું કલ્યાણ થાય છે અને તે આગળ
 છે. જો કે હજી તેને સમ્યગ્જ્ઞાન અર્થીભેદપૂર્વક થયું નથી
 મ મોષ હોતા નથી તે પણ શુદ્ધમનના સામર્થ્યથી તેને
 જે જાગે છે અને જાની નને સમાપતિ થાય તે સદ્ય-
 થઈ જાય તે નને ના તર પેગની નિયતિ બહુ
 ૧૪ એવ ના ના પેગની જાગને જીવન મુક્તિ દે
 ૧૫ જેવ નેવ ૫૦ ના ૫૦ થાય છે અત અવેર
 ૧૬ ના ના ના ૧૭ અવેર નુ ૨૧
 ૧૮ ના ના ના ૧૯ ૫૦ ના ના ૨૦
 ૨૦ ના ના ના ના ના ના

અતઃપર્યંત પ્રાણીની
વર્તના

મોટો વક્ષાવત છે તે જણાયે. અવેદ્યસંવેદ પદમાં મિથ્યાત્વ છે, બોધ ઉપર ઉપરનો છે, સંસાર ઉપર રૂચિ છે, પાપમાં આસક્તિ છે, ભવાભિનંદીપણું છે, સમારોપયુક્તતા છે. એ પ્રથમની ચાર દષ્ટિમાં વર્તેલો પ્રાણી કુદ્ર (કૃષણ), ચાંચાશીળ, દીન (ભવિષ્યમાં અકલ્યાણ થશે એવું બોલનારો), મત્સરી, ણીકણ, માયાવી, મૂર્ખ અને સસારમાં આસક્ત હોય છે અને એ એવાં ઘણાં કાર્યો કરે છે કે જેનું વાસ્તવિક ફળ કંઈ મળે નહિ. આવા પ્રકારના પ્રાણીને કદાચ બોધ થઈ જાય છે તોપણ તે સુંદર થતો નથી. જેવી રીતે વિધને સ્પર્શ કરેલું અન્ન નકામું થઈ જાય છે તેમ પુદ્ગળઆસક્ત પ્રાણીને બોધ થાય છે તોપણ તે નકામો થઈ જાય છે. આ પદમાં રહેલો પ્રાણી વિપરીત કાર્યો કરે છે, હિતાહિત બરાબર સમજતો નથી, નકામો ખેદ પામે છે અને વર્તમાનદર્શી હોઈ દીર્ઘ દષ્ટિથી પોતાને લાલ કેમ, કેવી રીતે અને શાથી થાય તે જોઈ શકતો નથી. આવાં રિચાન હોવાથી જન્મ, જરા, મૃત્યુ, વ્યાધિ, રોગ, શોક વિગેરે ઉપદ્રવોથી ભરપૂર સસારને જોઈને પણ તેનાથી તે ઉદ્દેગ પામતો નથી, કલેટો સસારને ચાલતો જાય છે; તે અકૃત્યને કૃત્ય સમજે છે, કૃત્યન કરતો નથી અને દુઃખને મુખની ઇચ્છાથી વહોરી લે છે. બસ ખરજ થઈ હોય તેને ખજવાથી શાંતિ થતી નથી પણ તેના નાશથી શાંતિ થાય છે, ખજવાથી તે ખરજ વધે છે; પરંતુ આ વાત પ્રથમની ચાર દષ્ટિમાં બરાબર સમજાતી નથી તેથી ખરજનં તોડવા માટે ખજવાનો ઇલાજ શોધે છે પણ ખરજ ન જ આવે તેવો ઉપાય શોધવાનો વિચાર મગ્ય ન બોધ વગર તેને થતો નથી. અનેક પ્રકારની પાપચેષ્ટા કરીને અનેક પ્રકારનું કર્મમાહિન્ય અવેદ્યસંવેદ પદમાં વર્તેલો પ્રાણી એકાંકું કરે છે અને મનુષ્યજન્મનો લાભ લેવાને જદલે સંસાર વધારી મૂકે છે. જેમ માછલું આંકડામાં રહેલ માંસ ખાવાના લોકથી પ્રાણ ખોઈ બેસે છે તેવી રીતે અદ્યદૃષ્ટિવંત પ્રાણી અંધતામાં આસક્ત થઈ સંસારમાં રખડ્યા કરે છે, વિષયભોગ સેવવા ઇચ્છા રાખે છે, પણ મહા ભયકર ફળ આપનાર કર્મને જોઈ શકતો નથી. આવા અવેદ્યસંવેદ પદને સત્સંગ અને આગમના યોગથી છુટી લેવું. આ જામિકા પ્રાપ્ત કરીને

જરૂર અવેદસંવેદ ૫૬ પર વિજય મેળવી લેવો, નહિ તો તેના પર જય થતો નથી અને પાછો સંસારમાં અધઃપાત થાય છે. યથા પ્રવૃત્તિ કરણ સુધી આવીને ઘણા જીવો પાછા સંસારમાં પડી જાય છે અને સંસારમાં રખડવા કરે છે તેથી આ ચતુર્થ જૂમિકા પ્રાપ્ત થતાં જ અવેદસંવેદ ૫૬ પર વિજય મેળવવાનો વિચાર જરૂર રાખવો અને તે માટે આત્મચીર્યની સ્ફુર્તિ કરવી. આ ૫૬ પર વિજય મેળવવાથી અનેક કુર્તકરૂપ વિષમ પ્રકાર પર વિજય મળે છે. કુર્તકનો ગ્રહ આ પ્રાણીને એટલો આકરે જાય છે અને ખાસ કરીને આ વર્તમાન સમયમાં તેનાથી બચવાની એટલી બધી જરૂર છે કે તેને માટે ખાસ ચેતવણી આપવી એ અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય. ઘણી વખત શાબ્દિક લગાઈ એટલી ચાલે છે કે મૂળ હેતુનો નાશ થયે જોવામાં આવે છે. જન શાસ્ત્ર કાર કહે છે કે તમે સર્વ વાત સ્વયંપૂર્વક સમજીને વિચારો પણ કુર્તક કરશે નહિ, તમે પ્રથમ પરીક્ષા કરો કે તમારા ગુરૂ મુગ છે કે નહિ, તેઓએ બવ.વેડ માર્ગ વખતે ન્યાયદૃષ્ટિથી નૈતિકદૃષ્ટિથી ઉચિત લાગે છે કે નહિ. તેઓના કહેણ. દ્રવ્યાનુયાયના સ્વરૂપમાં કેઈ પણ જગે.એ વિરોધ છે કે નહિ આ પ્રમહો એ થ કરી તેઓના શબ્દાવનો નિષ્ણય કરી પછી તમે તેઓ.ન. બા નહ બ નાને અ.દર કરે. જ્યાં તમારી નજર ન પડે પી શકે. તમ હ ન પ્રવેશ ન કરી શકે તેવા અર્ગોદ્રિય નવધે.મ તમ યે હ પ ર ન એ ન રમ ન.

અને સંસારમાં પાત ઠરાવનાર છે. અર્તીદ્રિય વિવચમાં શુદ્ધ તર્કથી કામ થતું નથી, એને માટે અનુમાન કરવાની શક્તિ, આગમનો સારી રીતે અભ્યાસ અને યોગાભ્યાસમાં રસ એ ત્રણ મુદ્દાની બાબતોની ખાસ જરૂર છે. એ ત્રણ બાબતની જ્યાં સંપ્રાપ્તિ થાય છે ત્યાં રશૂળ દષ્ટિથી ન સમજાય તેવા પદાર્થોનો પણ બોધ થાય છે, પણ એકાન્ત દષ્ટિથી માત્ર શુદ્ધ તર્ક કરવામાં આવે તો વસ્તુસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એવા નિષ્કોશમાં થતી નથી. વિશિષ્ટ આગમનું જ્ઞાન કરવા માટે સર્વજની

ચેતના માટે

ભક્તિ ચિત્ર પ્રકારથી કરવાની આવશ્યકતા છે. જેમ રાજાના આશ્રિત હર અથવા નજીક વસનારા સર્વ

નેના કામ કંદેવાય છે તેમ સવસ શાસ્ત્રને બતાવનાર સર્વજના કાસ કંદેવાય છે. અનેક મામારિકે દેવોની વિચિત્ર ભક્તિનો માર્ગ મૂકીને ગમપ્રધાન ચિત્ર ભક્તિ નવેજની કરવાથી તેમણે બતાવેલા અર્તી-દ્રિય નિયમનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થાય છે અને તેમ થાય છે ત્યારે વેદ-નવેદ્ય પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. વિચિત્ર પ્રકારની મેવામાં અનુમાન તો સ્વભાવ સરખુજ હોય છે તેમ જા નંદ પૂત વિમેર જે બેઠી ભક્તિ કરવામાં આવે છે તેવી જ નવર માંજ નવજની થાય છે પણ આશય જુદા પ્રકારનો દેવાયે કામના ના. રાજા રહે છે. જેમ એક જ અનુભવ પાડેથી નાન મજાન નાનીબર અને જુદા જુદા પદાર્થો તેમ જ તેમ જાનવના માટે દેવાયે નવર પ્રકારની મેવા પણ રૂપમા નવજ માનું લંબુમ છે. અર્તી જુદા જુદા

જાણના આગમ બધાય નવજના ના મુખ્ય ત્રણ ભેદ થઈ શકે છે. મુદ્ધિ, જ્ઞાન અને જાનનાવું. નવજના મદન રૂપે બોધ થાય નવજના રૂપે મુદ્ધિજન્ય, આગમનુમાર બોધ થાય તે જ્ઞાનજન્ય જ્ઞાન અને નવજનાવત્ રૂપે જ્ઞાનને બતાવનાર જ્ઞાન્ય અ.શય. જેમ કે રત્નની પ્રાપ્તિ તે મુદ્ધિના વિષય છે, તેનું જ્ઞાન તે જ્ઞાનજન્ય છે અને જ્ઞાન-નુમાર તેની પ્રાપ્તિ થયા પછી નવજના ઠંડી, કિમત આકર્ષી અને ન બાંધે વેચતું વિમેર ત બતાવે દુજન્ય છે. શુભ ક્રિયા તરફ આદર, કરવામાં પ્રાપ્તિ વિજ્ઞાન નાશ, અને બાજુની જિજ્ઞાસા અને તરવેજા ને મુજ અનુમાન કંદેવાય છે. આમા પ્રથમ બેદ-મુદ્ધિપૂર્વક કમ કરવામાં આવે છે તે બદ-રૂપ આપનાર થાય છે, જ્ઞાનપૂર્વક

કર્મ થાય છે તે મુક્તિનું અંગ છે, માર્ગપર લઈ આવી મોક્ષ તર
પ્રયાણ કરાવનાર છે અને અસંમોહ વૃત્તિથી કર્મ થાય છે તે અ
વિગ્રહ હોવાથી વત્કાગ્ર નિર્વાણ-સાધ્યસ્થાન પ્રાપ્ત કરાવનાર થાય
છે. પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિમાં વર્તતા પ્રણીઓ અર્તાદ્રિય વિષયમાં સન્ન
હકીકત જનારી શક્તિ નથી, એવી જાણવતું જ્ઞાન યોગીજ્ઞાન વગર
યર્ષ શકતું નથી. ભર્તૃહરિ જેવા વિદ્વાનો પણ ઠટ્ટી ગયા છે કે એવા
અર્તાદ્રિય વિષયમાં એકલો મુખવાદ ચાલતો નથી, હેતુવાદપૂર્વક
દીર્ઘ કાળ સુધી વિચાર કરે ત્યારે કાંઈક નિઃસ્વાત્મક જ્ઞાન યર્ષ શકે
છે. આ પ્રમાણે હોવાથી એકલો કુત્તર ઉપર આધાર રાખી અર્તાદ્રિય
વિષયમાં ચર્ચા કરવા કરતા સારી રીતે ભોધ કરવો અને કાંઈક વિશેષ
જ્ઞાન થાય ત્યારે હેતુવાદની મુદર ચર્ચા કરવી કે જોશી તેનું કાંઈ
ચેત્ત્ર ક્ષણ બેસે.

આ ચાર દૃષ્ટિ સુધી જોએ વધને દરબળે અભિનિવેશ હોય છે,
કાં તો પેતાની માન્યતા સત્ય છે એમ માનીને ચાલ-
વામા આવે છે, કાં તો શિષ્ટ પુરુષની ચેત્ત્ર પરીક્ષા
કયાં વગર મમે તેને અનુસરવામા આવે છે, કાં તો
સૂક્ષ્મ બોધ વગર એકલા તર્કથી અનાર્યા ઉત્પન્ન
કરવામા આવે છે અથવા અવેદ્યવેદ્ય પદમાં વર્તના જીવો ત્યારે
પેતાની ભવત્યંતિ પા-પકવ થાય છે ત્યારે સૂક્ષ્મ બોધ પ્રાપ્ત કરી
વેદસંવેદ્ય પદ પામે છે.

ચાર દૃષ્ટિ બોધન.
માર.

સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે તેમાંથી સર્વ સ્થિતિ ખપાવી દઈ બાકી એક કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિમાંથી કાંઈક ઓછી રાખે એવા ઉદ્ઘાસી પરિણામને ‘યથાપ્રવૃત્તિ’ કરણ કહેવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિ મિથ્યાત્વ દશામાં વર્તતા જીવ અનંતવાર કરે છે. ત્યાર પછી અનંતાનુગંધી કષાયની ચોકડી ખપાવવા જ્ઞાનને આદરવા અને અજ્ઞાનને ત્યાગવા જે પ્રયાસ થાય છે તે સ્થિતિને અપૂર્વકરણ કહે છે. એ અંતર્મુહર્ત સ્થિતિને ખપાવી કે તે વખતે મહાત્મીય કષાય (અનંતાનુગંધી)ની ચોકડીનો નાશ થાય છે અને તે સ્થિતિને મંથીભેદ ક્યો કહેવામાં આવે છે. આ મંથીભેદ તે અનાદિ મિથ્યાત્વની ગાંડને છેદવા રૂપ મમજ્જયો અને તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાંજ ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ થાય છે અને પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, સાધ્યનું સ્પષ્ટ દર્શન થાય છે અને તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા પછી સંસારની મયોદા બંધાઈ જાય છે. પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિમાં વર્નના જીવને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાની ભજના છે, પાંચમી સ્થિતિ દૃષ્ટિ જેનાપર હવે વિવેચન કરવાનું છે તે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ચોક્કસ સમ્યક્ ઓથ થાય છે. પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિમાં કેવા કે મુદ્ધ પરિણામ વળતા હોય છે તે તો આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. એવા અર્તિ ઉદ્ઘાત સમ્યક્ત્વનામીય દશામાં આવવાની પેતાની યોગ્યતા થઈ છે અમ તાગનું હોય તોજ પોનામાં સમ્યક્ત્વ હોવાનો નજર પડે માની શકાય. ધજાખરા પોતામાં સમ્યક્ત્વ હોવાનો ખ્યાલ કરે છે તેને સમ્યક્ત્વનો તરન નામાન્ય વિચાર હોવાથી તેઓ બહુધા અત્મવચના કરે છે એ ચાર દૃષ્ટિનું સ્વરૂપ વાંચવાથીજ સમજાઈ નહીં. આ મંથીભેદ એ જીવનપર્યંતનું મદદ.

તેમાં અથવા નવારવજાના અર્તિ અમત્વનો વિષય છે તેથી તેનો આદર આવ સમજવા બહુ પ્રયાન કરવાની જરૂર છે. સામાન્ય રીતે એ અર્તિ પરિવર્તન કરાવનાર સ્થિતિને ખ્યાલ પડે આવેલો મુશ્કેલ છે. મંથીભેદ કરીને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આ જીવની વર્નનામાં એટલો મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે કે તેનું વિવેચન કરવું હવે અવશ્યક નહીં અને તેપર હવે વિચાર થયો. ચરમ પુરુષગતિ વર્નમાં જ્યારે ચેતન વર્નને હોય છે ત્યારે તેને પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને મંથીભેદ ક્યો પછી તે અપ-

પુદ્ગલપરાવર્તના કાળની અંદર જરૂર મુશ્કિલ થાય છે, સર્વ ૧
 કાલનાથી નિવૃત્તિ થાય છે અને પરમ આત્માનંદમાં વિતાસ ૧
 છે. આ મંદીનેદ ક્યો પછી ફેટલાક દેશન આત્માઓની દેશલિ
 એટલી જડી થાય છે કે અન્તર્મુર્ત્તિ જેટલા વખતમાં તેઓ ૩
 પ્રાપ્ત કરે છે અને ફેટલાકની મંદ પ્રગતિ થાય છે; પરંતુ એટલું
 જાણ છે કે એકવાર મંદીનેદ થયો એટલે જટલું મોડું છેવટ ૪
 પુદ્ગલપરાવર્તની અંદર તો સાધ્યરથાન પ્રાપ્ત થવાનું ખરૂં જ.
 પ્રમાણે દેવાથી મંદીનેદ એ અર્થ અગત્યની બાબત ગણવામાં ૫
 છે. મંદીનેદ થયા પછી સમગ્રત્વ થાય તેને ફેટલાક છોડે વમી
 નાખે છે અને પછા અપકાન્તિ પામી સંસારમાં ઉતરી જાય છે, ૧
 આટલી દયા પ્રાપ્ત કરી પાછો પછી ગયેલો મિત્રન ફેટલીક ૨
 વગી પાછો દેશન થઈ પૂર્વ સિધ્ધિપર જરૂર આવી જાય છે ૩
 પ્રગતિ કરે છે. લેનના ઉત્કન્તિમાર્ગ Theory of Evolution
 એ ખ.સ નોંધી લેવા જેની બાબત એ છે કે ઉત્કન્તિ પાડે
 હવે તેજ દયામાં રહે છે અથવા તેમની આગળ વાયો જાય
 એટલું જ નહિ પણ અધમ આચરણ કરે તો તે પાછો નીચે
 ઉતરી જાય છે. ટુંકમાં એને ઉત્કન્તિ અપકાન્તિવાદ અથવા The
 of Evolution and Inolution of Soul કહી શકાય.

આ અર્થ અગત્યની પ્રસુત બાબત ઉપર વિચાર કરી
 આપો પાંચમી દષ્ટિપર વિચાર કરીએ. અહીં કે
 વિચારવનુવંત જણાવતુ અગત્યનુ થઈ પડ્યો કે આ દષ્ટિ ૧
 કરવાર હવે નીચે સમજાવ પ્રાપ્ત કરે છે ૨
 તેની મને, ભાવના અને વર્તનમાં અને પ્રાપ્ત પ્રત્યક્ષોના વર્તન
 વિચારમાં અને ઉચ્ચરમાં મે.ડે. વર્ણવત પછી જાય છે. એ વર્તન
 ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સુદો-વેવા કે ન્ચ પસપસ વિભવ, દર્શિવ, દયા,
 અને અન વિગેરે તો તેનામાં પ્રથમની ચાર દષ્ટિમાં આપો જાય
 એટલે કે નીચિના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ વર્ણવ અથવા સદગુણે તે તેના
 ન્ચરે તે મ.ડે.નુસારી થાય છે ત્યારે જ આપો જાય છે. તેથી ઉચ્ચ
 ઉચ્ચ સદગુણવર્ણ તે દેવ જ એટલે એમ કહેવાની જરૂર ન
 હતાં એટલું જણાવતુ એટલે કે એવા સદગુણે ને તેનામાં સદ

હોય છતાં તે સમ્યક્ત્વવાનું હોય કિંવા નહોય, પણ જેઓ નીતિના ઉચ્ચામાં ઉચ્ચા નિયમો પાળતા ન હોય તેનામાં સર્વસકલિત સમ્યક્ત્વનો સફળાવ હોવો અસંભવિત છે. જેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય તેનામાં ઉચ્ચ સદ્ગુણો અવશ્ય હોવા જોઈએ. અતિ ઉચ્ચ નીતિના નિયમો પાળનાર પ્રાણીજ ભગવાનના સમ્યક્ત્વનો અધિકારી થઈ શકે છે એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે, કારણ કે શ્રદ્ધાનને અંગે વર્તનનો નિયમ થઈ જાય છે. પોતામાં સમ્યક્ત્વનું અસ્તિત્વ માનનારનું રૂઝઘડા વગરનું વર્તન જોઈ તેઓની માન્યતા ઉપર ખેદ થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચ સદ્ગુણો વગર હોઈ શકે અથવા ટકી શકે એમ માનવું એ ધુટતા છે. જો કે સમ્યક્ત્વ તે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન છે પરંતુ ત્યાં ઉત્તમ ગુણોનો બહુધા સફળાવ દેવાનો સભવ છે. તેમ હોય તો જ સમ્યક્ત્વ વિશેષ ટકી પણ શકે છે, નહીં તો સમક્ષિતથી વ્યુત થતા વાર લાગતી નથી.

અનુર્ય દૃષ્ટિને છેડે 'ધર્મસંન્યાસ' પ્રાપ્ત થાય છે. એ ધર્મસંન્યાસ ન્યાસ નામધ્યયોગનો એક ભેદ છે અને તેના પર ધર્મસંન્યાસ પ્રાપ્તિ. હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે. અત્ર તે બાબત ઉપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે. તત્ત્વથી ધર્મસંન્યાસ તો આડમા ગુણરથાનકતા કાળમા અને નામાન્ય રીતે છુટા ગુણરથાનકની શરૂઆતમા સમ્પદ થાય છે. અહીં ધર્મસંન્યાસની ઉપસંગિષ્ઠ થાય છે તે અસામાવરણના કાળપરામન ઉપસંગિષ્ઠિને યદી સંભવે છે.

૫. સ્થિતિ દૃષ્ટિ.

પ્રથમની સ્થિતિ દૃષ્ટિના તત્ત્વમાંજ સ્થિતિમા તુલ્ય હોય છે. જેટલો બોધ થાય છે તેટલો હીંમે કાળ નવા મનવાજ તંદુ છે જો કે તત્ત્વ શુદ્ધ હોઈ શકે નથી. સ્થિતિમા જેમ કાંઈ એવું હોય છે તેમ દૃષ્ટિ તેમા સ્થિતિ શુદ્ધિ હોતી નથી, પણ પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિમાં જે ઉપર ઉપરનો બોધ હોય તે કરતાં અહીં બહુ સ્થિર બોધ થાય છે અને અજ્ઞાનરથીનો ખેદ થવાથી સ્થિતિને અહીં માધ્યમ સામાન્યાર થાય છે. વળી અન્યાર મુખી એને તત્ત્વજ્ઞાનમાં તેમજ સંપત્તિની ચિટ્તિ વિરેદમા કાંઈક સંપદ થવા કરતી હતી તે અત્ર વિરમી જાય છે અને

બોધ સમ્યક્ પ્રકારનો અને સૂક્ષ્મ થાય છે. અત્યાર મુખી આ ચેત-
નની પ્રવૃત્તિ દંદ્રિયાર્થમાં પરિપ્રાપ્ત હતી, વિષયમાં તેને આસક્તિ
હતી અને પુદ્ગલમાં લોહિતતા હતી તે અત્યાર ઘટી જાય છે અને તેની
દેવી પ્રકૃતિનો વિજય થાય છે. વિષયવિકારમાં દંદ્રિયને ન જોડવા-

પ્રકૃતિ વિષયો
માં વિજય

રૂપ પ્રત્યાહાર નામનું યોગનું અંગ અહીં પ્રાપ્ત થાય
છે. પાંચ દંદ્રિયના ત્રેવીશ વિષયો છે તેમાં દંદ્રિ-
યોને ન જોડવાં સ્વચિત્ત સ્વરૂપાનુસારી તેને બનાવી

દેવી તેનું નામ પ્રત્યાહાર; એ તેનો મૂળ અર્થ છે અને તે યોગાંગ
અહીં ચેતનને પ્રાપ્ત થાય છે. ચેતન અહીં સૂક્ષ્મ બોધ શુદ્ધ પ્રાપ્ત
કરે છે એટલે અર્થ દૃષ્ટિ મુખી અંદ્રેષ, જિજ્ઞાસા, શુદ્ધિ અને યવલ્લ
યક્ષુ હતું, તેને અંગે અહીં સૂક્ષ્મ બોધ ઉત્પન્ન થાય છે. વેતસવેદ પદ
પ્રાપ્ત થવાથી આત્મ સુંદર પરિણામ આવે છે એમ સમજી લેવું. સામાન્ય
રીતે એની ચર્ચા પણ એવા પ્રકારની થઈ જાય છે કે તેને અતિચાર-
દોષ બહુ અટક લાગે છે; વિચાર કરીને ચાલનારની ચર્ચા પ્રાયઃ પાપ
વગરની હોય છે. જેમ નાનાં બાળકો ધૂળનાં ધર બનાવે અથવા
ગંજીયાનાં નાનાં ધર બનાવે તેવી આ સસારની ક્રીડા તેને લાગે છે.
તેને એમ જણાય છે કે સસારચક્રમાં ફરવાં આ પ્રાણી ભવભવમાં
નવાં નવાં ધર માટે છે, તેમ અનેક પ્રકારની રચનાઓ કરે છે અને
તેને ધરનું ધર મને છે-એ નવ જ. મનની ક્રીડા જેવું છે, બાળચપ-
ા. છે. વિચારના મનમાં હવે આને તેની તે જ. મન છે અહીં

લોકમાં પરમ તત્ત્વ છે અને બાકી સર્વ હેરાન કરનાર દુઃખમય છે અને વસ્તુતઃ ત્યાજ્ય છે. આવી રીતે વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી સુત્ર થયેલ ચેતન પ્રત્યાહારમાં ચિત્તને પરોવીને ધર્મમાં બાધા કરનાર બાળતોનો પરિત્યાગ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે; તે સમજે છે કે ધન-લશ્મી એ વસ્તુતઃ લશ્મી નથી અને જુદિમાનને તેમાં આનંદ આવતો પણ નથી અને ભોગનો વિસ્તાર તો પાપી મિત્ર છે, સુત્ર મિત્ર તરીકે સારી સલાહ આપી મુખ અપાવનાર નથી. તેનામાં ઉત્તમ દશા એટલી વધી ગયેલી હોય છે કે તે સમજે છે કે ધર્મથી જે ભોગ-પ્રાપ્તિ થાય છે તેનો ભોગ ભોગવતા તે પણ સંસારતૃદ્ધિ માટે જ થાય છે. તે સમજે છે કે પુણ્ય મુખર્જીશું બસ છે અને તેથી સહન જેવા શીતળ પદાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલ અમ્લિ જેમ આળા વનને બાળી નાખે છે તેમ ધર્મજનિત મુખ પણ ભે તેમાં આસક્ત થવાય તો સંમાર વધારી કર્મોત્પન્ન નિસ્તારી મૂકે છે. આ પ્રમાણે તે મમ-જનો હોવાથી ધર્મજનિત ભોગની પણ તે ઇચ્છા રાખતો નથી અને આવા વિશુદ્ધ વિચારોને સીધે તે ધાર્મિક ક્રય કરે છે તેમાં પણ બીજકુલ કૃપાની ઇચ્છા રાખતો નથી. આવી રીતે નિરાશી બાંધે કરેલ મુખ કાર્યો કર્મની મદદ નિર્ગંજાનું કારણ થાય છે. આવી રીતે ભોગની ઇચ્છાથી વિનિ થાય છે અને ત્યાગ મુખપદ રીતે સમજણપૂર્વક થાય છે. અર્હાંતો તેના અવિનાશી બાવપ્રાકટ્યની શરૂઆત થાય છે અને દ્વન્દ્વ ભે કે તેનામાં ન મુનુની યજ્ઞતા થવાની શરૂઆત જ થયેલી હોય છે. છતાં તેનું અભિનવ મદુ મુક્તિ દષ્ટી અવગોચર કરનાર આરી રીત ભેઈ શકે નથી આ દેહમાં વેળીલા જે

કેટલાકે મુદ્ધન મુખ કહ્યું છે તે મુદ્ધન તેનાનું એકો

વનન જાગરવ થતો જાય જરૂર પ્રાપ્ત કરે ન જાય તેનામાં

અપાવનારો તાગ થાય ન, વિચરતા મુખ તૃદ્ધિ પામે

છે, કે.વર્ત્તન શરીર પ્રાપ્ત કરે છે, દુઃખની કો.લા હર થાય છે,

તેમ જ તેના શરીરના અગદિદે અગત્ય થઈ બાધ છે, તેના શરીરમાં

મુનુની પ્રવરે છે, તેનામાં બચ્ચા આરી રીતે રેખાય છે, તેની

અવ પ્રવરત મૂર્તિ મુનુને આકર્ષક થઈ પડે છે, તેને સ્વર માર થઈ

બાધ છે, તે અનેક પ્રકારે ધર્મને. પ્રજાવ પ્રકટ કરે એવી આરી મિત્ર.

તિમાં મૂકાઈ જાય છે, જનપ્રિય થઈ જાય છે અને તેનામાં મહાબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે-વિગેરે વિગેરે અનેક શુભ ગુણો અથવા સંયોગો તેને પ્રાપ્ત થઈ આવે છે. ઉત્તતિક્રમપર ચઢેલી તેની ચેતનામાં આવા શુભ સંયોગો સ્વાભાવિક રીતે જ જામવ થઈ જાય છે, તે કાંઈ કરવાની ઇચ્છા રાખતો જ નથી, પરંતુ શુભ વર્તન કરનારના વિકસિત આત્માએ આવા

શુભ સંયોગોની
સ્વયં પ્રાપ્તિ.

મહાન સામ્રાજ્યમાં ઉદ્ભવ કરે ત્યારે તેને કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વગર પણ શુભ અનુકૂળ સંયોગો જરૂર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. પાંચમી દૃષ્ટિમાં ચેતન એટલો

વિકાસ પામી જાય છે કે ચોથી દૃષ્ટિમાં અને એના વિકાસમાં મોટો આંતરો રખાઈ જણાઈ આવે છે. હવે અહીં સેદ્ધાનની પ્રાપ્તિ થવાથી, ગ્રંથીનો સેદ્ધ થવાથી અને શુભ વાસનાનાં સાધનો પ્રાપ્ત થયેલાં હોવાથી જો તે પ્રાપ્ત થયેલી જોગવાઈના લાભ લઈ ચેતનજીને પ્રગતિ કરાવે તો તેનો માર્ગ સરીખામ સીધો છે અને જો વળી વિષય કથાયાદિ વિભાવોમાં ફસાઈ લપસી પડે તો વળી રખડી પડે છે. આવી રીતે જો પ્રાણી સાંસારિક ભાવોમાં આસક્ત ન થતાં ચેતનને વિકસ્વર રાખે છે અને આગળ વૃદ્ધિ કરે છે તેઓ છઠ્ઠી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરે છે. એ છઠ્ઠી દૃષ્ટિમાં ચેતનના ભાવ કેવા થાય છે અને તેની પ્રગતિમાં કેવો અને કેટલો વધારો થાય છે તે હવે વિચારીએ.

૬. તારા દૃષ્ટિ.

છઠ્ઠી તારા દૃષ્ટિમાં ચેતન આવે છે તે પહેલાં તેનામાં યોગની સિદ્ધિએ સારી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે, પણ તેમાં પ્રાણી રાચી ન જતાં આગળ પ્રગતિ કરે છે અહીં પ્રાણીને ધારણા નામનું યોગનું અગ્ર પ્રમ થાય છે. અનુ વાગુના એક વિભાગ ઉપર ચિત્તની સ્થિરતા કંબી તેને ધ... કં રના આવે છે. કહેવનું તારપય એ છે કે જો દૃષ્ટ પ્રત થા રાગન ચિનની અવસ્થા. એ છી થય ને અને ને મનને વિગેરે ના કંઈ ચડે છે મનને જ્યા ત્યા રખવાની રેર હોય છે તે ને યે જ ને એ ર થવ માટે છે ચિત્તની અસ્વચ અવચ્ય બીજા રાગ ન નન ને ન નુમ કર્મન એ ન ન નાર છે ને હવે ન નુ અણુવ નુ ન ન ન ને કં ક ન મન અવચ્ય અવચ્ય મા ઉવ મી નહણ કરાય છે ને ન ન ન વા થાય ન ન, ન નુ કે

તેથી તે લોગસેવન કરતાં છતાં પણ પ્રગતિ કરતો નિમિત્તનો લાભ જાય છે. શુભ પુણ્યોદયજન્ય લોગોના આસેવન વખતે વળી તે શુભ ક્રિયાઓ કરી વિશુદ્ધ નિમિત્તો એકઠાં કરી તે સાધનોને ઇષ્ટ સાધ્યપ્રાપ્તિમાં પ્રગતિ કરાવનાર તરીકે ફેરવી નાખે છે. આવી રીતે શુભ પુણ્યોદય વખતે પ્રાકૃત મનુષ્યો જ્યારે આકાશ કર્મ બાંધે છે ત્યારે આ પ્રજ્ઞાવાન્ દૃષ્ટિમાન્ મહાત્મા કર્મની નિર્જરા કરી આગળ પ્રગતિ કરે છે. એકને એક જ ક્રિયા આવી રીતે જુદા જુદા મનુષ્ય પરત્વે સારા અને ખરાબ ફળ આપનારી ધર્મ શકે છે એ વાત ખામ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે. કર્મનો બંધ ચિત્તની વૃત્તિ ઉપર-આત્મીય વર્તના ઉપર આધાર રાખે છે. શાસ્ત્રકર સદાચારને વિધિય એટલા માટે બનાવે છે કે એ ચિત્તવૃત્તિને નિર્મળ કરનાર છે. દરેક કાર્યનું આરંભક પ્રગતિને અગે કેવું પરિણામ થાય છે તેપર સાધ્ય સ્ત્રો છે તેથી સદાચારને પણ તેને અગે જ ઉપયોગી મળવામાં આવે છે.

શુનધર્મ ઉપર એને એવો રાગ હોય છે કે જેમ ગૃહિણી ધરનું સર્વ કામ કરે પણ લાગ મળે ત્યારે કામગીરી ફારેજ ધર્મ પોતાના દુહયજ્ઞમ પતિને મળવાનું તેનું મન રહ્યા કરે છે તેમ આ દશામાં વર્તનો પ્રાણી કઠાચ નાનાસિક કાયાં કરે તોપણ તેનું મન શુન-વાચન, શ્રવણ અને મનન તરફ સર્વદા ફોરવતું રહે છે. આ નુંદર નિર્ધાર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ જ્ઞાન ઉપરનો તેનો આદર ભાવ અને તેને પ્રાપ્ત થયેલ મીમાસા ગુણ છે એમ સમજવું. વળી આ દૃષ્ટિમાં વર્તના પ્રાણી માયાજાળને કેળી તથી જતા પણ મુક્તિ ન જતા તેના

ઉપર પગ ફાડને ચાલે છે, તેને તરી બાંધે છે અને તેના નાંબે લેટલા કઠકાલા પાળા ઉપર આવે તો તેથી દરી જઈ તેના દુની જગા નથી. લોગને તે સ્વરૂપથી માવોદક જેવા અત્યાર સમજે છે અને

તેમાં આસક્તિ ન થતા તેને જોડવે તોપણ અસંગ દશામાં રહી પોને અતિમક ઉચ્ચિત્તમાં આગળ વધતા જાય છે. એ દશામાં વર્તનો પ્રાણી સ્વાતંત્રિક લોગને તરવ માનનો નથી અને તેથી તેમાં કદિ પણ આસક્તિ થતો નથી. મીમાંસા ભાવને કીધે અને સર્વદા મોહ વર્તનો નથી અને માયા મમતા આ યોગને સંસારમાં રખાવનાર,

આવ-માયા મમતા

૧૨. વચનની

દર્શનાત.

રૂસાવનાર અને ભૂલો પાડનાર છે જોમ સમજે છે તેથી તે તેને અસર કરતા નથી અને કદિ કરે છે તે બહુ યોછી અસર કરે છે તેથી આ દૃષ્ટિમાં આગળ પછી આત્મિક ઉત્થિતિ બહુ સારી થઈ જાય છે અને ચેતન આગળ આગળ વિગ્રસ પામતો જાય છે. અહીં ભવ-ઉદ્વેગ બહુ સારી રીતે થઈ જાય છે અને સંસારપરનો રાગ લગભગ નાશ પામી જવાની સ્થિતિપર આવી જાય છે. માયા મમતા કેવી રીતે પ્રાણીને હેરાન કરે છે તે આનંદધનજીનો પદોમાં અને તેપરનો વિવેચનમાં વારંવાર ભેવામાં આવશે, કારણ કે એનું વર્તન કરવામાં આનંદધનજી મહારાજે પેતાની શક્તિનો વારંવાર ઉપયોગ ક્યો છે અને તેને તત્ત્વરૂપે જતાવવા અન્યત્ર પ્રયાસ ક્યો છે તેથી તે પર વિવેચન કરવા ન રોકાતાં અત્ર એટલું જ જતાવીએ છીએ કે તે માયા મમતા ઉપર આ પ્રાણીને અહીં અંતઃકરણપૂર્વક વિરાગઉત્પત્ત થાય છે. શુભધર્મમાં આ દશામાં વર્તતા પ્રાણીનું મન બહુ રહે છે તે જતાવવા ઉપર લુહ્યવડલ સીનું દષ્ટાંત આપ્યું છે, તે ઉપરાંત આનંદધનજી મહારાજે પંચાલુંમા પદમાં ઘણાં દષ્ટાંતો આપ્યાં છે તે સર્વવિચારવાં આવી રીતે શુભ-ધર્મ ઉપર આસેપક ચિત્તવૃત્તિવાળા સદૃષ્ટિમાન ચેતન આ કાન્તા દૃષ્ટિમાં રહી બહુ સારી રીતે પ્રગતિ કરે છે અને સાધ્યપ્રાપ્તિનાં સાધનોનો બહુ સારી રીતે લાભ લે છે. એનાં કર્મની પ્રચુરતા ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે, કારણ આવી દશામાં વર્તતાં કિલ્લ કર્મોપત્તિ થતી નથી અને અગાઉ થયેલી હોય છે તેનો ભોગ અથવા પરિચાદ થઈ જાય છે એટલે તેનો નાશ થતો જાય છે. આવી રીતે કર્મની આવક યોછી અને નાશ વધારે થવાને લીધે ચેતનનો ભાર ઘટતો જાય છે અને હલકો પદાર્થ જેમ પાણીમાં તરીને ઉપર આવે છે તેમ તે સંસાર-સમુદ્રમાં ઉપર ઉપર આવતો જાય છે અને સાધ્યની નજીક જતો જાય છે. આ દશામાં વર્તતો પ્રાણી વિષયાદિકમાં મનને જોડવાના કામને અતિ અધમ માને છે, માયા મમતા ઉપર તેને એટલો વિરાગ આવી જાય છે કે તેનાથી તે બીતો રહે છે અને તેનાથી જરા પણ આકુળ-આકુળ થઈ જતો નથી.

ધેમાં શું તફાવત છે તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું હશે. સમાધિ
 ને અર્થમાં અત્ર વાપર્યો છે તેની પ્ર.સિ આડમી દૃષ્ટિમાં થવાની
 હવે પછી જણાશે. અહીં તત્ત્વગ્રોધને અંગે પ્રતિપત્તિ ગુણ-
 સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે એટલે અહીં તત્ત્વની આદરણા
 ને અનુપ્રાપ્તિ બહુ સૂક્ષ્મ રીતે થાય છે. અગાઉ ને વિચારણા
 થઈ હોય છે તે આ દૃષ્ટિમાં આદરણારૂપે વૃદ્ધિ પામે
 છે. કાર્યક્રમ કેવો છે તે આ ઉપરથી જ સમજાશે.
 કોઈ પણ બાબત વિચારણામાં આવે છે અને પછી કાર્યક્રમમાં
 છે. છૂટી દૃષ્ટિમાં મીમાંસા એટલે વિચારણા તત્ત્વની થઈ તે
 પ્રતિપત્તિ એટલે આદરણારૂપે થાય છે. વળી યોગમાં વૃદ્ધિ
 ઉપરાંત સર્વ વ્યાપિઓનો અહીં બહુધા ઉચ્છેદ થાય છે એટલે
 અને અબ્યન્તર આધિ વ્યાપિ કે ઉપાધિ અહીં થતી નથી.
 શમમુખ-ચિત્તની સ્થિતતા અપૂર્વ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું ફળ એટલું
 થાય છે કે તેનું જાગૃત કરવું મુશ્કેલ છે. અહીં શમમુખ
 થાય છે તેનું મુખ્ય કારણ ધ્યાન-ચિત્તની એકાગ્રતા છે, કારણ
 ધ્યાનથી થતાં મુખમાં વિષયસાધનપર છૂટ થાય છે અને
 વિવેકનું બળ એટલું બધું હોય છે કે સ્વાભાવિક રીતે જ ધ્યાનને
 પરિણામે શમભાવ પ્રગટી નીકળે. એક બાલુએ
 ન-મુખસ્થાપ ધ્યાનની એકાગ્રતા, બીજી બાલુએ તત્ત્વગ્રોધની
 પ્રતિપત્તિ અને વળી તેની સાથે વિવેકજ્ઞાન-એને
 ને મુખ થાય તે અપરિમિત અને પૂર્વ અનનુભૂત થાય એમાં
 પણ આશ્ચર્ય નેતું નથી મુખનો અત્યંત મુખી પ્રાપ્તિને ને
 કયેા હોય છે તે અહીં જાણક સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે. સમગ્ર
 થયા પછી સ્વયં મુખમાં કોઈ સંકેત નથી એમ તો તે બાલુનો જ
 છે, પરંતુ એને અહીં અનુભવ થતા સમજાય છે કે મુખદુઃખનું
 વિચારતા સ્વયં એટલું મુખ અને પરંપરા એટલું દુઃખ એ જ
 પ્રાપ્ત થાય છે અત્યંત મુખી આ વાત તેણે પુસ્તકમાં વાંચી
 કે અનુમાન મુખે બહુ દલીલો તેના હવે એને અહીં અનુભવ
 છે અને તે વાત તેનામાં જરાજર દૃઢ થાય છે. તે સમજે છે
 જાણે. જાણે કેટલીક વાર પ્રાપ્તિ મુખ માનતો દેવો પણ વાસ્તવિક

રીતે તે પરવશ હોવાથી દુઃખરૂપ છે, કારણ કે પુણ્ય એ પણ કર્મ છે અને તે આત્મીય ન હોવાથી પર છે અને પારકાને વશ સુખ હોય જ નહિ તેથી પુણ્યથી થતું અથવા લાગતું સુખ પણ દુઃખ જ છે. આ વાત તેના મનમાં સ્પષ્ટ થવાથી ધ્યાનથી થતા શમસુખની બરાબર શોધમાં તે પડી જાય છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે અનેક સાધનો એકઠાં મેળવી તે પ્રાપ્ત કરવા તે મંઝો રહે છે અને ઘણે અંશે શમસુખ અહીં તે પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ મુકોમળ શમ્યામાં પતિસહવાસથી થતું પૈદ્ગતિક સુખ કુમારી કન્યા સમજી ન શકે અને શહેરવાસીના સુખ ગામડીઓ સમજી ન શકે તેમ અગાઉની દૃષ્ટિવાળા જીવો આ દર્શિમા ધ્યાનથી અનુભવાતાં સુખનો ખ્યાલ કરી શકતા નથી. અહીં જે સુખ થાય છે તે સ્વવશ હોવાથી અપરિમિત આનંદ આપે છે.

અહીં કર્મમળ ક્ષોણપ્રાય થઈ જાય છે. અહીં જે ધ્યાનમાં પ્રાણી વર્તે છે તે ધર્મધ્યાન અથવા શુકલધ્યાનના ભેદોમાં આવી શકે તેવું ધ્યાન હોય છે. ધર્મધ્યાનના પ્રથમ પાયાથી આગળ વધી તે ધ્યાનમાં આગળ વધતો જાય છે અને શુકલધ્યાનની દૃઢ મુખી આવી જાય છે.

વળી અહીં અસંગ અનુદાન વર્તે છે. કેઈ જાતિનાં અસંગ અનુદાન કૃષ્ણની ઇચ્છા વગર શાસ્ત્રમાં-આગમમાં બતાવેલી વિધિયુક્ત અનુદાન સ્વાભાવિક રીતે થાય તેવી ક્રિયાને અસંગ અનુદાન કહેવામાં આવે છે. એનું વિશેષ વિવેચન શ્રીપાળ રાજાના રાસમાં મયણ મુંદરીના સળધમાં પતિમેળાપ્રસંગે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે બહુ સુક્ષ્મરૂપે બતાવ્યું છે ત્યાંથી વિષ, ગરજ, નદેતુ અને અમૃત અનુદાનોની દૃઢીકૃત વાચી લેવી. હરિ-ભદ્રસૂર મહારાજ શ્રી પોદશક ત્રયમાં ચાર પ્રકારના અનુદાનો બતાવે છે: પ્રાપ્તિ, ભક્તિ, વચન અને અસંગ અનુદાન. ઓનું ભરણપોષણ જેમ સગથી કરવામાં આવે છે તેવી રીતે પ્રીતિથી-રામ-પૂર્વક અનુદાન કરવાં તે પ્રીતિ અનુદાન વિશામમાં આવે છે. માતાનું ભરણપોષણ ભક્તિથી થાય છે તેવી રીતે ભક્તિપૂર્વક અનુદાન કરવાં તે ભક્તિ અનુદાન. શાસ્ત્ર અથવા શિષ્ટ પુરૂષની આજ્ઞા પ્રમાણે અનુદાનો કરવા તે વચનાનુદાન. સ્વાભાવિક રીતે શિષ્ટ વચનાનુસાર વર્તન થઈ

શુભમાં પ્રવૃત્તિરૂપ સમજવી, જાણ ક્રિયાઓનો અહીં ઉપયોગ નથી કરણ કે આંતરંગ પ્રવૃત્તિ થતી હોય ત્યાં બાહ્યાચારની વિચારણાની જરૂર પડતી નથી. એ દશામાં વર્તેલા પ્રાણી જે જે ક્રિયાઓ કરે તેમાં આર્નાસિક દ્રવ્ય લાગતાં નથી. જેમ ઉપશમમેલી, શપક મેલી વિગેરે ઉપર આરોહણ કરવામાં આવે છે તેમ અહીં પ્રાણી

એક પ્રકારની શુભમેલી ઉપર આરોહણ કરે છે અને અનેક આત્મીય શુભો પ્રાપ્ત કરે છે. આ ઉપર દર્શિમાં વર્તતા તેના વચનનો વિહાસ, તેના શરીરને

ગંધ અને તેનું સર્વ વર્તન ચંદનના વાસની જેમ સર્વ મુગંધ વિસ્તારનાર થાય છે એટલે તેની આશુઝાશુનું વતાવરણ પણ તેના શુભ વિસ્તારનાર થઈ પડે છે. તેનામાં હામાદિક ધર્મો એટલા ઊંડી અસહસાર થઈ પડે છે કે તેનું વર્તન સામાન્ય રીતે કરવું મુશ્કેલ પડે અહીં તદ્દન નિરાશીભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, દરજ્જા કે જેને આત્મીય દ્રવ્યનું એટલી કિમત સુદ રીતે આવે છે કે તે અન્ય કોઈની હાજરી એવી રીતે અહીં પડતી નથી. અહીં ખેદાદિ આક્રમણો પૈકી છેદેલો હોય જે સંસારપર આસમ છે તેના નાશ થાય છે, આત્મીય દિવ્ય મંજુ પ્રવૃત્તિ થાય છે અને દર્શની પ્રાપ્તિ તરફ એકદમ ગતિ થાય છે. એના વર્તનમાં નાના નાના સુખ સખમ વિગેરે મૂળ ઉત્તર શુભો એટલે પ્રગટ હોય છે અને તેને આત્મીય શુભપ્રાપ્તિમાં એકલું

પડે એવી રીતે તેને છેવટને માટે દૂર ફેંકી દે છે. અહીં ધર્મસંન્યાસ પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે પરાકાષ્ઠાને પામે છે, સર્વ દોષો ક્ષીણ થઈ જાય છે, અનેક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને કર્મસજ્જ-મોહનીય કર્મ ઉપર મોટો ઘેરો ઘાલવામાં આવે છે. આઠમા અપૂર્વકરણ શુદ્ધ-સ્થાનકથી ધર્મસંન્યાસની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પછી તેમાં એકદમ એટલો વધારો થઈ જાય છે કે એવનજી અનેક ઉદાર આશયાદિ શુદ્ધોને લઈને એકદમ ઉત્કર્શિત કરી અનેક કર્મોપર વિજય મેળવી સયોગી શુદ્ધસ્થાનક પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થાય છે તે વખતે તેનાં ધન-ધાતી ચાર કર્મો-જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય તેના સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે. મનોયોગ તેને અહીં રહે છે અને સામાન્ય કર્મો પણ રહે છે. ત્યાર પછી વિશેષ પરોપકાર કરી તે પોતાના સર્વ સત્ત્વને અંગે અનેક પ્રાણીઓના અંગકારતમસને છેડી નાખે છે અને પોતે આત્માનંદમાં મસ્ત રહી સ્વાભાવિક આનંદની પરાક્રષ્ઠા અનુભવે છે. એવી ઉત્કૃષ્ટ દશામાં કેટલોક વખત પૃથ્વી-તળને પાવન કરી છેવટે મનોયોગઆદિ પર પૂર્ણ જય મેળવી શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી સર્વ કર્મોપર વિજય મેળવી બાકીનાં ચાર અધાતી કર્મો-વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્-નો પણ ક્ષય કરી અયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી નિવૃત્તિસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, સાધ્યસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાં સદા કાળ રહે છે. એ સ્થિતિમાંથી વિચ્યુતિ નથી, ફરી કર્મકલેશમય સંસારમાં આવવાનું નથી, જન્મમરણાવયોગનું દુઃખ નથી, અનંત જ્ઞાનદશનમાં રમણ કરવારૂપ ચારિત્રના અતિ ઉત્કૃષ્ટ અતીય આનંદમાં મસ્ત રહી આ સાધ્યદશામાં અનંત આનંદ અનુ-ભવવાનો છે અને સંપૂર્ણ તત્ત્વિક મુખના રસને નિરતર આસ્વાદવાનો છે-આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એ આપણું સર્વનું સાધ્ય છે અને એને માટે આ સર્વ પ્રયત્ન છે. એ સ્થિતિમાં જે આનંદ છે તે ઠાગળપર લખી શકાય તેમ નથી, મુખેથી કહી શકાય તેમ નથી, ચારીરથી અનુ-ભવી શકાય તેમ નથી. રથૂળ આનંદને અને એને કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ નથી અને એવા રથૂળ આનંદને આનંદ માનનારને આ અંતર અત્મદશામાં વર્તતા આનંદનો અને પરમાત્મભાવનો પૂર્ણ પ્રકાશ કેવો સુંદર છે, આકર્ષક છે, લોકાકર્ષક છે તે સમજાય તેમ પણ નથી. આવા ઉત્કૃષ્ટ

ખરાબ સ્થિતિ ઓછ દૃષ્ટિમાં વર્તતા પ્રાણીની હોય છે. લોકોની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી અથવા પોતાની માનપૂજા વધારવાના હેતુથી અંતઃકરણની મલિનતા સાથે જે બાહ્ય દૃષ્ટિથી શુભ ક્રિયા કરવામાં આવે તેને પણ લોકપંક્તિ કહેવામાં આવે છે અને તે અંતિમ પહેલાંના સર્વ પુણ્યભાવર્તમાં પ્રાણીને વર્તતી હોય છે. આથી ઉપર ઉપરથી શુભ ક્રિયા કરનાર પણ યોગભૂમિકામાં આવ્યા વગરનો હોય છે એ ખાસ સમજવા જેવું છે. ઘણા દંભી પ્રાણીઓ પોતે ભૂમિકાદ્ધ છે એમ બતાવી લોકોને છેતરવા પ્રયત્ન કરે છે તેનાથી બચી જવાની ખાસ જરૂર છે. જ્યાંસુધી અંતઃકરણપૂર્વક આંતરંગ દૃષ્ટિથી વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી યોગભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય એ અસંભવિત છે. મહાન ધર્મની બાબતમાં પણ બોધની અદ્યતા હોય અને મોટી મોટી ક્રિયાઓ કે તેના આડંબરો કરવામાં આવે તો તેથી લાભ થતો નથી એટલુંજ નહિ પણ તે સર્વ ક્રિયાઓ વિપરીત ફળ આપનાર થાય છે. ક્રિયા મોટી છે તેથી ખેંચાઈ જવાનું નથી, તે ક્રિયાથી લાભ પ્રાપ્ત કરવા કેવા વિચાર ઉચ્ચારની સાથે જરૂર રહેલી છે એ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને એને અંગે લક્ષ્યમાં રાખવાની ખાસ હકીકત એ છે લોકાચારને અનુસરવાને બદલે આંતરંગ વૃત્તિ લેવાય તેના ઉપર બહુ આધાર રહે છે. આથી આ લોકપંક્તિને સમજવાની બહુ જરૂર છે.

બાહ્ય લોકપંક્તિ-યોગાભાસ.

બાહ્ય દૃષ્ટિથી લોકપંક્તિ અનુસાર દાન, સંભાવણું, સન્માન વિગેરે શુભ ફળ આપે છે પણ જે વિશિષ્ટ ધર્મપ્રાપ્તિના હેતુથી તે ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે હેતુ તેથી જરા પણ સિદ્ધ થતો નથી. મતલબ જેમ કેટલીક વખત ધનપ્રાપ્તિ માટે કલેશ કરવામાં આવે છે પણ યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિના અભાવે કલેશને પરિણામે પણ ધનની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ કલેશ થાય છે, તેમ લોકપંક્તિ અનુસાર બાહ્ય ક્રિયા કરવાથી પુણ્યપ્રાપ્તિ થાય છે પણ યોગદૃષ્ટિએ મનકામના અધમ-પૌદ્ગલિક હોવાથી નિષ્પાણવાણ સાધુઓની સંયમક્રિયા માફક ધર્મપ્રાપ્તિ જરા પણ થતી નથી; તેથી જેની પ્રાપ્તિને અંગે એ ક્રિયાઓ કરવામાં આવી હોય છે તેની અપેક્ષાએ તે વદન નિષ્ફળ નીવડે છે.

સિદ્ધિરૂપ આશયમાં તાત્ત્વિક અભ્યાસથી થયેલા ધર્મની પ્રાપ્તિ થ
 છે. અભ્યાસ કરનારને થતી ધર્મપ્રાપ્તિ અહીં ઉપયોગી નથી પણ
 અભ્યાસ થયા પછી થયેલી પ્રાપ્તિ કામની છે. એનું લક્ષણ એ છે
 એમાં સાદાતાનું અનુભવ થાય છે. એટલે જ્યારે માનું આત્માવડે આત્મા
 જ્ઞાન થાય એને અનુભવ કહેવામાં આવે છે તેરૂપ તેની પ્રાપ્તિ થ
 છે અથવા પ્રાપ્તિમાં અનુભવ સાથે સદ્ગુણો હોય છે. પોતાથી દી
 ઉપર કૃપા-દયા આવે છે, મધ્યમ પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા
 ભુદિ રહે છે અને પોતાથી ઉચ્ચ પ્રાણીઓ તરફ વિનય કરવા રૂ
 રહે છે. આ 'સિદ્ધિ'રૂપ અનુર્ય આશય સમજવો. પાંચમા વિનિમય શુ
 આશયમાં પોતાથી જ્ઞાતારક્ત પ્રાણીને ધર્મમાં જોડવાની ભુદિ અને
 માટે દૃઢ પ્રયત્નને 'વિનિયોગ'રૂપ શુભ આશય કહેવામાં આવે છે. વ
 પાંચ પ્રકારના આશય વચ્ચે ગમે તેટલી ક્રિયા કરવામાં આવે તે ધર્મપ્રા
 માટે થતી નથી અને કેટલીક વખત ઉલટી નુકશાન કરનાર પણ
 થાય છે. આથી ક્રિયાઓ નુકશાન કરતી કેવી રીતે થાય છે તે પણ
 સમજવા યોગ્ય છે. જ્યાં શુભ આશય ન હોય ત્યાં પ્રાણી પોતાના
 જીવને ઉતરી અણગમતી અથવા હમણી એમ મને છે કે પોતે જીવિ
 કામમાં આવે છે. હવે જ્યારે તેનામાં તે કંઈ હોય નહિ ત્યારે
 ઉલટાં લીધે કમો જાણી સના. વધુ. મૂકે છે કેમકે પણ પ્રાણી પોતા
 મૂર્ખતા પડે છે કે નહિ. તેના અનુભવ કરતાં માટે જન પ્રયત્ન
 મૂખ્ય છે. આ વિષયના અંગ ૧૨ ના આશય આશયે દર્શ

છે કે ત્યાંસુધી અંતરંગ આશય જેને 'ભાવ' કહેવામાં આવે છે તે બદલત થતો નથી ત્યાંસુધી ઉત્કાન્તિ થતી નથી અને એવો ભાવ અંતિમ પુરૂગણપરાવર્તમાં સાધ્યની નજીક પ્રાણી આવે ત્યારે જ થાય છે. જેમ રસવેધથી લોહનું સુવર્ણ થાય છે તેમ ભાવથી ક્રિયાનું મોક્ષ હેતુત્વ થાય છે. એક કુવે જોદવો હોય તો ખનનના કાર્યને ક્રિયા સાથે સરખાવી શકાય, પરંતુ અંદર પાણીની ચિરાઓ ઉત્પન્ન થવી તેને ભાવ સાથે સરખાવી શકાય. મતલબ જળપ્રવાહનું આગમન તો ભાવથી જ થાય છે, ખાટી રૂપ ખણવાથી કાંઈ લાભ થતો નથી. જેમ તૃણની અંદર ધીનો ભાવ શોધવો તેમ ક્રિયામાં યોગ શોધવો એ બરાબર છે. તૃણ જગલમાં હોય તેમાં ધી નથી, પરંતુ ગાય તેને ખાય, પચાયે, તેનું દૂધ થાય, તેનું દહીં થાય, તેને વડોવવામાં આવે, તેનું માખણ થાય, તેને તાવવામાં આવે, ત્યારે ધી થાય છે; તેવી જ રીતે અંતિમ પહેલાના આવતમાં પ્રાણીમાં યોગ્યતા હોય છે તોપણ તે અંદર પડી રહે છે, વ્યક્ત થઈ શકતી નથી આ સાથે એટલું પણ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે કે ગાય જેમ ઘાસ ખાધા વગર જીવી શકતી નથી અને ઘાસ ન ખાય તો દૂધની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી તેમ શુભ અધ્યવસાય પણ ક્રિયાની શુદ્ધિ અને શુદ્ધ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ વગર ટકી શકતા નથી અને તે વગર ઈચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગૃહસ્થજિગે કેવલ-દશા પ્રાપ્ત કરનાર અથવા અન્ય જિગે તે દશા પામનારનું આયુષ્ય બે ઘડીથી વધારે હોય તો જરૂર તે સાધુપ્રવૃત્તિ અને સાધુવેશ ધારણ કરે છે એમ શાસ્ત્રકાર કહે છે તેનું આ કારણ છે. પ્રવૃત્તિ અને પરિણતિ બંનેનો અસ્પર્શ આવી રીતે સાપેક્ષભાવ રહે છે એ વાત બહુ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. સાથે એ પણ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે કે પરિણતિની શુદ્ધિ સાધ્ય છે અને ક્રિયાફળનો આધાર તેના ઉપર જ રહે છે. ઘાસ ગમે તેટલું સાફ હોય તોપણ રોગી કે મકાદા જેવી ગાય તે ખાય તો તેનાથી દૂધની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આથી ગાયની સારી રિયતિ દૂધને અંગે જોટલી જરૂરની છે તેવી જ રીતે અત્રે શુભ અધ્યવસાય-રિયતિ સમજવી. આવી રીતે આપણે યોગનું લક્ષણ અને તેની પ્રાપ્તિનો સમય અને તેને બતાવનારા આશયો વિચાર્યા, હવે આપણે યોગના બોદા સંબંધી વિચાર કરીએ.

योगना બેદો.

૧ અધ્યાત્મ યોગ.

માટે આગળ ઇચ્છાયોગ વિગેરે સેદ પાડવામાં આવશે તેપરના વિવેચનથી આ વાત વધારે સ્પષ્ટ થશે. યોગમાં તદ્દન નીચી ભૂમિકાએ રહેલાનો યોગ એટલો સામાન્ય છે કે તેના સંબંધમાં વક્તાવ્યતા બહુ અદ્ય છે. અહીં જે અધ્યાત્મની વાત કરી છે તે પંચમ ભૂમિકા-દષ્ટિ પર આરૂઢ થયેલા પ્રાણીની છે એમ વ્યાખ્યા ઉપરથી જણાય છે. આવો પ્રાણી ઔચિત્યપૂર્વક કરે એમ કહ્યું તે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે એમ સમજવું. આવા યોગમાં પ્રગત પ્રાણીની પ્રવૃત્તિ પોતાના આગળ વધેલા ગુણને અનુરૂપ જ હોય છે. આવો પ્રાણી મૈત્ર્યાદિ ભાવ જેના પર હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે તેથી સંયુક્ત થઈ મહા ઋષિઓએ બતાવેલ આગમાનુસાર તત્ત્વચિંતવન કરે તેનું નામ અધ્યાત્મ છે. જીવ અજીવાદિ તત્ત્વ, કર્મસ્વરૂપ, ચેતનનો સંબંધ વિગેરે અનેક આત્મિક બાબતોનો શાશ્વરીતિ અનુસાર વિચાર-ચિંતવન તેનું નામ અધ્યાત્મ છે. આ તત્ત્વચિંતવનને અંગે ઔચિત્ય, વ્રતસમવેતત્ત્વ, આગમાનુસારિત્વ અને મૈત્ર્યાદિ ભાવ સંયુક્તત્ત્વ એ ચારે વિશેષણો એટલાં અગત્યનાં છે કે એનાપર વિચાર કરવાથી મહાન્ સત્યો દષ્ટિ સમીપ ખડા થઈ જશે. આ ચારે વિશેષણો અધ્યાત્મ યોગની ઉપર જણાવેલી વ્યાખ્યાને અંગે પ્રાપ્ત થાય છે તે સદરહુ વ્યાખ્યા ફરીવાર વાંચી જવાથી સમજાશે.

અહીં મૈત્ર્યાદિ ભાવ સંયુક્ત એવું જે વિશેષણ તત્ત્વચિંતવનને અંગે આપવામાં આવ્યું તે મૈત્રી, પ્રમોદ, મુદિતા અને કરુણા એ ચાર ભાવના સમજવી. એ ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ આધ્યાત્મ કષ્ટપર્કુ-મના પ્રથમ સમતાધિકારમાં સારી રીતે ચર્ચ્યું છે તેનાથી તદ્દન જૂદી રીતે બહુ સંક્ષેપમાં અત્ર તેપર વિચાર કરશું. મુખચિંતા એટલે મૈત્રીભાવ. કોનું મુખ ઇચ્છવું અથવા ચિંતવવું તને અંગેના આસેદ પડે છે. જેણે આપણા ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તેનું મુખ ઇચ્છવું તે ઉપકારીમુખચિંતા, જે પોતાના સ્નેહી સંબંધી ભિન્નતા કે સમપણ સંબંધથી થયેલા હોય તેનું મુખ ઇચ્છવું તે સ્વજનમુખચિંતા, જે પ્રાણીઓને પોતે પોતાના ગણ્યા હોય અથવા જેને પોતાના પૂર્વપુરૂષોએ પોતાના ગણ્યા હોય તેવા આશ્રિતના મુખનું ચિંતવન ત સ્વપ્રતિપત્તમુખચિંતા અને ઉપકાર સંબંધ કે આશ્રયનો ખ્યલ કર્યો વગર અર્થ પ્રાણીઓનું

સુખ ઈચ્છતું તે સામાન્યસુખચિન્તા. આ મંત્રી ચિંતનને તેના સુખને વિચાર કરવામાં આવે તેને અંગે કરવામાં આવે છે અને તેના ભેદને અંગે અહીં ચાર ભેદ જણાવવામાં આવ્યા છે. તેના વિષય-સુખનો વિચાર કરીએ તો લૌકિક, કુલીયિક, પૈદ્ગવિક, ઔદિક, પારલૌકિક, આત્મીય આદિ અનેક પ્રકારે પ્રચલિત સુખના ભેદો કરી શકાય અને તેવા પ્રકારનાં સુખના ભેદો લોકોમાં પ્રચલિત છે. ચિંતન કરનાર પરમ દયાને પ્રાપ્ત થનાર હોવાથી આત્મીય સુખની વિચારણા અત્ર સમજાવી. સ્વચ્છનાદિનો વિભાગ એવા પ્રસંગમાં લોકકર્મને અનુસરીને જવવામાં આવેલ હોય એમ જણાય છે અથવા પરમ દયા પ્રાપ્ત કરનાર મહા પુરુષની ચિત્તપરિણતિ કેવી વિશાળ હોય છે તેના ખ્યાલ આવવા સાફ તેવા ભેદો જણાવ્યા હોય એમ જણાય છે. તેના આશય એવા સુખના ઉપાયો ચેત્ત્વા તરફ પ્રયત્ન કરવાનું સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખવાનું નિદર્શન હોય એમ લાગે છે.

બીજા કારણે ભાવના દુઃખ દર કરવાની ઇચ્છા થાય છે તે ચાર પ્રકારની છે. અસાનથી વ્યધિવેસ્ટ પ્રાણી દયા કરકરે તેવા મનમનવા શબ્દથી અપર્યય ભોજન ખાવા માગે તેનાપર ખોટી દયા લાવી તેને ભોજન આપવું તે મોહજન્યા કરકરું, બીજી કુખી પ્રાણીને જોઈને તેને તેન આહાર આપવું વિગેરે એકાદ વસ્તુ, ધન, ધાન્યાદિ આપવાં તે દુઃખિગર્યનજન્યા કરકરું, ત્રીજી પ્રાણીઓને જોઈને તેઓનાં સુખ ઉપર દયા આપે અને તેઓ - એક રીતે એવા બહુ સુખના ખોટા પ્રયાસથી બચી અપર્યાય અ. નીવડે સુખ પ્ર.મ કરવા. ભાવ્યશાળી દયા એવી કરકરું. તે સનેનજન્યા કરકરું અને કરકરું રીતે અન્ય ઉપર કરકરું. અ. ને એમ બીજાના નામ દુઃખ કરકરું નામ -

થતાં ઔદ્ધિક મુખમાં આનંદ માનવો તે સદ્દેહતુ મુદિતાભાવ, ત્રીજે આ ભવ અને પરભવ બન્નેમાં મુખ થાય તેવા અનુબંધ કરાવનાર મુલ કાર્યો કરનારને તત્ત્વનિત મુખપ્રાપ્તિ થાય તેમાં સંતોષ પામવો તે સદનુબંધયુતા મુદિતા અને ચોથો મોહનીય કર્મોદ્ધિ મહા ત્રીન કર્મના નાશથી પ્રાપ્ત થતાં અન્યાયાધ મુખમાં જે સંતોષવૃત્તિ થવી તે પરા મુદિતાભાવ. આવા પ્રકારનાં મુખો કોઈ પણ પ્રાણીઓ પ્રાપ્ત કરે, અન્ય કોઈને તે પ્રાપ્ત થાય તે જોઈ જાણી મનમાં સંતોષ થાય, અતિ આનંદ થાય અને જરા પણ અસૂચા ન થાય એ ત્રીજો મુદિતા ભાવ.

ચોથો ઉપેક્ષા ભાવ માધ્યસ્થયુક્ત હોય છે. એ પણ કંઠજ્ઞાથી, અનુબંધથી, નિવેદ્યથી અને તત્ત્વસારથી એમ ચાર પ્રકારે થાય છે. જેમ કોઈ અપદ્ય આનાર રોગી ઉપર કંઠજ્ઞા આવવાથી તેને અપદ્ય સેવતાં અટકાવી શકાશે નહિ એમ ધારીને અથવા તેમ કરવાનો પોતાનો અધિકાર નથી એવા ખ્યાલમાં તેને અપદ્ય સેવવાના કાર્યથી નિવારણ કરવામાં ઉપેક્ષા કરે તે કંઠજ્ઞાજન્યા ઉપેક્ષા; ભવિષ્યમાં શું પરિણામ થવું સંભવિત છે એમ વિચાર કરી કોઈ અમુક પ્રવૃત્તિ કરે તેને અટકાવવામાં થત ન કરતા તે જેમ કરે તેમ કરવા કે ને અનુબંધાલોચકારી ઉપેક્ષા; સવ મુખ ભોગવી શકે તેવા નયોગમાં હે ચ હતા નિવેદ્યથી તેનું પરિણામ જોઈ તે મુખની ઉપેક્ષા કરે તે નિવેદ્યજન્યા ઉપેક્ષા અને મુખ દુઃખ કેવી રીતે થાય છે તેનો વિચાર કરી પોતાથી અન્ય સર્વ પ્રાણીઓને કોઈ પણ મુખ દુઃખ ન થવું એવા ઇચ્છાથી થયેલી ભાવના તે તત્ત્વસારા ઉપેક્ષા.

નિવૃત્ત મેઝી આ ચાર ભાવનાને અનુવક્ષાને મુખીની રૂપાંતર ત્યાગ કરે છે (મેઝી), દુઃખીની ઉપેક્ષાનો ત્યાગ કરે છે (કંઠજ્ઞા), પુણ્યવાન પ્રાણી ઉપર દ્રેષ છેડી દે છે (મુદિતા) અને અધર્મી પ્રાણી ઉપર સમદ્રેષ બન્ને તણ દે છે (ઉપેક્ષા). ઉપર જે વ્યાખ્યા આપેલી છે તેવા પ્રકારના અધ્યાત્મયોગથી કર્મપ્રવૃત્તિનો અને ખાસ કરીને પાપપ્રવૃત્તિનો ક્ષય થાય છે, વીર્યનો ઉત્કર્ષ થાય છે, ચિત્તની સમાધિ થાય છે, વસ્તુસ્વરૂપનો જોષ થાય છે અને અનુભવની જાગૃતિ થાય છે. આ પ્રથમ અધ્યાત્મ યોગનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે વિચારવું. એને માટે ત્ર્યંચાન્તરમાં જાતું વિવેચન છે તેપર અત્ર

ઉલ્લેખ કરવાનો અવકાશ નથી, પરંતુ જે રૂબો મદત્વનો વિષય છે તે બાદલી હરીશ્વર ઉપરથી સમજવામાં આવી ગયું હતો. આવી રીતે ચોખ્ખા સર્વ વિચારોપર વિવેચન કરવું જરૂર છે તેના અંતર તે સંશોધક નામનિર્દેશ બને તેપર જાહેર દુર્લભ વિવેચન થશે. પ્રસંગે વહી તેપર વિવેચનો અવિધ્યમાં જની આવશે. વાચકો પેલાની એ સૂચવેલા પ્રશ્નો ગીતાર્થ પામે જરૂર સમજશે તે. આ વિષય જાહેર સારી રીતે સમજાશે. ચોખ્ખા પ્રયત્ન કરવાથી વિષય બાદમાં જાહેર પ્રક્રિયામાં આવી શકે તેવો છે.

२. भाषना योग.

૨. ભાવના યોગ.
ભાવના યોગના સંબંધમાં અત્ર લંખાનુશી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. જે અધ્યાત્મના વિષયમાં નિષ્ક્રાન્ત થયેલ દેવ તેણે દરરોજ વધારે વધારે અભ્યાસ પાડી વિચારણાપૂર્વક આત્મવત્ત્વનું ચિત્તવન કરતું અને અશુભ વિચારનો ત્યાગ કર્યો એવું નામ ભાવના કહેવામાં આવે છે. અભ્યાસના સંબંધમાં એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે એ રીતે ઠાઠ મુખી, આવરા વગર અને અદરપૂર્વક સેવન કરવામાં આવે છે ત્યારે તે અધ્યાત્મને દુહસ્થ સ્થિત કરે છે. અહીં અભ્યાસ માટે ત્રણ વિશેષાંગ ગણાયા જે ખુલ્લા વચનરે બધે છે અને તમે એકસાથે નાનું ઉપરે નીચે પણ કરી શકો છો. ત્રીજી ભાવના કરવાનું કહેવાનું

છે, વિભાવ સંસ્કારો મંદ થાય છે અને એક ભાવના બીજી વિશિષ્ટ ભાવનાઓને જન્મ આપે છે અને એમ ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતી જાય છે. અહીં ભાવના યોગમાં બાર ભાવના બતાવી છે તેનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ વિચારી જવું પ્રાસંગિક ગણાયે.

ભાવના યોગમાં બાર ભાવના ઉપર જણાવ્યું તેમ ખાસ અગત્યનો ભાગ ભાવનાનું સ્વરૂપ ત્યનો ભાગ બનેલો છે. જ્યાંસુધી ચિત્તમાં ભાવના આવતી નથી ત્યાંસુધી શાંતરસની રેલછેલ થતી નથી અને સાત્ત્વિક ભાવ પ્રગટ થતો નથી. હૃદયને અસર કરનાર હોવાથી ભાવનાઓ યોગમાં ખાસ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. અનેક પ્રકારના મોહમાં ચિત્તમાં વ્યાકુળતા રહ્યા કરે છે; એવી વિવાદમય અવસ્થામાંથી ચિત્તને દૂર રાખનાર અને શાંત ભાવ પમાડનાર ભાવનાઓ વ્યાકુળતા દૂર કરે છે અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરે છે. આર્ત અને રોદ્ર કથાનમાં આસક્ત પ્રાણીઓ જ્યાંસુધી આ ભાવનાઓનો અભ્યાસ પાડતા નથી, વારંવાર તેને આદરતા નથી, નિરંતર તેમાં આસક્ત થતા નથી, ત્યાંસુધી વિભાવમાં આસક્ત ચિત્ત વારંવાર સંસાર તરફ ધસવાઈ જાય છે, સંસારના ઉપર ઉપરથી ઉજળા ભાગતા ભાવોમાં લપટાઈ જાય છે અને પરભાવમાં સ્વચ્છિદ્ર કરી તદ્દસિક થઈ પડે છે. શાંતરસ અતિ અદ્ભુત છે, મોક્ષસુખની વાનકી છે, સુખની પરિકાષા છે, સ્થિરતાનું કેંદ્ર છે, શમનું સરોવર છે. એ સંસારભાવનું વિરસપણું શાત પશુ ચોકસ રીતે બતાવી ચેતનને ઉદ્ધાર બનાવે છે, પ્રગતિમાં મૂકે છે અને તેનો પગ પ્રગતિમાં પાછો ન હોઈ એવી મજબૂત પીઠિકા આપે છે. એ શાંત ભાવ બનાવવા સારૂ બાર ભાવના પર વિચાર કરવાનો છે. બહુ સંક્ષેપમાં તેનું સ્વરૂપ આપણે અહીં નેશું તો તેપરથી તેની મહત્તા અતિ વિશિષ્ટ છે તે જણાયે.

પ્રથમ અનિત્ય ભાવનામાં પ્રાણી વિચારે છે કે આ સંસારમાં ૧. અનિત્ય ભાવના પ્રાણી સંપત્તિ ઉપર રાચે માચે છે પણ એ તો ચિરકાળ ટકતી નથી, અનેકને સંપત્તિ છોડી ચાલી જાય છે તે નજરે આવે છે, ઘણા પ્રાણીઓ મોટી સંપત્તિના માલીક હોય તેને બીજા માગતા જોયા છે-ત્યારે એવી અસ્થિર સંપત્તિ ઉપર આધાર કેમ રખાય? પ્રાણી પોતાના યૌવનમાં મસ્ત રહે છે પણ

[illegible]

તો તેમાં વળી તેણે અનેક રંગો જમાવ્યા હોય એમ દેખાઈ આવશે. પ્રાણીએ કર્મને વશ થઈ કેટલા નિસાસાઓ મૂક્યા હશે, આનંદ માન્યા હશે અને ધકેલા ખાધા હશે એનો વિચાર કરતાં ત્રાસ આવે તેમ છે. પ્રાણીને આ સંસારમાં એક ચિંતા મટે છે ત્યાં બીજી થાય છે, એક બાબતપર જરા પગ સ્થિર થાય છે ત્યાં બીજી ત્રણ ઉપાધિઓ વધે છે. આવી રીતે સાચાખોટા વ્યવહારમાં, બહારના દેખાવમાં, ધામધુમમાં, ગપાટા મારવામાં, બહારો હાંકવામાં અને એવી અનેક ક્ષુદ્રક બાબતોમાં ભવના ભવ ચાલ્યા જાય છે અને પ્રાણી આટો અવળો પડતો આખડતો સંસારના ચિત્ર વિચિત્ર પવનનો અનુભવ કર્યો કરે છે. આ સંસાર ભાવના ભાવની એટલે આખા સંસારનું ચિત્ર આત્મા પાસે રજૂ કરવું. એમ કરવા માટે લેખની જરૂર નથી, જરા આનુભૂતિ-આગળ પાછળ જુઓ-આખી સંસાર ભાવના રજૂ કરી શકાશે. માત્ર ઉદાસીન ભાવે વસ્તુસ્વરૂપ બોળખવાના વિશુદ્ધ ઇરાદાથી એમાં પ્રયાણ કરતાં બહુ સત્ય સમજાશે, રહસ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે અને પોતાનું સ્થાન શું છે તેનો ખ્યાલ આવશે. સંસારમાં ગતિ આગતિ, સંબંધની વિચિત્રતા, પિતાનું પુત્ર થવું, પુત્રનું પિતા થવું, માતાનું સ્ત્રી થવું, સ્ત્રીનું માતા થવું ઇત્યાદિ ફેરફારો, સુખનો અપૂર્ણ ખ્યાલ, બાળબુદ્ધિનાં કાર્યો (વગેરે તથા ઇત્રિયોનું જોર, વિકારોનું સામાન્ય અને સાથે પ્રગતિનાં સર્વ તત્ત્વો આ ભાવનામાં જભાશે. વિચારણાપૂર્વક વિશાળ અવલોકન કરવાથી આ ભાવનાનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થાય તેમ છે.

ચોથી એકત્વ ભાવનામાં પ્રાણી વિચારે છે કે અત્ર સંબંધ થયા છે તે પર છે તેની સાથે વાર્તાવિક રીતે પ્રાણીને સંબંધ નથી સર્વ સંબંધ જ સંબંધ વગરના છે. ચેતન પાને એકલો છે, એકલો આગ્યો છે અને એકલો જવાનો છે. એનું કોઈ નથી, એ કોઈનો નથી, બીજા તેને પિતાનો કહે છે, તે બીજાને પિતાના માને છે, તે સર્વ ખોટું છે, તેમજ કોઈ વસ્તુ પણ તેની નથી. આ રીતનો વિચાર તે જરા પણ દીન થયા વગર કરે છે. જંગલમાં સિદ્ધ એકલો જ હોય છે, તેને એમ થતું નથી કે હું એકલો છું, તેને એમ થાય છે કે હું રાજા છું. તેમ પ્રાણી એકત્વ ભાવના ભાવે ત્યારે તેને એમ થાય છે કે કર્મને લીધે પ્રાપ્ત થયેલ સંબંધ માત્ર આનંદ

છે, પોતાને તંત્રી સાથે કંઈ છાત્રનું વળગતું નથી. મોટા મોટા ચક્ર-
વર્તીઓ પણ આખરે એકલા ગયા છે, કોઈ અથવા કંઈ તેઓ સાથે
ગયું નથી. સચ્ચિદાનંદવનસ્વરૂપી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય અનેક
સદ્ગુણોનું ધામ અંતરાત્મદશામાં રમણ કરનાર ચેતન એકલો છે,
એક છે, અપર છે. એને પર સંબંધ થયો છે તે બહારનો છે, ઉપર
હવેનો છે, પરકૃત છે અને પરભાવ છે. એને એના સ્વભાવમાં
આણતા તે વસ્તુસ્વરૂપમાં રમણ કર્યો, પરભાવને ત્યાગી રેયો અને
આખંડ આનંદનું ધામ બની એકલો નીકળી જયો. અહીં સંબંધ કદે
છે ત્યારે પણ તેમાં તેનો એકલ્પ ભાવ તો સંબંધના અસ્થિરપણાને
અંગે પણ સ્પષ્ટ જણાય છે. ચેતનની એકતા વિચારવાની આ ભાવ-
નામાં પુરુષાર્થને બહુ માર્ગ મળે છે, ચેતન અત્યંત ઉદાર હયાનો
અનુભવ કરે છે અને એનું સાધ્ય-પ્રાપ્ત્ય સ્થાન એને સ્પષ્ટ દર્શન
આપે છે અને ત્યાં યોગસિદ્ધાસનપર અત્યંત આનંદ વર્ણવનાર શુદ્ધ
કંચન સ્વરૂપી રત્નત્રયધારી ચેતનરાજને-પોતાને અસલ સ્વરૂપે
ભિરાજમાન થયેલ તે જુએ છે. એકાથી વધારે મળે ત્યાં ઠંડક યાય
છે એ દૃષ્ટાંત બતાવનાર ઠાહજવરપીડિત નર્મિ રાજર્ષિની પાંચરો
સીઓ જ્યારે કંકણ ઠારી નાખે છે ત્યારે જો બોધ યાય છે તે જીવ-
નના પ્રત્યેક બનાવો બતાવી આપે તેમ છે, આખો ઉઘાડી હૃદયચક્રદ્વાર
તેની વિચારણા કરી જોવ. યે.ન્ય છે અને કરવાથી સત્ય રહસ્ય સમજાય
તેમ છે. એવી રીતે વિચારણા ક-ન-૧ ચેતનરાજનો એકલ્પ ભાવ બહુ

આવે છે અને પ્રાણીને સંસારમાં ભટકાવે છે અને એ સંવર્તને પ્રવર્ત-
વનાર મન વચન કાયાના યોગો બહુ રીતે પ્રાણીને ફસાવે છે. આવી
રીતે ઇંદ્રિયો, અન્નતો, કષાયો અને યોગો તેમજ ક્રિયાઓના પ્રકાર-
પર વિસ્તારથી વિચાર કરવો, તેના અનેક લેદો, લેદોના લેદો, તેઓની
સ્થિતિ અને ચેતનજીપર તેની અસર કેવી, કેમ, શામાટે અને કેટલા
પૂરતી થાય છે તેપર વિચાર કરવો, તેઓનાં ફળનો નિર્ધાર કરવો
અને તેઓથી થતી અતિ ક્લિષ્ટ ભવચંત્રિત સમજવી એ આ આશ્રવ
ભાવનાનું કેન્દ્ર છે. પ્રથમની છ ભાવના કરતાં જુદી રીતે આ ભાવના
તત્ત્વરમણતા કરાવે છે અને બહુ અગત્યની વિચારશ્રેણી પૂરી પાડી
પ્રાણીને વસ્તુસ્વરૂપ તેના યથાસ્થિત આકારમાં સમજાવે છે. ઇંદ્રિયોના
પ્રત્યેક વિષયો કે કષાયના વિભાગો બહુ વિચાર કરવાનું વિશાળ ક્ષેત્ર
પૂરું પાડે છે. પચીશ ક્રિયાઓ એવી યોગ્ય રીતે ગોઠવી છે કે આ
પ્રવૃત્તિના જમાનામાં તેનો વિચાર બહુ લાભ કરે, વસ્તુસ્વરૂપ સમજાવે
અને પ્રાણીને શુદ્ધ ઉપયોગમાં રાખે એવી અનેક વિચાર કરવા યોગ્ય
ભાગતો તે સમજાવે છે. હિસાદિનું સ્વરૂપ, તેના લેદો, દરેક વ્રતના
પાંચ પાંચ અતિચારો, દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ ભાવનાઓ, મન વચન
કાયાના યોગોના પંદર લેદ વિગેરે ભાગતો બહુ વિચારવા યોગ્ય છે.
એ સર્વ કેવી રીતે કર્મસમૂહને એવી લાવીને ચેતનને કેવો ભારે કરે
છે તે બહુ બહુ પ્રકારે વિચારી ભાવનાનો વિષય કરવા યોગ્ય છે.
ત્યાં મુખ્યત્વે કરીને પાંચ ઇંદ્રિયો, પાંચ અન્ન, ચાર કષાય, ત્રણ યોગ
અને પચીશ ક્રિયા એમ બેતાલીશ આશ્રવના લેદ પડે છે. આ
ભાવનામાં તેપર વિસ્તારથી વિચાર કરવાનો છે.

આઠમી સંવર ભાવનામાં કર્મને આવવાનાં દ્વાર રોકવાની વિચા-
રણા છે. આશ્રવરૂપ ગરનાળાની આડ દ્વાર બંધ
૮. સ્વર ભાવના કરી દેવાથી જીવરૂપ તળાવમાં કર્મરૂપ નવીન જળ
આવતું બંધ થાય છે. તે દ્વારો વિચારવારૂપ તત્ત્વચિત્તવન આ ભાવના
પૂરું પાડે છે. એને માટે અનેક માર્ગો બતાવ્યા છે. સત્તર પ્રકારે
સંયમ કરવાથી આશ્રવદ્વાર બંધ થાય છે. પાંચ ઇંદ્રિયોપર જય
કરવો, પાંચ મહાવ્રત આદરવાં, ચાર કષાયનો જય કરવો અને મન
વચન કાયાના યોગોપર અંકુશ લાવવો એ સત્તર પ્રકારે સંયમ છે.

ભારના યોગ.

દશ યતિધર્મો પશુ એજ રીતે સંવરદાર બનવે છે. કામા, મા-
(માર્ગ), માયાલાગ (માર્ગ), સંતોષ, તપ, સંયમ, સન્ન્ય,
અધ્યયનત્વ અને ક્રદ્ધાયર્થ એ દશ યતિધર્મો છે, સાધુધર્મનો
વિષય છે અને કર્મને રોકનાર છે. પાંચ સમિતિમાં દ્વાવનાં
લેનાં મૂકનાં ઉપયોગ રાખવાનું સૂચવે છે અને ત્રણ શુભિ-
વચન ભયાના યોગોપર અંકુશ આવે છે. એ પાંચ સમિતિ
શુભિને અદ્ય પ્રવચનમતા કહેવામાં આવે છે. એ પશુ સં-
ચા આર ભાવનાઓ પશુ સંવરનો વિષય છે. બાવીશ પ્રકારન
થોડા સદન કરવા એથી પશુ સંવર થાય છે. પેતાના શુભ બ
તેટલા માટે વધારે આગળના શુભનો વિચાર કરવો, તેની
ભાવની અને તેનું આદર્શ ચિત્રવતું-એ શુભપ્રાપ્તિ માટે
જરૂરનો વિષય છે. માર્ગનુસારી શાદશુભ ક્યારે મળશે એમ
છે, શાદ સાધુજીવનની ભાવના કરે છે, સાધુ પ્રવિભાવદનનો
કરે છે અને એવી રીતે ઉત્તરોત્તર વિશિષ્ટ શુભોની ભાવના ત્ય
આ સંવર ભાવનાના વિષયો ચેતનને શાન બનાવી તેની પ્રમ
સારી રીતે વધારી મૂકે છે અને તેના વિષયો એટલા વિશાળ
અગત્યના છે કે જેમ જેમ તેના પર ઝાટપેટા કરવામાં આવે તે
ને ઘણી નવી નવી દુકીકતો પર પ્રકાશ પાડવા લાયક છે. અહીં ઇશ
તેના ભેદન સ્વરૂપ પર વિચારણા કરી નથી, તેમ કરવા જતા વિષા
લાગે થઈ જાય, પરંતુ એની પ્રત્યેક દુકીકત બહુ વિચારવા
દુકીકત પૂરી પડે છે. રાત્રના એ પર બહુ વિવેચન છે કે
તે સમજીને ખાતે રાત્રત્રય થેન્ય છે પેતાના જીવનના
વિભાગન આ ભાવના એ ન વિરથે જનર કરનાર છે તથા તેને
એટલો વિચાર કરવ ન જ ન તેટલો થેન્ય છે, પ્રયત્ન રથ
એ કલ્પના ર ખલુ ૨૨:૫ તમાવમા આ.અવરૂપ વરના.
કર્મરૂપ નવીન જળ અવરૂપ અથા પાતુ એમુ થઈ જાય છે
માવતુ જ નથી એટલી ર ૧ ખા.ખર ધ્યાનમા નાખવા થેન્ય

નવમી નિર્જિતા બચન ના કમન કેવી રીતે વીખરી .
એની વિચરણુ નાકે છે તવરથી નવીન કે
નવર માવ- આવનુ આટકે છે, પશુ અગ્રહ જે કમજાગ

વમાં ભરાઈ ગયું હોય છે તેને યોગવા માટે-પંપ કરવા માટે યંત્રની જરૂર છે અને તે નિર્જન ભાવના પૂરું પાડે છે. નિકાશિત કર્મોને પણ ખેરવી નાખનાર આ ભાવનામાં તપનો મહિમા ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. જેમ કપડા ઉપર મેલ લાગ્યો હોય તે અપટવાથી ખરી પડે તેમ તપના પ્રભાવથી આત્મા સાથે લાગેલાં કર્મો ખરી પડે છે અને તેથી તપ બહુ અગત્યનો વિષય છે. એકલાં કરેલાં કર્મોને દૂર કરવાનો તપ સિવાય અન્ય માર્ગ નથી અને ભારે થયેલ આત્માને હલકો કરવાનો તે સિવાય અન્ય ઉપાય નથી. આ તપના વિષયના બે મુખ્ય વિભાગ છે: બાહ્ય અને અભ્યંતર. ઉપવાસાદિ તપ કરવો તે અનશન, ઓછું ખાવું તે ઉદ્ઘોષિકા, દ્રવ્યનો સંક્લેષ કરવો તે વૃત્તિસંક્લેષ, રસવાળી વસ્તુઓનો ત્યાગ તે રસ-ત્યાગ, લોચાદિ કષ્ટ સહન કરવાં તે કાયકલેશ અને શરીરનાં અંગોપાંગ સંકોચી રાખવાં તે સંલીનતા-આ છ બાહ્ય તપ છે, એ શરીરને સ્તીધી અને આડકતરી અસર કરે છે અને રક્તગુણ તમો-ગુણ અદ્વપ કરી સત્ત્વગુણ વધારે છે તેટલા માટે મનોયોગમાં પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. ખાસ કરીને એથી દંડ્રિયોપર સંયમ સારી રીતે આવી જાય છે. અભ્યંતર તપ એથી વધારે અગત્યનો વિષય છે. કરેલ પાપ માટે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત અધિકારી વહીલ પાસે હેલું એ પ્રાયશ્ચિત્ત, વહીલને યોગ્ય માન આપવું તે વિનય, બાલ વૃદ્ધ ગ્લાનની સેવા કરવી તે વૈયાવચ્ચ, પુસ્તકઅધ્યયન પુનરાવર્તન ચર્ચા કથા આદિ કરવા તે સ્વાધ્યાય, ધર્મ શુકલ ધ્યાન ધ્યાવવાં તે ધ્યાન અને કર્મફલ માટે કાચોત્સર્ગ કરવો તે ઉત્સર્ગ. આવી રીતે બાહ્ય અને અભ્યંતર તપથી અનેક કર્મો જળી જાય છે, ખરી જાય છે, યાત્ર્યાં જાય છે. એ ભાર પ્રકારનાં તપના સંબંધમાં બહુ વિસ્તારથી વિચાર કરવો એ આ ભાવનામાં આવે છે. દુઃખપ્રહારી જેવા મહાપાપી આ ભાવનાના આશ્રયથી પોતાનું કાર્ય સાધી ગયા એવાં દૃષ્ટાંતો આ ભાવનાનું રહસ્ય બતાવી આપે છે. તપ (બાહ્ય) કેવી રીતે કરવો તે માટે શાસ્ત્રમાં વિધિ બતાવી છે એ સર્વની ભાવના યદ્ય શકે છે. અભ્યંતર તપ વધારે અગત્યનો ॥ અને ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. એના અનેક બેરોપસેદ થાય છે. એ સર્વનો આ ભાવનામાં વિચાર કરવાનો છે.

ભાવના ચેત્ર

इयमी लोअस्वरूप शावनाभां लोअनुं स्वरूप विचारवाभां :

[illegible]

વિચારતાં આખી વિશ્વવ્યવસ્થાનું જ્ઞાન થાય છે, એનો અકૃત્રિમ ભાવ સ્પષ્ટ થાય છે અને એનું અનાદિ અનંત સ્વરૂપ જાણકે છે. એપર અનેક પ્રકારની વિચારણા આ ભાવનામાં થાય છે અને સંસાર અર-ધદૃષ્ટપર ખરેખરો ખેદ આવે છે, અવલોકન વિશાળ થાય ॥ અને વિશાળ વિશ્વમાં પોતાનું સ્થાન કયું છે અને કેવા સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાની પોતામાં શક્તિ છે તેનો ખરો ખ્યાલ આવે છે.

અગિયારમી બોધિ ભાવનામાં પ્રાણી વિચારે છે કે નિર્ગોદમાંથી નીકળીને ઊંચા આવવું તે પ્રથમ તો પ્રાણીને બહુ દુર્લભ છે. અકામ નિર્જન શર્ધ જતાં નદીગોળા પાણીન્યાયથી વ્યવહાર રાશિમાં આવી અનેક રીતે અથડાતાં પછડાતાં પ્રાણી બાદર એકેન્દ્રિયમાં આવી, વિકેન્દ્રિયમાં શર્ધ, તિર્થચ-ગતિમાં ભમતો ભમતો મનુષ્યગતિમાં આવે છે. અહીં સુધી પહોંચવું જ પ્રથમ દરજ્જે ઘણું મુશ્કેલ છે. આવી મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યભવ પણ ઘણા પ્રાણીઓ કેવી રીતે ગુમાવી નાખે છે અથવા નકામો બનાવી મૂકે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. જો અનાયઃ કુળમાં જન્મ થાય તો નકામી રીતે ભવ પૂર્ણ થાય છે, સુંદર દેશ કે ઉચ્ચ કુળ પ્રાપ્ત થાય તોપણ ત્યાં સદ્ગુરૂનો યોગ થવો, ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થવી, શરીરનું સ્વાસ્થ્ય રહેવું, યોગ્ય સામગ્રી મળવી એ સર્વ દુર્લભ છે. ખાવા પીવાની મોજે ઉડાવવામાં, નકામી કુશળી કરવામાં, રાજદ્વારી શતોના ગર્ખા મારવામાં, પારકી નિંદા કરવામાં, ખાવા પીવાનાં સાધનો યોજવામાં, તેવાં સાધનોના લાભ લેવામાં અને એવી અનેક બાબતમાં ભવ પૂર્ણ થાય છે, સંસારના કલહો, નકામી ખટપટ વિગેરેમાં પ્રામુખ્ય આશ્યું બંધ છે, ધર્મની વાત આલે ત્યાં જોકાં આવે છે, ધર્મ રવાના પ્રસંગ આવે ત્યાં મન સંસારમાં આશ્યું બંધ છે—આવી રીતે રણાખરા પ્રાણીઓ પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે વિચારી શકતા નથી, મનુષ્યભવની કિમત સમજતા નથી અને પ્રાપ્ત થયેલા ધર્મનું દુર્લભ-પણું જાણી શકતા નથી. આ બોધિરત્નનું સ્વરૂપ વિચારવું અને ખાસ રીતે એનું મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થવાપણું વિચારવું એ આ ભાવનાનું માસ સ્વરૂપ છે. ખાસ કરીને વર્તમાન યુગ એવો વર્તે છે કે એમાં જીવનકલહ વિશેષ છે, બાહ્ય જીવમાં ખેંચાણ વધારે થાય તેવા

પ્રસંગો છે અને જીવનનાં હેતુઓ અને સાધ્યો પાશ્વત્ય સંસર્ગથી દૂરી તથા ઉત્તેજા વખતમાં ભેદિત્વની પ્રાપ્તિ વિશેષ દુર્લભ છે એ આ જાવનામાં ખાસ વિચારવાનું છે.

ભારતી ધર્મ જાવનામાં ધર્મથી પ્રાણીને કેટલું દિવ થાય છે તે.

૧૨. ૫૨ વિચારણા આસિ છે. દુર્ગામાં જણાં ધારણ

૧૨. ધર્મ જાવન. હરી રાખનાર ધર્મ દુઃખીનો આચાર છે, દીનનો નંધુ છે, આપતિમાં મિત્ર છે, મુખમાં સાથી છે અને એકદરે મદદ મુખ આપનાર છે. જે જે સામગ્રીમિલતા પ્રાપ્ત થઈ હોય, શરીર, ગ્રી, પુત્ર, ધનાદિની વિપુલતા થઈ હોય, સ્વરૂપ સમગ્રતા યોગ્ય મનજ મળ્યું હોય-એ સર્વ એનો પ્રભાવ છે. ધર્મ એ કંપનુષ છે, એનાથી સર્વ પ્રકારનાં વર્ણિત ફળે છે અને એનાથી સર્વ સંપત્તિ આપી મળે છે દાન, સીલ, વપ અને જાવરૂપ, સમા આદિ દય થતાં ધર્મરૂપ અથવા બીજા અનેક ગુણરૂપ આ ધર્મનું સ્વરૂપ વિચારતાં મનમાં એક એવા પ્રકારનો આનંદ આવે છે કે એવો આનંદ સ્મૃતિ રિષયોના અનુભવમા હદિ પણ આપી શકતો નથી. ધર્મનો પ્રભાવ અગ્રુ છે, એના સ્ત્રા સીધ છે અને એના પ્રલમ જાગર અને પાદ છે, એને એવતા આદિ અનુદ આવે છે અને ફળ આર્ત ઉત્તમ થાય છે. આ ધર્મ જાવનનો વિચાર કરતા અનેક પ્રાર્થનાને જાદુ લગાય છે.

६५ ७५ ८५ ९५ १०५ ११५ १२५ १३५ १४५ १५५ १६५ १७५ १८५ १९५ २०५ २१५ २२५ २३५ २४५ २५५ २६५ २७५ २८५ २९५ ३०५ ३१५ ३२५ ३३५ ३४५ ३५५ ३६५ ३७५ ३८५ ३९५ ४०५ ४१५ ४२५ ४३५ ४४५ ४५५ ४६५ ४७५ ४८५ ४९५ ५०५ ५१५ ५२५ ५३५ ५४५ ५५५ ५६५ ५७५ ५८५ ५९५ ६०५ ६१५ ६२५ ६३५ ६४५ ६५५ ६६५ ६७५ ६८५ ६९५ ७०५ ७१५ ७२५ ७३५ ७४५ ७५५ ७६५ ७७५ ७८५ ७९५ ८०५ ८१५ ८२५ ८३५ ८४५ ८५५ ८६५ ८७५ ८८५ ८९५ ९०५ ९१५ ९२५ ९३५ ९४५ ९५५ ९६५ ९७५ ९८५ ९९५ १००५

• १५४ •

૩. ધ્યાન યોગ.

ધ્યાન નામનો યોગ જ્ઞાનાથી પણ આગળ પ્રગતિ બતાવે છે.

ધ્યાન યોગ.

સ્થિર પ્રતીપ સદૃશ જ્ઞાનમાં ચેતાથી વિપરીત બાજ-
તને ટાળી દઈને સ્વચ્છ બાજતને જ ઉદ્દેશીને જે
પ્રશાન્ત અર્થગ્રોધ થાય અને સૂક્ષ્મ બોધથી સહિત હોય તેને ધ્યાન
યોગ કહેવામાં આવે છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે ધ્યાન યોગમાં
એકાગ્રતા એક બાજતમાં એટલી બધી થાય છે કે પછી તેને અન્ય
બાબતપર વિચાર થતો નથી અને બોધ સર્વો ઉચ્ચ થઈ જાય છે.
ચિત્તના આડ દોષોનો અર્ધ અનુક્રમે નાશ થતો જાય છે તેથી ધ્યાન યોગ
ક્રમે ક્રમે બહુ નીચ પામતો જાય છે. એ આડ દોષ નીચે પ્રમાણે છે:
૧. ખેદ. પ્રવૃત્તિ કરવાથી થાક લાગે તે ખેદ આવે. ખેદ જેને થયા કરે
છે તેને પ્રવિજ્ઞાનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થતી નથી તેથી ખેદનો અવ-
ત્યાગ થવાનું સૂચન કર્યું છે. ૨. ઉદ્વેગ. પ્રાણીઓને યોગના ઉપર
અનાદર થાય તેને ઉદ્વેગ કહેવામાં આવે છે. શ્રીમાન કુર્મજીમાં
જન્મ થયો વગેરે યોગને બાધા કરવાના નિમિત્તભૂત થાય છે.
ઉદ્વેગથી પ્રવૃત્તિ ન કરી શકે. ૩. ભ્રમ. મનમાં વિપર્યય થયો તે,
મુશ્કિલમાં ઉપાનું જ્ઞાન, રજ્જુમાં નર્પનું જ્ઞાન વિગેરે. આ કામ મેં કર્યું
છું કે નહિ, ક્યારે કયું વિગેરે શકાની રામના થતી તે. યોગ્ય સંસ્કાર
વગર પાન કરવા માડ જન મનમાં ભ્રમજે કે મેં યોગ કર્યો છે એવી
વિચારણાને જન કહેવામાં આવે છે. ૪. કિંચાન. પ્રશાન્તવાહિતા
એનું કૌશલ વાંટ જાણવામાં આવ્યું છે તેનો અવ અભાવ હોવાથી
મનનો ત્રેક વાંટની જન આત્મભાગી પુરૂષ વાન કરે તેથી ત્યાગને
અગત્ય આવે. ત્યાગના અભાવ અર્ધ પ્રાપ્ત થાય છે અર્ધી વર્તન
જન અર્ધિત રીતે કરે તે પશુ અગત્ય રૂઝના અભાવથી તેનો ત્યાગ
નકરના જેવા થઈ રહે છે. ૫. ક્ષેપ. ક્ષેપ કરવા વચ્ચે વીજી
ક્રિયા કરનાર નહિ દેખાતું જાય. બહુ ભાગનામાં જનન સ્થિર કરેનું નહિ
શુદ્ધ ક્રિયા થતું જે વચ્ચે અમુક ક્રિયા થાયતી હોય તેમાં જ એકા-
ગ્રતા કરવાની ક્ષમિ છે, એ અન્યત્રન અથવા એકાગ્રતા વગર વીજી
ક્રિયામાં પડે ત્યુ માન્યમાં આવે તે ધ્યાનગ્રસ્ત થતો છે. એવી
અન્ય અન્યત્ર નહિ વૃત્તિ બંધી જન્યરને કહેવાર ઉદ્દેશ્ય શાંતિના

હુંકાની પેટે યોગને અંગે કંઈ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. ૬. આસંગઃ
અઃકરેલ અનુષ્ઠાનમાંજ તત્પરતા રહે, આગળ પરિણામ અને પ્રવૃત્તિમાં
પ્રગતિ કરવાનું લક્ષ્ય રહે નહિ તેને આસંગ કહે છે. અહીં અનાત્મમાં
આત્મશુદ્ધિ થવાથી અસંગક્રિયા અનુષ્ઠાન થતું નથી. એ અનુષ્ઠાન
જેને અમૃતક્રિયા કહેવામાં આવે છે અને જેપર યોગભૂમિકામાં ઉપર
નિવેચન થઈ ગયું છે તેથી હલકું છે અને જ્યાંમુખી અમૃતક્રિયા ન થાય
ત્યાંમુખી મોહનો નાશ થતો ન હોવાથી પ્રગતિ થતી નથી, માત્ર સામાન્ય
લાભ થાય છે, પણ જે ગુણસ્થાનકમાં પ્રાણી વર્તેલો હોય છે ત્યાં જ
તે રહે છે, આગળ વધતો નથી. ૭ અન્યમુદઃ જે વિહિત ક્રિયા યથાવ-
સર બતાવી હોય તેનાથી અન્ય ક્રિયાઓ ઉપર રાગઃ એટલે શિષ્ટ
પુરુષોએ પ્રતિક્રમણ, પડિલેલણ, ચૈત્યંવદન, સ્વાધ્યાય વિગેરે ક્રિયાઓ
બતાવી છે તેમાંથી જે કરાતી હોય તેના ઉપર રાગ ન થતાં તેથી
આગળની બીજી ક્રિયા કરવાની વૃત્તિ અને કરાતી ક્રિયા ઉપર
અનાદર અથવા અબહુમાન* ૮ રજઃ સમ્યગ્ અનુષ્ઠાનનો સર્વથા
હિતેષ કરવો; તે લાભ કરનાર હોઈ શકે જ નહિ એવો નિર્ણય કરવો
અને અન્યને તેવો ઉપદેશ આપવો. આ આઠ પ્રકારની મનની

સ્થિતિ ન્યામુધી વર્તતી હોય છે ત્યાંમુધી કદિ પણ ધ્યાનયોગની પ્રાપ્તિ* થતી નથી. જે શાંત ઉદાત્ત પ્રાણી ચિત્તના આ આઠ દોષોનો ત્યાગ કરે છે અને તેને આઠકતરી રીતે પણ સ્પર્શ ન થઈ જાય એવી બાવના બરાબર વિચારપૂર્વક રાખે છે તેને જ ધ્યાનયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ ધ્યાનયોગનાં ત્રણ મોટાં કૃણ છે. એ ખાસ ધ્યાન ખેંચનારાં હોવાથી અત્ર તેનાં નામનિર્દેશ કરી આ ધ્યાનયોગનો વિષય પૂર્ણ કરીએ. ત્યાં ધ્યાનનું પ્રથમ કૃણ સર્વ ઇન્દ્રિયાદિપર સંયમ થઈ જવાથી પરતંત્રતા મટી જઈ સ્વાયત્તતા આવે છે એટલે અત્યાર મુધી પ્રાણીને સર્વ બાબતમાં ઇન્દ્રિયો ઉપર અથવા અન્ય મનુષ્યની કૃપા હયા કે પ્રેમ ઉપર આધાર રાખવો પડતો હોય છે તે સર્વ મટી જઈ પોતાને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે અને તેને અન્ય પ્રાણીની કે પુદ્ગલની ગરજ પડતી નથી. અહીં તાત્પર્ય એમ નથી કે એ સર્વ પુદ્ગલસંબંધ છોડી દે છે, પણ વાત એમ છે કે પુદ્ગલ ઉપર ગૃહિત ન હોવાથી અને આશીભાવનો ત્યાગ થવાથી તેને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા, સ્વવશતા, આત્માયત્તતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ ધ્યાનયોગના બીજા કૃણ તરીકે અંતઃકરણના પરિણામનું નિશ્ચયપણું પ્રાપ્ત થાય છે. અત્યાર મુધી જે મન ડામાડોળ ક્યારે કરતું હતું, મનના ઘોડા દોડ્યા કરતા હતા તે હવે બંધ થઈ જાય છે, અને ચિત્તની શાંતિ અને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે એકાગ્રતા, એ ધ્યાનનો ખાસ વિષય છે અને એકાગ્રતાને પરિણામે ચિત્તની નિશ્ચયતા થાય છે. એ ધ્યાનયોગનું ત્રીજું કૃણ અનુબંધનો વ્યવચેદ થાય છે એટલે સંસારને વધારનાર કર્મોના મહલુનો તેથી અંત આવે છે. ન્યામુધી ધ્યાનયોગ રહે છે ત્યાંમુધી બહુ ઉચ્ચ દશા વર્તે છે અને કર્મની નિર્જરા થાય છે અને તેથી વિચારણા એવી મુંદર થાય છે કે કર્મોર્જન થાય એવી સ્થિતિથી દૂર રહેવાનો નિશ્ચય થઈ જાય છે. આટલા માટે શાસ્ત્રકાર અપાયવિચય અને વિપાકવિચય ધ્યાનો જેનું સ્વરૂપ હવે પછી વિસ્તારથી વિચારવામાં આવશે તે બતાવે છે.

* આ આઠ દોષનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ ચોક્કસ ઘોષણમાં જેનું. સદરુ મંથરે. લા. ત્રેમભાગમાં જણાવે છે. હરિભદ્રસુરિ તેના કર્તા છે અને તેનાપર વપાયાવળ તથા ચરોત્તમની બે ટીકા છે. બન્ને ટીકા પણ જણાઈ ગઈ છે.

કયાયત્યાગ જેટલા સંકુચિત અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થમાં અહીં સમજવાનો નથી, તે અર્થમાં વપરાતા સમતા શબ્દ પર અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમના પ્રથમ સમતા અધિકારમાં વિવેચન કર્યું છે. અહીં તે વિવેકપૂર્વક તત્ત્વવિચારણાના વિશાળ અર્થમાં સમતા શબ્દ વપરાયો અને તે એટલો વિસ્તૃત શબ્દ છે કે તેમાં આખા જૈન અને જૈનેતા તત્ત્વજ્ઞાનનો સમાવેશ થઈ જાય છે. કહેવાની જરૂર નથી કે સંકુચિત અર્થમાં સમતા શબ્દનો જે ઉપયોગ અન્યત્ર થયો છે તે અર્થનો પણ અત્ર નિહિત કરેલા વિશાળ ભાવમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. એક ખાસ મુદ્દાની વાત એ છે કે ધ્યાન વગર સમતાયોગ સંભવતો નથી અને સમતાયોગ વગર ધ્યાન સંભવતું નથી અને બન્ને જ્યારે સાથે હોય છે ત્યારે એક બીજાને વધારી વધારે સારી સ્થિતિમાં મૂકી પરસ્પર કારણભાવ પામે છે. આથી ધ્યાનયોગ સાધનારને આ સમતાયોગની પૂરેપૂરી જરૂરીઆત છે. આ સમતાયોગમાં જે પ્રાણી આચરણ કરતો હોય છે તેને અનેક લઙ્ઘિઓ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે પણ તેની તત્ત્વશુદ્ધિ એટલી સ્થિર થયેલી હોય છે કે તેવી લઙ્ઘિઓ અથવા અસાધારણ શક્તિઓનો તે કદિ ઉપયોગ કરતો નથી, તે તેનું સ્થૂળ સ્વરૂપ સમજે છે અને તેમાં કદિ પણ લલચાઈ જતો નથી અને તેનાં સૂક્ષ્મ કર્મોનો પણ આ યોગમાં ક્ષય થઈ જાય છે તેથી વિશિષ્ટ ચારિત્ર જેને ‘યથાખ્યાત ચારિત્ર’ કહેવામાં આવે છે તેને આવરણ કરનાર અને કૈવલ્યજ્ઞાન દર્શનને આવરણ કરનાર કર્મોનો પણ આ યોગથી ક્ષય થઈ જાય છે અને સંસાર અપેક્ષારૂપ તંતુનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે; એટલે સંસારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનું મુખ્ય મેળવવાની કાંઈ પણ અપેક્ષા તેને રહેતી હતી તે સર્વનો. આ સમતાયોગથી છેદ થઈ જાય છે. આવી રીતે આ સમતા યોગનાં ત્રણ કૃતિ બતાવ્યાં તે મમજવામાં આવી ગયા હશે. લઙ્ઘિમાં અગ્રવર્તન, સૂક્ષ્મ કર્મોનો ક્ષય અને અપેક્ષાતંતુનો વિચ્છેદ એ ત્રણે આ સમતાયોગનાં કૃતિ છે એ નિર્દિષ્ટ થયું.

૫. વૃત્તિસંશ્લયયોગ.

અન્યદ્રુત વિકલ્પનાઅગ્રરૂપ વૃત્તિઓનો ફરી વખત ઉદ્ભવ ન થાય તેવી રીતે રોધ કરવો તેનું નામ ‘વૃત્તિસંશ્લયયોગ’ કહેવામાં

જાવે છે. આ આત્મા મોટા સમુદ્ર જેવો છે પણ તેનામાં તરંગ નથી,
જ્યારથી જ્યારે પવન આવે છે ત્યારે તેનામાં સંકટપદ્મ તરંગો ઉત્પન્ન
થાય છે. મન અને શરીરના સંયોગરૂપ પવનથી તેનામાં અનેક
વિકલ્પો ઊઠે છે. એ અન્યમૂલ વિલ્લપભાગનો એવી રીતે નાશ કરવો
કે ફરી વખત તેની ઉત્પત્તિ જ ન થાય, ફરીવાર કલ્પનાભાગ ઊઠે
નહી એવા પ્રકારના સર્વથા રોધને વૃત્તિસંગ્રહયોગ કહે છે. આ
યોગ કેવલજ્ઞાનદયનપ્રાપ્તિ વખતે અને નિવૃત્તિપ્રાપ્તિ વખતે લભ્ય
છે, કારણ કે અજાડે પણ વૃત્તિનો નિરોધ તો થયા કરે છે, પરંતુ
તેમાં સર્વથા રોધ થતો નથી. આ યોગના ત્રણ ફળ છે: કેવલ
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, દીક્ષારીકારણ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ. વૃત્તિરોધને અંગે
અહીં મનનો રોધ કેવી રીતે અને શા માટે કરવો તે સંબંધી
મહાન્ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. અન્ય યોગીઓ વિત્તવૃત્તિના નિરો-
ધને યોગ કહે છે તેવી રીતે મનને મરી નાખવાથી-દાથી દેવાથી
કાંઈ લાભ થતો નથી; તેટલા માટે શાસ્ત્રશરે એવી મુંદર અવસ્થા
જનમી છે કે તેથી અમુક અવસ્થા મુખી મનનો શુભ ઉપયોગ થાય
અને જ્યારે તેનાથી કેવલ ભાસ થઈ જાય અને તેનો અપજ ન રહે
ત્યારે તેનો સ્વાભાવિક રીતે જ રોધ થઈ જાય. અહીં એટલું થઈ
જાયની જરૂર નથી કે કેવલ અજ્ઞાનના મન કારણ વિચાર થાય છે
અને અન્ય કે પછીના ત્રણ ફળો થાય તે અન્ય કે આ. ન. પ. ને જ જાણી
પડે છે. તેના માટે અન્ય કોઈ કોઈ પણ કારણ નથી.

મુખપ્રાપ્તિને અંગે થતી પ્રવૃત્તિને લક્ષ્યમાં લઈ તેને અંગે યોગના ભેદોની શંકાકે વિચારણા કરીએ. આ જુદા દૃષ્ટિબિન્દુથી હવે આપણે યોગના બીજા ભેદો જતા સંદેશમાં વિચારી જઈએ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથમાં યોગના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે અને તેપર સહજ વિવેચન કરી તેઓએ આપણે ઉપર જતાવી તે યોગની આઠ ભૂમિકા ઉપર અતિ વિસ્તારથી ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે. આ ભેદો પણ સમજવા યોગ્ય હોવાથી આપણે તેપર પણ દૃષ્ટિપાત કરી જઈએ. એ ભેદો ઉપર જણાવ્યું તેમ પ્રવૃત્તિને અંગે પડે છે.

જે પ્રાણીએ અનેક શાસ્ત્રો સાંભળ્યાં હોય, જાને પ્રમાણી હોય, તેને

સંપૂર્ણ કરવાની ઇચ્છા છતાં પૂર્ણ બાપાર ન થાય તેને 'ઈચ્છાયોગ' કહેવામાં આવે છે. અહીં પ્રાણીએ

શાસ્ત્ર સાંભળ્યાં હોય તેથી તેને ઇચ્છાએ. બહુ પ્રકારની થયા કરે, પણ પોતાને આજસ એટલું બધું હોય કે તે જ્યારે ત્યારે વિકલાદિક કરવામાં અથવા વિષયકષાયમાં પડી જઈ કંઈ શુભ પ્રવૃત્તિ કરતો ન હોય, છતાં તેના મનમાં શુભ ક્રિયા કરવાની હોય બહુ સ્થે અને જ્યારે જાની આવે ત્યારે તે કરવા અભિલાષા સ્થે, તેના પ્રાણી જાગતે ઠવખતે કદાચ કંઈ ચૈત્યવહનાદિક કરે તોપણ તેમાં યથાકથિત વિધિનો હમખેડો ન હોય-આવા પ્રાણીના યોગને શાસ્ત્રકાર 'ઈચ્છા-યોગ' એવું નામ આપે છે. જ્યાં લાંબા કાળ સુધી યોગ કરવાનો હોય તેમાં પ્રમાણ કરી પૂર્ણ યોગસાધન કરવામાં ન આવે, પણ કરવાની ઇચ્છા, રહે તેને ઇચ્છાયોગ કહેવામાં આવે છે. તેમ. સાધારણ વક્ત્ર નમસ્કૃત. ૧૩૦. ૩૪. ૨૦ ના પૂર્ણ થઈ જાય તે. તેથી ઇચ્છા-યોગની વ્યાખ્યા ના. ૩૦. ૩૪. ૨૦ થી થતી નથી.

૨૦. ૩૦. ૩૪. ૨૦. ૩૫. ૨૦. ૩૬. ૨૦. ૩૭. ૨૦. ૩૮. ૨૦. ૩૯. ૨૦. ૪૦. ૨૦. ૪૧. ૨૦. ૪૨. ૨૦. ૪૩. ૨૦. ૪૪. ૨૦. ૪૫. ૨૦. ૪૬. ૨૦. ૪૭. ૨૦. ૪૮. ૨૦. ૪૯. ૨૦. ૫૦. ૨૦. ૫૧. ૨૦. ૫૨. ૨૦. ૫૩. ૨૦. ૫૪. ૨૦. ૫૫. ૨૦. ૫૬. ૨૦. ૫૭. ૨૦. ૫૮. ૨૦. ૫૯. ૨૦. ૬૦. ૨૦. ૬૧. ૨૦. ૬૨. ૨૦. ૬૩. ૨૦. ૬૪. ૨૦. ૬૫. ૨૦. ૬૬. ૨૦. ૬૭. ૨૦. ૬૮. ૨૦. ૬૯. ૨૦. ૭૦. ૨૦. ૭૧. ૨૦. ૭૨. ૨૦. ૭૩. ૨૦. ૭૪. ૨૦. ૭૫. ૨૦. ૭૬. ૨૦. ૭૭. ૨૦. ૭૮. ૨૦. ૭૯. ૨૦. ૮૦. ૨૦. ૮૧. ૨૦. ૮૨. ૨૦. ૮૩. ૨૦. ૮૪. ૨૦. ૮૫. ૨૦. ૮૬. ૨૦. ૮૭. ૨૦. ૮૮. ૨૦. ૮૯. ૨૦. ૯૦. ૨૦. ૯૧. ૨૦. ૯૨. ૨૦. ૯૩. ૨૦. ૯૪. ૨૦. ૯૫. ૨૦. ૯૬. ૨૦. ૯૭. ૨૦. ૯૮. ૨૦. ૯૯. ૨૦. ૧૦૦. ૨૦.

૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦.

૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦.

૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦.

૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦.

૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦.

૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦.

નકે ક્ષપક્રમેલી આદરે ત્યારે થાય છે. આ બીજા અપૂર્વકરણ વખતે તે મહા આત્મારામત્વની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેને શાસ્ત્રકાર ધર્મ-સંન્યાસ સામર્થ્યયોગનો પ્રથમ ભાગ જણાવે છે. આ વખતે આત્મ-રુદુરણા તીવ્ર થાય છે, પરપરિણતિ થતી નથી અને થવાનો ભય પણ રહેતો નથી એ અતિ સુંદર દશાને જ્ઞાનીઓ પણ વર્ણવી શકે તેમ નથી એમ તેઓ કહે છે. અતિ જ્ઞાનકંઠનક આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અન્ય યોગશ્રેયકારો 'જનંભરા' શબ્દથી બોલાવે છે, એને જૈન યોગકારો પ્રાણભજ્ઞાન કહે છે. બ્યાસજી પણ કહે છે કે આગમથી, અનુમાનથી અને યોગાભ્યાસના રસથી એ ઉત્કૃષ્ટ જનંભરા પ્રજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય છે. એવી ઉત્કૃષ્ટ પ્રજ્ઞા એ કેવલજ્ઞાનની પહેલાં પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતે ચારિત્ર પણ ઉત્કૃષ્ટ વર્તે છે. એ ચારિત્રને 'યથાખ્યાત ચારિત્ર' એવું અભિધાન આપવામાં આવે છે. આ અતિ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર અને જ્ઞાનદશામાં વર્તણૂં યેતનનાં ઘનઘાતી ક્રમોનો એકદમ નાશ થવા માટે છે અને તે ક્રેણી ઉપર આરૂઢ થઈ જહુ અકપ કાળમાં અનેક સ્ત્રીકણાં ક્રમોને ભરમ કરી નાખે છે. અહીં આત્મ પરિણામની નિર્મ-લતા એટલી બધી થાય છે કે તેના સામર્થ્યથી જગતના અનંત જીવોનાં તમામ ક્રમોને એ ઘડિમાં પેતે એકલો આત્મસામર્થ્યથી બાળી નાખી શકે. પણ ક્રમોનુ પ.ચંકય છે અને તેની એ ખ.ખીઅત છે કે પેત્રના ખ.ચકને તપ અ.વ.ન ને છે ૮૮ નથી.

યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્મસંન્યાસ યોગ આકાશ નિવૃત્તિ ગુણ-
 યાનકે બીજી વખત અપૂર્વકરણ કરે છે ત્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે, એટલે
 પ્રથમ પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યારે ક્ષપકમિશ્રી આદરે છે ત્યારે તેને તાત્ત્વિક રીતે
 ધર્મસંન્યાસ પ્રાપ્તિ થાય છે. તાત્ત્વિક રીતે યથાર્થિય ધર્મસંન્યાસ આ-
 ર્થવિમાં જ પ્રાપ્તિ થાય છે એનું કારણ એમ છે કે એ પહેલાં ધર્મ-
 સંન્યાસ થાય છે પણ તે અતાત્વિક હોય છે, જ્યારે પ્રાણી ક્ષપકમિશ્રી
 પર આરોહણ કરે છે ત્યારે જ તેને ક્ષાયિક ભાવે તે ધર્મો પ્રાપ્તિ થાય
 છે. સાધારણ રીતે તો પ્રથમજા ગ્રહણ કરે ત્યારે પણ ધર્મપ્રાપ્તિ થાય
 છે પરંતુ તે સાધારણ છે, આ ધર્મસંન્યાસની યોગ્યતા તો અવિર-
 ત્તને જ શક્ય છે. શાસ્ત્રકાર દીક્ષાને યોગ્ય કોણ હોઈ શકે તેનું
 વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે 'આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય, વિશિષ્ટ
 પ્રાપ્તિ અને કુળવાળો હોય, કર્મભજનબુદ્ધિ જેની સમગ્ર જીવિત યથા
 રીતે હોય તેવો, જે પોતાના મનમાં વિચારતો હોય કે મનુષ્યભવ
 સ્વભાવ છે, જન્મ મરણ નિમિત્ત માત્ર છે, ધનસંપત્તિ ચળ છે,
 વેષધો દુઃખના હેતુ છે, સંયોગ માત્રનો વિયોગમાં અંત આવે છે,
 તિક્ષ્ણ ભરણ થયા જ કરે છે અને તેનો સંભવ પણ તેટલો જ
 હોય છે, ભોગનો વિપાક અતિ ભયંકર છે-આવા આવા સુંદર વિચારો
 પ્રાણી કરતો હોય અને એવા વિચારથી જે સંસારથી વિરક્ત
 હોતો હોય, જેના કષાયો અટકે હોય, જેને હાસ્ય વિગેરે અટક
 ાય, જે ઉપકારનો ભણકાર હોય, જે વિનયવાન હોય, જે પ્રથમજા
 ગ્રહણ કરવા પહેલાં પણ રાજ્ય પ્રધાન નગરવાસી વિગેરેમાં બહુમાન
 પ્રાપ્તિ હોય, જે કોઈનો દ્રોહ કરનાર ન હોય, પરંતુ કલ્યાણ કર-
 નાર હોય, શ્રાદ્ધગુણસમૃદ્ધ હોય-આવી સ્થિતિનો જે પ્રાણી ઉત્પત્તિ-
 મમાં વધેલો હોય તે પ્રથમજાને યોગ્ય ગણાય છે, અને તે વાસ્ત-
 વિક રીતે ધર્મસંન્યાસવાન થઈ શકે છે, કારણ કે અહીં જ્ઞાનયોગની
 પ્રાપ્તિ થાય છે. એવો પ્રાણી ન હોય તે જ્ઞાનયોગને આરાધી
 કરતો નથી અને જે આવો હોય છે તે આરાધી જ નથી એમ
 તે પણ નહિ એમ વિચારવું. આટલા ઉપરથી સમજાયું હશે કે
 પર ઉપરનો બાહ્ય ધર્મસંન્યાસ તો છોડે ગુણસ્થાનકે પ્રાપ્તિ થઈ શકે

૯૧

એ, પરંતુ તાત્વિક ધર્મસંન્યાસની પ્રાપ્તિ તો આડમ્બા શુષ્કસ્થાનકે જ શક્ય છે. એ વખતે પ્રાણીની ઉત્કૃષ્ટ ભોધ યવાની યોગ્યતા થાય છે અને તેના ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયો નાશ પામી જાય છે. આ ધર્મસંન્યાસના વેગના વધારાથી મોઢ વિગેરે ઘનઘાતી કમોનો નાશ થતો જાય છે અને પ્રાણી એકદમ પ્રગતિ કરી આગળ વધતો જાય છે. આ બીજા અપૂર્વકરણ વખતે પ્રાણી સ્વપ્નક્રેણી માટે છે. પ્રથમ અપૂર્વકરણ વખતે ઝંધિલોડ કરે છે એ આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. તેરમા શુષ્કસ્થાનકના અંતમાં દરેક કેવળી આયોજકરણ કરે છે અને તે પછીના મુદ્દર્તમાં અયોગી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં જ મહા ઉત્કૃષ્ટ યોગ પ્રાપ્ત થાય, ચરીરયોગપર તદ્દન અંકુશ આવી જાય તેવા યોગને-અયોગી શુષ્કસ્થાનક (ચૌદમા) ની અવસ્થાને યોગસંન્યાસ કહેવામાં આવે છે. યોગનો અયોગ તે યોગ એવી જ યોગની બ્યાખ્યા હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે કરી છે તે આ ઉત્કૃષ્ટ યોગ-સંન્યાસમાં મનોયોગના ત્યાગરૂપ અથવા યોગ ઉપર અંકુશરૂપ સમજાવી એ યોગસંન્યાસયોગમાં યોગો નિરૂદ્ધત્વસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે અને એવડે અયોગીભાવ પ્રાપ્ત કરી, શુક્રક ધ્યાનના ચતુર્થ પાદપર પંચ દૃષ્ટવાકર કાજસ્થિતિ કરી સાધ્યપ્રાપ્તિ થાય છે. આ યોગસંન્યાસ અતિમ યોગમૂલક. (અડમી) ની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવે છે. ધર્મ-સંન્યાસ તાત્વિક અને અત્તાત્વિક છે, તમા અત્તાત્વિક બાહ્યચારરૂપે તે પચન પૂર્વકે હન્ય ન. તત્ત્વિક ધર્મસંન્યાસ યોગની પન્થ મુલક અડમી ન જ પ્રપ્ત્ય ને પન્થ ન અ બુદ્ધિની શરૂ-પન્થ પ્રપ્ત્ય ન અને તેને પન્થ ને ય.ગન્યાસ કય છે અને

તેને બીજા બે ક્રિયાઅવંચક અને ફળાવંચક ભાવની પ્રાપ્તિ
છા હોય તે આ વ્યાખ્યામાં આવે છે. આ પ્રવૃત્તિઅવંચક
વિના પશ્ચીના નામથી જૈન આગમમાં યોગખ્યાય છે. આ
યોગીઓનું સ્વરૂપ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. પાંચયમ આપણે
જાણીએ છીએ: અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અક્રિ-
યાપર હવે પછી સદુજ વિવેચન પણ થશે, કારણ કે તે યોગનું
છે. બીજી રીતે યમના ચાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

જેનાં નામ ઉપર આપવામાં આવ્યાં છે. જે પ્રાણી-
શય. યોગ્યે યમ કરેલો હોય તેની કથા સાંતળવામાં
વે અને તેવા યમ કરવાની ઇચ્છા થાય તેને ઇચ્છાયમ
આવે છે. ઉપશમભાવપૂર્વક યમનું પાલન કરવું તે બીજી
કહેવાય છે. ઇચ્છાથી આગળ વધીને અહીં પ્રવૃત્તિ યામ
યમ ભાવથી અતિચારની ચિંતારહિતપણે જે યમનું પાલન
આવે તેને ત્રીજી સ્થિરયમ કહેવામાં આવે છે. અહીં ઉપ-
શમ બહુ ક્ષાયોપશમિક ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્થિરયમ-
ની જે યોગપ્રક્રિયા કરે છે તે પ્રવૃત્તિથી જ અતિચાર રહિત
મુદ્ધ અતરામ.મા દૈનિક સિદ્ધિસાધક યોગની અચિત્ત
પૂર્વક પ્ર.ક્ર.ય. કરવામાં આવે તેને ચે.થે સિદ્ધિયમ કહેવામાં
આવે. સિદ્ધિયમ.મા દૈનિક યમપ્રતિ થ.ય છે કે તેની
અ.ચ.ય. થઈ જાય તે. આ રીતે જે ચાર યમની અહીં
અ.ચ.ય. થઈ જાય તે યમ-ઇચ્છા, યમ-અચોર્ય અને પ્રવૃત્તિ-
યમ અને સદુજ યમ પ્રમ કરવાની અત્યંત અગત્યની
પ્રાપ્તિઓ છે. કે જેના અ.ચ.ય. થઈ જાય તે યમ-અક્રિયાપર

યોગ-સંબંધને ગણવામાં આવ્યો છે. સત્સંગની કેટલી જરૂરીઆત છે તે આ ઉપરથી જણાશે અને તે વાતને કેટલું મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે તેના પણ આટલા ઉપરથી વિચાર થશે. જ્યાંસુધી આવા મહાત્માએ સાથે યોગ થતો નથી ત્યાંસુધી વસ્તુસ્વરૂપનો યથાસ્થિત બોધ થતો નથી અને બોધ વગર-વસ્તુગત ધર્મોના જ્ઞાન વગર વસ્તુનું યોગબ્રાણ્ય થતું નથી તેથી પરિણામે અનેક લાભ થવાનો સંભવ પ્રાપ્ત થતો નથી. મહાત્માઓનો યોગ તેટલા માટે અતિ ઉપયોગી છે અને તેની સાથે તેમનું વચારૂપે (શુભવાન તરીકે) દર્શન થાય ત્યારે બહુ લાભ થાય છે. આવા મહાત્મા પુરૂષોને યથાયોગ્ય પ્રણામ નમસ્કારાદિ કરવા અને તે માટે અંતઃકરણમાં પૂજ્ય ભુદ્ધિ રાખવી એ બીજો ક્રિયાવ્યવસ્થક ભાવ કહેવાય છે. વસ્તુસ્વરૂપના બોધ પછી જે ક્રિયા થાય છે તે અતિ આદ્વાદજનક અને સ્વરૂપદર્શક હોવાથી તેથી બહુ લાભ થાય છે, મહા અનિષ્ટ કર્મોનો નાશ કરનાર હોય છે અને સિદ્ધિ તરફ પ્રયાણ કરાવનાર હોય છે. યોગાવ્યવસ્થક પ્રાપ્ત થયા પછી જો ક્રિયાવ્યવસ્થક પ્રાપ્ત થાય તો જ તે લાભ કરનાર થવાનો સંભવ છે, કારણ કે યોગ વગર સત્ક્રિયાનો સંભવ જ નથી. આ યોગાવ્યવસ્થક અને ક્રિયાવ્યવસ્થકપણાથી શુભ અનુબંધરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય તેને ફળાવ્યવસ્થક ભાવ કહે છે. મહાત્માઓની સાથે સંયોગ થવાથી તેઓએ આપેલા ઉપદેશને અનુસારે જે ક્રિયા કરવામાં આવે તેના પરિણામ તરીકે મહા ઉત્તમ ફલાવાપ્તિ થાય તે આ ત્રીજો અવ્યવસ્થક ભાવ છે. સાધ્યપ્રાપ્તિરૂપ મહા ઉત્તમ ફળાવ્યવસ્થક ભાવ તો બહુ ઉચ્ચ દશાએ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ સાધનધર્મોની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ અર્વાતર દશામાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે યોગભૂમિકાના નિરૂપણપ્રસંગે જોઈ ગયા છીએ કે આ યોગાવ્યવસ્થક ભાવરૂપ પ્રથમ યોગ પ્રથમ ભૂમિકાએ પ્રાપ્ત થાય છે.

અત્ર વક્તવ્યતા એ છે કે પ્રવૃત્તચક્રયોગીને પ્રથમના બે યમ હોય છે એટલે તેઓને ઇન્દ્રિયયમ અને પ્રવૃત્તિયમ પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે અને બાકીના સ્થિરયમ અને સિદ્ધિયમ પ્રાપ્ત કરવાની તેઓને ઇચ્છા હોય છે અને પ્રથમ યોગાવ્યવસ્થક ભાવ તેઓને પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે અને બાકીના બે અવ્યવસ્થક યોગ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા તેઓને હોય છે.

કહેવામાં આવે છે. માર્ગદર્શક તરીકે એ અતિ ઉપયોગી છે. અનેક શુભોનેા અત્ર સમાવેશ થાય છે અને તેનો વિસ્તારથી નામનિર્દેશ કરીએ તોપણ વિવેચન ઘણું લાંબું થઈ જાય. જહુ અગત્યના સદાચારો આપણે વિચારી જઈએ. ગંભીર ધીર પ્રાણી પ્રકૃતિથી જ પારકાનું મન રાખી તેનું કામ કરવા તત્પરતા જતાવે તે સુદાશિષ્ય; અન્યનું દુઃખ દૂર કરવાની ઇચ્છા તે દયાશ્રુતા; દુઃખી પ્રાણી ઉપર દયા લાવી તેનો ઉદ્ધાર કરવા યત્ન કરવો તે દીનોદ્ધાર; અન્ય મનુષ્ય પોતા ઉપર ઉપકાર કરે તેની ખુશ જાણવી તે કૃતજ્ઞતા; લોકમાં પોતાની અપકીર્તિ થાય તો તે માટે મરણથી વિશેષ જય લાગે તે જનાપવાદ બીરૂત્વ; શુભવાન્ પ્રાણી ઉપર સ્વાભાવિક રીતે રાગ રાખવો તે શુભી-રાગ; ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ મનુષ્યની નિંદાનો ત્યાગ કરવો તે નિંદાત્યાગ; ગમે તેવી વિપત્તિ આવે તો તેમાં રાંકડા-દીન ન થઈ જવું, ગમરાઈ ન જવું અને જાણે પોતામાં કંઈ પુરૂષાર્થ જ નથી એમ જાણવા ન દેવું એ અદૈન્ય; કોઈને આપેલ વસ્તુ અથવા પોતે કરેલ નિયમને ગમે તેટલા લોગે નિર્વહવા એ સત્પ્રતિજ્ઞતા; ગમે તેવી અથવા તેટલી સંપત્તિ લોગ વૈભવ પ્રાપ્ત થાય તોપણ જરા પણ અભિમાન થવા ન દેવું એ નમ્રતા; પોતાનાં મત નિયમાદિ ધર્મોને અડચણ ન કરે એવા કુળાચારને અનુસરવું તે સુકુદયત્વ; કારણ વગર નકામું ન જોણવું, પરનું હિત થાય તેવું જોણવું, પરને પ્રિય લાગે તેવું જોણવું તે મિત્રભાષિતા; પોતાના પ્રાણ કંઈ આવે તોપણ નિંદા આચરણ સેવવું નહિ એ નિંદાત્યાગ; સારાં કામ માટે દૃઢ આચ્છ; શુભ માર્ગમાં ધનનો વ્યય; લોકરૂચિને અનુસરવાનો નિર્ણય; પ્રમાદત્યાગ વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રારના સદાચારો છે. જે વતનથી વ્યવહાર રીતે ઉપયોગી મનુષ્યમાં ગણના થાય, જે વર્તનથી એક નીતિમાન અને સારો સદ્ગુણી મનુષ્ય ગણાય, જે વર્તનથી ડાંચામાં ડાંચા પ્રમાણિકતાના અને લોચનના શુભો પ્રાપ્ત થાય તે સર્વનો સદાચારમાં સમાવેશ થાય છે. નીતિના ડાંચામાં ડાંચા નિયમોનું પાલન કરવું અને અત્યારે જેને નૈતિક ત્રિંદુ (Moral Point of View) કહેવામાં આવે છે તે ત્રિંદુથી ઉદ્દૃષ્ટ ચારિત્રગુણ બનાવવો તે સર્વનો આ યોગની પૂર્વસેવામાં સમાવેશ થાય છે.

યોગ્યતાના ઉપાધ

યોગ્યધર્મનો અધિકારી નૈતિક દૃષ્ટિએ જરા પણ ઉત્તરો દોડ્યો
એ વાત તદન અસંભવિત છે. પ્રમત્સિકપણમાં પણ ઉત્તર ન્યાય.
મુત્સરો કે મોઢર જેવું વર્તન હોયે અથવા હાથકોર્ડના જાળી પામે
તે પ્રકારના વર્તનની આશા રાખી શકાય તેનાથી ઊંચું નૈતિક વ
આ માર્ગમાંથી પ્રણીતિએ જનાવવાનું છે અને એવા વર્તન વ
અંદિતે ધાય કે યોગ્યધર્મિકાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે એમ માનવું
તદન પૂરતું જ છે. આવી પૂરતા જનાવનારા અને ધર્મને વગે
વનારા પ્રણીતિએ ધણ દોષ છે પણ તે જાણ્યારી જ છે એમ સ
જવું. યોગ્યની વ્યાખ્યા અને આશયો ઉપર અગત્યે તે વર્ણન
છે તે પરાંથી પણ આ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ જાય તેવી
સહાયક શબ્દ એટલો વિસ્તૃત છે કે ધણ નૈતિક નિષ્ઠા
સમાવેશ થવા ઉપરાંત તેમાં વર્તન અને પ્રક્રિયાનો પણ સમાવે
થઈ જાય છે.

૩. નય—અનેક પ્રકારના નયકરવાથી દન્ત્રિયોપર મંથન થ
છે જાણ અભ્યવર નયને અનેક પ્રકારે વિભિન્ન જાણેલ છે ને
અમ જાણ્ય નય ને ને નયવન હાય એમ જણાય છે. જ
નયને નય ને ને નય નયવન નય નય ને નયવન નય

નોના પાંચ મોટા વિભાગ પાડ્યા છે અને તેમ કરીને જતાવી આપ્યું છે કે જેમ એક આગ્રા (કેરી) હોય તે રાગી માણસ ખાય તો તેથી તેના બાધિની વૃદ્ધિ થાય છે અને બીજા માણસને તે જાળની વૃદ્ધિ કરે છે તેવી રીતે બ્યક્તિપરત્વે એક સરખાં જ અનુક્રાંતો જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ફળ આપે છે; ફળાવાર્ષિનો આધાર આંતર આશય અને તત્વાવગ્રેધપર રહેતો હોવાથી અમુક અનુક્રાંત કેવું છે તેનો જાણ દ્રષ્ટિએ વિચાર કરવાનો નથી. આ જગમાં અમુક લગ્નિષની અથવા યાજ્ઞિની પ્રાપ્તિ થાય અથવા દીર્ઘિ થાય એવી કોઈ અપેક્ષાથી અનુક્રાંત કરવાં તેને વિષ અનુક્રાંત કહેવામાં આવે છે. વિષ ખાવાથી વસ્ત્ર જ ખાણનો નાશ કરે છે એ જાણીતી વાત છે. વિષની પેઠે જાણું અનુક્રાંત ત્યાજ્ય છે. ગમે તેવી ક્રિયા આવા ઐદ્રિક સુખની ઇચ્છાથી કરવામાં આવે તેથી લાભ થતો નથી. તેવી જ રીતે પરલોકમાં દેવ, દેવેન્દ્ર, વિદ્યાધર, ચક્રવર્તીપદ્માનાં સુખની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી જે અનુક્રાંત કરવામાં આવે એટલે અમુક ક્રિયાના ફળ તરીકે એવી સંપત્તિ અથવા બીજું કોઈ પણ પરલોકમાં પ્રાપ્ત થવાનું નિધાલુ કરવામાં આવે તે મરણ અનુક્રાંત કહેવાય છે. અનેક કેરી ફળના ભિન્નભેદથી ગરો નામનુ કેરી દ્રવ્ય થાય છે તે પીવાથી પ્રાણી ધીમે ધીમે મરણ પામે છે; તેના વિષનો વિકાર કે નાશને ઉદ્દેશ્યે તે કેટલાક પ્રકારના પરલોકિક સુખાદિની ઇચ્છાથી જે ત્યાજ્ય અનુક્રાંત થાય તે પણ નકલ જ છે. કેટલાક વગરને પ્રાણી નાશ પાવે નહીં. તે અથવા નાશ નહીં પડે એમ વિશે અનુક્રાંત કરે તેને અનનુક્રાંત કહેવાય છે. આ પ્રકારના અનુક્રાંત પણ નાશ પાવે નહીં. નાશ પાવે તેને નાશ અનુક્રાંત કહેવાય છે. અનેક પ્રકારના અનુક્રાંતો છે. તેમાં કેટલાક પ્રકારના અનુક્રાંતો નાશ પાવે નહીં. તેને નાશ અનુક્રાંત કહેવાય છે. તેમાં કેટલાક પ્રકારના અનુક્રાંતો નાશ પાવે નહીં. તેને નાશ અનુક્રાંત કહેવાય છે. તેમાં કેટલાક પ્રકારના અનુક્રાંતો નાશ પાવે નહીં. તેને નાશ અનુક્રાંત કહેવાય છે.

દેશ શરીરમાં બધાં વિગેરે થાય છે અને અહિંસાથી દીર્ઘ આયુષ્ય,
૩૫, આરોગ્ય વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે.

સત્ય-આ દ્વિતીય વ્રત છે. જોને અંગે કોઈ પણ પ્રકારની
ક્રોધાદિકે તુચ્છ વૃત્તિને આધીન ન થતાં અસત્ય ન જોલવું એ
સર્વવિરતિપદસ્થિત સાધુઓ માટે અને પાંચ મોટાં જુદાંને તો સર્વથા
ત્યાગ કરવો, એ દેશવિરતિપદસ્થિત અન્ય મનુષ્યો માટે જરૂરનું છે.
આ પાંચ મોટાં અસત્ય આ પ્રમાણે: કન્યાના વેવિશાળાદિ સંબંધને
અંગે કન્યા સંબંધી, જૂઠા સંબંધી, જનાવર સંબંધી, અસત્ય જોલવું,
થાપણ (પ્રિયોઝીટ) ને જોગવણી અને સોગન ઉપર જોટી સાક્ષી આપવી
આ પાંચ મહા અસત્યનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એવો યોગ્યાચાર્યોના આ-
દેશ છે. અસત્ય વચનથી સામે મણસ જોટે રસ્તે દોરાય છે અને
તેને સત્ય હકિત જણાતાં એટલું દુઃખ લાગે છે કે અસત્ય
વચનોત્ત્યાર કરવો એ એક પ્રકારે જોતાં એના આવમાણને હણવા
જેવું છે. આ પ્રમાણે દોષાથી મુક્ત પ્રાણીએ હિત, મિત, પ્રિય, તથ્ય
અને પથ્ય વચન જોલવું મુકા છે. સત્ય જોલવાથી મનમાં પણ
એક જોવા પ્રકારની શાંતિ થાય છે કે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે.
પોતાને સત્ય જોલવાથી કદાચ જરા ધસારો સહન કરવો પડે તો પણ
સત્યનો ત્યાગ કરવો હિત્યન નથી, કારણ કે એવા ધસારાથી પણ
મનમ રવ. મતલબ એ છે અને એક કૃતજ બનાવી એવું લાગે
તે. અસત્ય દેશ ૧૨૩૬ નવ પદ્મ ગુરુત્વ, પણ વિગેરે મુખ્ય
૫.૪૬૦ ૬૫૧૬ અને નવ ૧૨૩૬ નવ કદલીક અમ નવ. ૧૧-૨

રહેતું નથી અને પરિણમે મહા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે: તેમ જ તે
 ભગવાની શરીરનું તત્ત્વ, સૌંદર્ય અને સંપત્તિ જગત્પ્રસિદ્ધ રહે છે
 વિદેશે પ્રાપ્ત થાય છે. છાદ્યર્થ પાત્રથી યોગમાં ભટ્ટ જાણી પ્રગ-
 ઠાય છે એ સુપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટિગત છે. આ જગત્પ્રભુ: યમપર પ્રાપ્ત વિચ-
 કરવા એ એ છે.

અકિંચનન્ય પાત્રમ્ નિષ્પદિતદાર્પણ કમમ્ભ મુખિનિ: ભગ-
 વદનામ્. મ. મં. જનાયે છે. ધન ધન્ય. પશુ જાતિ છે. પશુ જાતિના
 પશુ મુખે કવચ, અન્યત્ર દેહાદી તેને પેગની કરવા. મનમુખે
 મંદિરો એ પરિવ્રજ છે અમુક વસ્તુ પ.મે દેહાદી તેને પરિવ્રજ મંદિર. આ
 જાણના નથી પણ તેના ઉપર મુખે કવચી અથવા વિહિત દર્શન કરના
 વધારે અમોઘરૂપ રાખવા તેનું નામ પરિવ્રજ છે. મુખાદી અન્યત્ર
 ઉત્પન્ન થાય છે અને જાસને પશુ અનેક કુત્રુએ. અને કુત્રુગવને
 થાય છે. સનેપાદી એ મનાસિક સુખ થાય છે તેનું વર્ણન કરતું
 જાણાય છે સનેપને એ. મ. જાણો કામરૂપ અથવા કવચવૃક્ષ સદે મ-
 આપે છે તેનું ક. વ. રૂપ કમલ . . .

ગુરૂની રમ વગર, આમ પુરૂષના આદેશ વગર રમ વગર અદત્ત જીવ કે વસ્તુનો સ્વીકાર ન થાય, તે જાગિનીબુદ્ધિ થાય અને પ્રાપ્ત થતોનો પણ સર્વથા રીને જૂઠી જૂઠી રીને પાંચે યમનો સર્વથા સ્વીકાર ભૂમિકામાં અધિક પ્રગતિ થતી જાય છે અને માર્ગ જણાય છે. આ પ્રત્યેક યમના પાંચ પાંચ અતિર અંગે ભતાંબા છે અને સર્વથી ત્યાગરૂપ કદેક યમ ભાવનાઓ છે. પ્રથમની હકીકત અતિ સુંદર રીતે અશ્વાક પ્રતિક્રમણ સૂત્રપરની ટીકામાં બહુ વિવેચન અને બીજી હકીકત ઉક્ત યોગશાસ્ત્ર પ્રથમ પ્રકાર અહીં વિસ્તારભયથી તેપર ઉદ્ભવેલ ક્યાં નથી. જિ અજ્ઞાસ કરી આ વિષય સમજવા યોગ્ય છે. આ વર્ણન કર્યું છે તે દેશથી આકર કરેલા હોય છે ત્યાં જનો પૈકી પ્રથમનાં પાંચ અભ્યુત્તર બને છે અને હોય છે ત્યારે સાધુનાં પાંચ પ્રદાનત બને છે. સિ આદ્ય અને યતિ એ બન્ને માર્ગ ઉપયોગી છે. એકા શેષ છે અને વિશેષ પ્રગતિને યોગ્ય સાધનોની પ્રકાર છે, બીજામાં પ્રગતિ અદ્ય અને ધીમી છે-પા માટે અને નિર્જાણપ્રાપ્તિ માટે બન્ને માર્ગ બહુ ઉ બન્નેપર સ્તર આપવાની જરૂર છે.

૨. નિષ્ક્રમ.

હજી ઉપર અંકુશ કાવવા માટે અનેક પ્રક વ્યવસ્થા યોગમાં બનાવી છે. યોગ, નનોજ, સ્વદેવના પ્રાનધ્યાન એ પાંચ પ્રકારના નિષ્ક્રમના સમયમાં યોગમૂલકાના નિરૂપણ પ્રસંગે વિવેચન કરી ગય પાંચ નિષ્ક્રમના સમયમાં વિવેચન કરના વશે વિજ્ઞાનીશમી જગીશીમા કહે છે કે યોગથી છતાં અશુદ્ધિ વધી શરીર ઉપર જીગૃપ્સા થાય છે. મામ, રૂધિર, મે મજ્જાથી બરેલી ચર્મની કોષજી ઉપર તાગ કરવો હો એવી જ પરની કાષા હોવાથી તેને સંસર્ગ કરવો

ગણાય ? આ શૌચભાવથી સાત્ત્વિક ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે અને રજ્જુ અને તમોભાવનો અભિભવ થાય છે, દિગ્વિષય પર જ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને આત્મદર્શન કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. સંતોષથી ઉત્તમ પ્રકારનું આત્મીય મુખ થાય છે; સ્વાધ્યાયથી દંદદર્શન થાય છે; તપસ્યા કરવાથી શરીર અને દિગ્વિષય પર બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો અંકુશ પ્રાપ્ત થાય છે અને હિંમરપ્રવિધાન નામના પાંચમા નિયમથી આત્મ-સમર્થિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

નિયમોનો આવેલો ચમત્કાર હોવાથી હચ્છારોધ કરવા માટે અનેક પ્રકારના નિયમો યોગાચાર્યોએ બનાવ્યા છે. આપણે અત્રે યોગશાસ્ત્રનિર્દેષ ત્રણ ગુણમત્ત અને ચાર શિક્ષામત્તનું સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કરશું. શાહનાં દ્વાદશ મત્તમાં પ્રથમનાં પાંચ અણુમત્તનું પ્રથમ ચમ યોગાંગને અંગે ઉપર નિરૂપણ થઈ ગયું, એ પાંચની રક્ષા માટે અને આત્મને બરાબર માર્ગ પર રાખવા માટે ત્રણ ગુણમત્તો અને ચાર શિક્ષામત્તોની યોજના કરી છે. એ પાંચ અણુમત્ત, ત્રણ ગુણ-મત્ત અને ચાર શિક્ષામત્ત મળીને બાર મત્ત થઈ જાય છે અને દેશ-વિરતિ શાહાવસ્થાને અંગે અતિ અમત્યનો ભાગ ભજવે છે; જ્યારે અણુમત્તને બહુ સંસ્કરણમાં પાંચ મહામત્ત આદ-રવામાં આવે ત્યારે બાકીના ગુણશિક્ષામત્તોના યોગ સહજ સાધ્ય થઈ જતા હોવાથી સંપૂર્ણનિયમેના સબધમાં તેની જુદી વિવક્ષા કરવાની હોતી નથી તેથી તેએને મ.ટે ઉપરોક્ત શૌચાદિની યોજના નિયમ ન.મ.ન. પે ન.મ.ન. આવે છે, જ્યારે મ.હ. ગુણ-વિવૃત્તિ મ.ટે ગુણ.ર.ક.ને ન. પે જન નિયમ ન.મ.ન. ને રી હે પ ન.મ.ન. ને .

અત્ર તો પ્રયોજન વગર થતી દુર્નિષ્ઠ વિચાર થાય છે અને વિચારણાથી પ્રતિજ્ઞા કરી તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. નવરા ભેટી રાજકથા, દેશકથા, શ્રીકથા અને ભેટનની કથાઓ કરવી, ન્યૂસપેપર વાંચવાં, નાટકો જોવાં, નવરા ભેટી આર્તિયાન રૌદ્રધ્યાન ધ્યાવાં, કોઈ ભતના હાલ વગર અન્ય માણસને પાપનો ઉપદેશ કરવો, પાપ-માર્ગે ભેટવાની સલાહ આપવી, પ્રાણનો વધ કરે તેવાં શસ્ત્રો તથા સાધનો એકઠાં કરી રાખી અન્યને આપવાં તે સર્વથી નિષ્કારણ પાપ છે. ભાંડમવાયાના વેચો જોવા, નાટકો જોવાં, સીનેમેટોગ્રાફ જોવા, મીડિયો કાઢવાની સલાહ આપવી, ન્યૂસપેપરમાં આવેલ લેડા-હંચો, પાર્લિમેન્ટ, યુનિસીપાલીટી આદિ વાનોના લગભગ મારવા, દવા કેવી નિર્ગેર પ્રત્નો ઉપરિથત કરી વાનો લંગાવવી-એ સર્વ નિષ્કારણ પાપો છે, મનને દુષિત કરનાર છે અને પરિણામે કોઈ પણ પ્રકારના લાભ કરનારા નથી. આવાં પાપો આખા દિવસમાં પ્રાણી બહુ વહોરે છે. આ અનર્થદંડત્યાગમાં મુખ્ય ચાર બાજતો પર ધ્યાન રાખવાનું છે. અ.ન રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરવો એ પ્રથમ ઉપયોગી વત છે. એના પર હવે પછી ધ્યાનન. વિષયને અંગે વિચારણા કરવાની રીત. આ અન તપન કોઈ ઉદ્દેશ્ય કંવ.માં અ-યો નથી. પાપે પદેશ એ બાજે વિષય છે, એમા અ.રમના કાય. કંવ. નવી મીડિયો રીત, નવી કંવ. નવી રીત, નવી રીત ખરીદવા, નવ મરને ન.

પાત્ર છે અને સમ્યક્ત્વમાં સંતુષ્ટ, વિરતિ વગરના પણ વિરતિના ઇચ્છક અને તીર્થપ્રભાવના માટે ઉદ્યમી પ્રાણીઓ જથ્થાનું પાત્ર છે. આવા પાત્રોને યથેચ્છિત દાન આપવું, તેઓની ચોખ્ખ પ્રકારે પર્યુપાસના કરવી એ આ મતમાં આવે છે. અપાત્ર અથવા કુપાત્રને દીર્ઘિ માટે દાન આપવામાં આવે અથવા અનુકંપા દાન આપવામાં આવે તેને અત્ર સમાવેશ નહિ થતાં તે દયા-અનુકંપા વગેરેમાં પ્રવેશ કરે છે. આવી રીતે ચારે શિક્ષામનોની વિચારણા ઉપરથી જણાવું હશે કે એનાથી શુદ્ધપ્રાપ્તિ ઉપર લક્ષ્ય રહે છે, મૂળ શુદ્ધની પોષણ થાય છે અને ધીમે ધીમે તે શુદ્ધો પ્રાપ્ત કરવા તરફ ભાવ થાય છે. શુદ્ધ તરફ લક્ષ્ય રખાવનાર, શુદ્ધને પોષનાર અને શુદ્ધમાં વધારા કરાવનાર આ શિક્ષામનો પણ બહુ ઉપયોગી છે.

[illegible]

[illegible]

પ્રાણાયામ.

સુખી લઈ આવવાનો વિધિ અને તેના મહત્ત્વમનાં દ્વારો યોગપ્રયોગ
બહુ સુસ્થ રીતે બતાવ્યાં છે. ઉપર જણાવેલા રેચક, કુંભક અને પૂર-
કથી આ પ્રયોગ સારી રીતે થઈ શકે છે. પ્રાણ વાયુના જયથી જ
રામિનું પ્રાણસય થાય છે, આસોન્દ્રીસ દીર્ઘ થાય છે અને શરીરના
લગુના થાય છે. સમાન અને અપાન વાયુના જયથી શુભદ્ર તથા
ધાનુ રૂઝાઈ જવું થાય છે, પાચક અગ્નિ પ્રતીત થાય છે, ચરબી અદ્ય
થાય છે અને વ્યાધિનો નાશ થાય છે. ઉદાનના જયથી જળ તથા
કાદવની પીડા નાશ પામે છે. વ્યાનના જયથી કાંતિ પ્રબળ થાય છે
અને શરીર નિરોગી થાય છે. શરીરમાં અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ
થાય છે તેનો નાશ વિધિપૂર્વક પવનનો જય કરવાથી અભ્યાસ વડે
થઈ શકે છે. પવનના ચાર પ્રકારનાં મંડળ થાય છે: પૃથ્વી, અપ,
તેજ, વાયુ. આ ચાર મંડળમાંથી કયા મંડળમાં પવન વર્તે છે તે
જણવાની આવશ્યકતા છે. પૃથ્વીમંડળ વચ્ચેલા ઇન્યુકા સુવાર્ણ વર્ણ-
વાળું હોય છે અને તેમાં જ્યારે પ્રાણ વાયુ વને છે ત્યારે આડ અંગુળ
પ્રમાણે આસ થાય છે. અપ મંડળ વડે જીભના ચિહ્નયુક્ત અર્ધ-
ચંદ્રાકાર શુકલ વલ્લવ.ગુ હોય છે અને તેમાં પ્રાણ વાયુ બાર અંગુળ
થાય છે તેજમંડળ ચંદ્રાકારનાં નાનું રંગ જ. ગ. યુગ્મ પીત વર્ણ-
વાળું હોય છે અને તેમાં નાનું નાનું રંગ જ. ગ. યુગ્મ પીત વર્ણ-

શ્રી, મુર્ચ અને મધ્યમા અથવા મુખ્યના એ ત્રણ નાદી છે.
 નાદવિજ્ઞાન કહેલી તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા. શ્રદ્ધ નાદી વા
 બાજુએ યાત્રાનારી અભીષેને આપનારી વળાણ છે.
 સુર્ય નાદી દક્ષિણ બાજુએ યાત્રાનારી અભીષેને સુચવન કરનારી છે.
 અને મુખ્યના નાદી મધ્યમા યાત્રાનારી નિર્વાણ ફળને આપનાર થાય
 છે. હજાર કાશોમાં શ્રદ્ધ નાદી ઉપયોગી છે અને રીમ કાશોમાં મુર્ચ
 નાદી ઉપયોગી છે. અમુક નિધિએ શ્રદ્ધ નાદીનો ઉદય શુભ ગણાય
 છે અને અમુકમાં સુર્યનો ઉદય શુભ ગણવામાં આવે છે. અમુક
 નાદી અમુક રીતે કેટલાક દિવસ મુખી આવે તો તેથી મુખ્યનો કાળ
 નક્કી કરી શકાય છે. આ ઉપરાંત નાદીથી કાળજ્ઞાન પણ થઈ શકે
 છે. શરીરમાં વ્યાધિ વિગેરે હોય તો કેટલીક વાર જોવાળે. પણ થઈ
 જાય છે, તેથી બાહ્ય કાળનું લક્ષણ પણ જાણવામાં આવેલ હોય છે.
 નેત્રમાં અમુક વિકાર થાય, મસ્તકમાં અમુક દેખાયો જણાય અને
 કાનમાં અમુક અવાજ તબગાય નેન ગી પણ કાળજ્ઞાનનો નિર્ણય
 થઈ શકે છે. આ સિવાય કાળજ્ઞાનના બીજા અનેક પ્રકારો છે અને
 તે સ્વરૂપ વિગેરે નથે મા બહુ વિસ્તરેલ છે.

[illegible]

૬. ધારણા.

યોગના આ છઠ્ઠા અંગના સંબંધમાં શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય બહુ સરોપમાં ઉદ્ઘેષ કરે છે. ધ્યેયદેશપર ચિત્તને સ્થાપન કરી ત્યાં તેને એકાગ્ર કરવું તેનું નામ ધારણા છે; (૩-૧) જમતાન્ પર્તજિની ધારણા શબ્દની આ વ્યાખ્યા સ્વીકારાયતી છે. ધારણાના દેશની મર્યાદા કરતાં તેના બે વિભાગ બતાવવામાં આવ્યા છે: બાહ્ય અને અર્થ્યંતર. બાહ્ય પદાર્થોમાં સગુણ ઈશ્વરનું ધ્યાન કહે છે અને અર્થ્યંતરમાં નામિત્ત. શિક્ષા તથા સસ્ર ચક્રોની વ્યવસ્થા બતાવે છે. આધાર ચક્ર, સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર, મણિપૂર ચક્ર, અનાહત ચક્ર, વિશુદ્ધિ ચક્ર, બ્રહ્મા ચક્ર અને અજરામર ચક્રનું સ્વરૂપ બતાવી તેનો પ્રયોગ સર્વગુરુ પામેથી સીધી લેવાની જાણાવ્યું કરે છે. પાર્તજળ દર્શનના નીચા પાદના પ્રથમ સૂત્રનું વિવેચન વાંચી જવાની જાણ બતાવ્યું કરવામાં આવે છે, કારણ કે એ વિષય જરા લંબાણ છે અને છૂટ-મુખના જ્ઞાન વખતે માત્ર અર્ધી લખી જવાથી સમજાય તેવો નથી. ધારણાદેશનો નિર્ભય કરના હેમચંદ્રાચાર્ય નામિ, હ્રદય, નાસિકાનો અંગ્ર ભાગ, કપાળ, વૃક્ષદિ, તાત્ત, આખ, મુખ, કાન અને મસ્તક એકસા રચાત બતાવે છે. એન માટે નિયમ એવો છે કે જેમ ધનુષ્યના પ્રયોગ લીખનાર માણસ પ્રથમ સ્થૂળ વિષયને સ્પર્શ કરે તે જ બળ ટેલર તર નૂરમ તરફ રખેલો જાય છે. તે પ્રમાણે અર્ધી પ્રથમ નાલો વિષયમાં મૂકી પદાર્થને ધ્યેય કરી ધારણા કરવી બળ તેના મર્યાદા નોંધે પણ ચારે બાજુમાં પ્રગટ કરી બંધનમાં બંધનજીત. નાસિકાગર વાલ રાહી રીતે પૂરક પૂરક રચાત-ફાલ રીતે પાંચ કાંઈ ના રચન જ્ઞાનની બળ મુક્તિમાં કરેલા પર-નાલન સ્વરૂપની રચનામાં કદાચી જરૂરીયાત છે તે અર્ધી રાહત થાય છે રચનના પાંચ બાંધના બળ મદાવકારી માટે છે એકલે બેનની પ્રકલ્પ ન બાળુનાન ન મડ કાંચની છે. શરૂઆતના તેને, કાંચેન જરૂરજુ બનાવી નથી બે બાજુ સ્પર્શમાં રાખવાનું છે. છઠ્ઠા: વજુ બાંધ-ધારણા, જ્ઞાન બળે મમાધિ સર્વ સાધન-જુ છે અને મધ્યમ તથા નિઃશ્ચિત્ત અધિકારી માટે પણ ધારણા કરવાનું છે. એ બેનના બળ વિગ્ત જ્ઞાન અમ્લ ધનુષ્ય ઉપરેથી છે

ધ્યાન. લોકાન્તર, (રાજપુતાના.)
અને તેના પર યોગચંદ્રિકાએ અને ખાસ કરીને જોનાચાર્યોએ
લખ્યું છે. તે યોગના વિષયના કેન્દ્રસ્થાનીય અંગ પર હવે આપણે
વિચાર કરી જઈએ.

૭. ધ્યાન.

યોગના આ અતિ અગત્યના અંગ ઉપર બહુ વિચારપૂર્વક લક્ષ્ય
આપી તેનું સ્વસ્થ સમજવા યોગ્ય છે. ધારણમાં એક દેશમાં
ચિત્તવૃત્તિને સ્થાપવામાં આવે છે, ધ્યાનમાં એકાગ્રતા કરવામાં
આવે છે. ધ્યાનથી કોઈનો પ્રભવપણે સ્વયં થઈ જાય છે અને તેના
પ્રકાશથી રાગાદિ અંધકાર દૂર થઈ જાય છે. સાધ્યપ્રાપ્તિનું પ્રભવ કારણ
ધ્યાન છે અને પાપસમૂહનો નાશ કરવા માટે તે અતિ સમાન છે.
ધ્યાનથી ચિત્તની એકાગ્રતા થવાથી અનેક પ્રકારના લાભ થાય છે એ
સંદેહ વગરની બાબત પર તેનું મહત્ત્વ સ્પષ્ટ કરવા લગભગ હરેક જોના
યોગ પર વિવેચન કરનાર આચાર્યોએ લખેલું હશે જો. આ
ધ્યાનના વિષય પર વિવેચન કરવાં પડેલાં જોના યોગચંદ્રિકામાં તેના કેવી
રીતે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે તે બતાવી દેવાથી વિષય સ્પષ્ટ થઈ
જશે. પ્રથમ જ્ઞાનાર્ણવ નામના ગ્રંથમાં મુખ્યચંદ્રાચાર્યે કેવી રીતે ધ્યાનના
વિભાગ પાડ્યા છે તે બાબતના પૃષ્ઠ પર લખેલા પદ્ય પરથી વિચારમાં લેવું
(જુઓ પૃ. ૧૩૩). તેઓએ જે વિભાગ પાડ્યા છે તે પરથી જણાયે છે
તેઓ ધ્યાનના પ્રથમ દુધ્યાન અને મુદ્ધ ધ્યાન એ જ વિભાગ કરે છે.
દ્વાયોન એ મનુષ્ય નથી, છતાં તેનું જ્ઞાનની પણ બહુ જરૂર છે,
જેણે કે તેનું સ્વરૂપ સ્વયંથી સમજવું ના આવે નહિ ત્યારે જો
માત્ર એ પણ પદ્ય પરથી જાણી શકાય છે.

શુભચંદ્ર ગણિનો ધ્યાન વિષય વિભાગ (જ્ઞાનાર્ણવ).

ધ્યાન.

અધ્યક્ષ.

સહાયક.

આર્થ.

શૈક્ષ.

ધર્મ.

સાધ.

- ૧ અભિસેવાય
- ૨ દિવિધાય
- ૩ દોષચિત્તા.
- ૪ કોચાને (અમરોદય)

- ૧ દિસમંદી
- ૨ મુખમંદી
- ૩ ચૌધાનંદી
- ૪ સરસાણંદી

- ૧ અગ્નિવિષય
- ૨ અપાવિષય
- ૩ વિષાધિવિષય
- ૪ સરેશ્વરવિષય

- ૧ મુખ્યવિદ્યાવિષય
- ૨ અભ્યવિદ્યાવિષય
- ૩ સુખવિદ્યાવિષય
- ૪ સુશુદ્ધિવિષય

- (અ) ચૌધ દાશનુ રચય.
- (બ) ચણ દેશનુ રચય.
- (ક) અર્ધા દેશનુ રચય.
- (ડ) દ.ધે દેશનુ રચય.
- (ઉ) દેશનુ રચય.

વિદ્યેય.

૧ વિદ્યેય.

ધ્યાનચરણ.

- ૨ ૫૬૨૫
- ૩ ૨૫૨૫
- ૪ ૨૫૨૫

૨૫૨૫.

૧ ધર્મ અ. નેધો સેવન. વા. ની ૧૧૨૫૨૫.

૨૫૨૫. ૬ સિદ્ધિ.
સામવસારસુતેય-
સામવસારસુતેય.

૧૧૨૫ ૧૧૨૫ ૧૧૨૫ ૧૧૨૫

ધાન.

જાનતામાં આવી રીતે અમરોચ દુધ્યાન થાય છે એટલું જ નહીં પણ જે પ્રાણી શુભ ક્રિયાઓ કરી લીધેકરપદ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે તેને રાખે છે અથવા તેથી પોતાના ભાગ્ય યત્નસમૂહનો ઉપયોગ કરવા વિચાર કરે છે કે શુભ ક્રિયા દ્વારા માન પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવા ધારણ રાખે છે તે પણ આજ દુધ્યાનમાં આવે છે. શુભ ક્રિયાનાં ફળ વરીકે અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ જવી એ જૂરી વાત છે અને મનમાં અમુક પૈશ્વલિક ફળ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી અમુક ક્રિયા કરવી એ જૂરી વાત છે. આ અમરોચ આર્તધ્યાન બહુ હેરાન કરનાર છે અને ઘણાખરા પ્રાણીઓ લાભાઘાનનો વિચાર કર્યા વગર તેના લોભ થઈ પડે છે એ પ્રત્યેકનો દરરોજના અનુભવનો વિષય છે. આ ચારે આર્ત ધ્યાન એવાં છે કે એને કરવા માટે કોઈ ખાસ શિક્ષા લેવા જવી પડતી નથી, અનાદિ અભ્યાસને લીધે પ્રાણી ભણે તે શીખીને જ જન્મેલો હોય છે અને એના સરકાર એટલા જખરા પડેલા હોય છે કે ખાસ તેને દૂર કરવા માટે પ્રબળ પ્રયાસ ન કરે તો તે ઠઠિ ખસી જતા નથી અને ખસે નહિ ત્યાંનુથી આ પ્રાણીને સંસારસાગરમાં ફેંટ્યા કરે છે અને બહુ રીતે અનેક કષ્ટતાવના આપી તેને ઊંચા આવવા દેવા નથી આત્મધ્યાનમાં શંકા, શેક, ભય, પ્રમાદ, ઠણ્ઠ, ચિત્તભ્રમ, પ્રાપ્તિ ઉન્નત, વિષયદોષ, નિદ્રા, જડતા, મૂઝાઈ વિગેરે મોહના ચિદ્રો નષ્ટ રીતે થાય છે. એ દુધ્યાનનઃ પ્રત્યેક વિભાગે બહુ રપદ રીતે લક્ષ્યમાં રાખી સમજવા જે ગ્ય છે. એના પરિણામે પ્રાણી ધણુ કરીને વધારા મળેલા બન્યા કરે છે.

૩૬ (૬૨) જી શાસ્ત્ર, ૬ મી ભાગ

[illegible]

१. १०० रु. २. २०० रु. ३. ३०० रु. ४. ४०० रु. ५. ५०० रु. ६. ६०० रु. ७. ७०० रु. ८. ८०० रु. ९. ९०० रु. १०. १००० रु.

શ્રીમાનુ દેવચંદ્રાચાર્યની સદ્ધ્યાન વિચારણા (યોગશાસ્ત્ર) શુભ ધ્યાન.

ક્રમ-સં.	ધ્યાન	કેવલ
૧ સંકેતી	ધ્યાન-ધ્યાન	૧ સિદ્ધિ
૨ અનુભવ	ધ્યાન-ધ્યાન	૨ અનુભવ
૩ સંકેતી સંકેતી સંકેતી	ધ્યાન-ધ્યાન	૩ સંકેતી
૪ સંકેતી	૧ અનુભવ	૪ સંકેતી
૫ સંકેતી	૨ અનુભવ	૫ સંકેતી
૬ નિરોધ	૩ સંકેતી	૬ સંકેતી
૭ નિરોધ	૪ સંકેતી	૭ સંકેતી
૮ નિરોધ	૫ સંકેતી	૮ સંકેતી
૯ સંકેતી	૬ સંકેતી	૯ સંકેતી
૧૦ સંકેતી	૭ સંકેતી	૧૦ સંકેતી
૧૧ સંકેતી	૮ સંકેતી	૧૧ સંકેતી
૧૨ સંકેતી	૯ સંકેતી	૧૨ સંકેતી
૧૩ સંકેતી	૧૦ સંકેતી	૧૩ સંકેતી

અનુભવ કરે છે અને અચાનાપેદનીયતા ઉદયથી દુઃખનો અનુભવ
 કરે છે તેવ અનુધ્યાદિ અર્થમા અનાપેદનીયતા ઉદયથી અનુભવ
 કરનાં સુખ અનુભવે છે, એ કે તે સુખ નિવારણી ધરણ કરે
 અધુનિદનું અનુચારણ કરવા જોવા છે, કારણ કે તેથી પરિણામે દુઃખ
 થાય છે અને અચાનાપેદનીયતા ઉદયથી વિવેચન નરક અર્થમા
 અનેક પ્રકારના દુઃખ અનુભવે છે, તેવ અનુધ્ય અર્થમા પણ અચા-
 નાનો ઉદય થાય છે તે અચાનાપેદનીય કમ સમજવું. અનુર્થ બિંદુ-
 નીય કમને અને વિગત વિચારે છે કે દર્શનને દના ઉદયથી શુદ્ધ હરિને
 દોષ થાય છે અને તેમ થવાથી પ્રજા મદને અસદ્ અસદને સદ
 મનને તથા અસને ગદ્યા માનને કે નર્દિ મનને, અચારણમુદ્રમા
 દુષ્ટતા અથશે, સમર્થન-શુદ્ધ અદાન પામને, નથી અને અવિરતમોદ
 નીયતા ઉદયથી રચને સ.સાચાક કરી શુદ્ધ અવિરતમા અમલતા કરી શકે
 નથી, સવમ પ્રાપ્ત કરીને પણ વાવર-પ્રમાદ થાય કરે, અપ-
 રાના થાય અને પણ થયા કરે તે અર્થ આ અવિરતમોદનીયનો ઉદય
 સમજવે. આનુધ્યાર્થ પિંડી દેવ.પુ કર્મના ઉદયથી દેવઅર્થમા ઉદય
 થઈ ત્યાં અનેક પ્રકારના, અની લંપિતા સ્વૂળ મુખોનો અનુભવ કરે
 છે, અનુધ્યાર્થમા અર્થ કરે સુખ અને કરે અનુધ્યાર્થમા અનુભવ
 કરે તે સુખ અનુધ્યાર્થમા ઉદયથી અનુભવ, અનુધ્યાર્થ, અનુધ્યાર્થ નેમ જ
 અનુધ્યાર્થ અર્થ અનુધ્યાર્થ અર્થ અનુધ્યાર્થ અર્થ અનુધ્યાર્થ અર્થ અનુધ્યાર્થ

પોતાના નિયમ પ્રમાણે પામ્યા કરે છે, તેનો કોઈ કરનાર છે નહિ અને હોઈ પણ શકે નહિ તેથી તે લોક જનાદિસિદ્ધ છે. ઊર્ધ્વ લોક, તિર્યગ્ લોક અને અધો લોક એવા ત્રણ વિભાગવાળા આ લોકને સુરાસુરનરનો આધાર ટહેવામાં આવે છે. ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત એ ત્રણ અધોલોકને ધારણ કરી રાખે છે અને એ સર્વ આકાશ ઉપર રહે છે. એ લોક નીચે વેનાશ્રુન (ધુરશી)ના આકાર-વાળો છે, વચ્ચે ઝહરી જેવા આકારનો છે અને ઉપર મૃદંગનો આકાર ધારણ કરે છે. (લોકનાલિકાનું ચિત્ર ઘણી જગાએ ચિત્રરેલ હોય છે તે જોવાથી આ આકાર સ્પષ્ટ થયો.) એની ઊંચાઈ નીચેથી મધ્ય લોક સુધી સાત રાજની છે અને મધ્યથી ઊંચે સુધી સાત રાજની છે. પહોળાઈ નીચે સાત રાજની છે, વચ્ચે ઘટીને એક રાજની થઈ જાય છે અને ઉપરના ભાગમાં વચ્ચે પાંચ રાજની થઈ આખરે ઉપર જતાં એક રાજની થઈ જાય છે. (એક રાજનું પ્રમાણ અસંખ્યાતા યોજન સમજવું.) આમા નીચેના સાત રાજમા અતિ ભયંકર નારકીઓનો વાસ છે અને તેની સાત ભૂમિઓ છે. સર્વથી નીચેની ભૂમિ અતિ ભયંકર, તેની ઉપરની જરા સારી, એમ ઉત્તરોત્તર ભૂમિઓ હોય છે. કેટલાક નારકીનાં હોત્ર અતિ ઉષ્ણ હોય છે અને કેટલાક તદન શીત હોય છે. તેની ગરમી તથા ઠંડી એવી હોય છે કે તેની પાસે અગ્નિના સહરના રણની ગરમી કે ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશની ઠંડી કરી ગણતરીમા આવે નહિ સખ્તમા સખ્ત પોણાઠ જાનનું કે જે તેનું પણ પ્રવેશ થઈ જાય એવી સખ્ત ગરમી ત્યાં હોય છે. આ ૧૦-૧૧-૧૨ જાનનું પાંચ મ નથ માસેનું જાણી કનારે, ૧૩-૧૪-૧૫ નથ કનાર, ૧૬-૧૭-૧૮ જાનનું ૧૯-૨૦-૨૧ જાનનું ૨૨-૨૩-૨૪ જાનનું ૨૫-૨૬-૨૭ જાનનું ૨૮-૨૯-૩૦ જાનનું ૩૧-૩૨-૩૩ જાનનું ૩૪-૩૫-૩૬ જાનનું ૩૭-૩૮-૩૯ જાનનું ૪૦-૪૧-૪૨ જાનનું ૪૩-૪૪-૪૫ જાનનું ૪૬-૪૭-૪૮ જાનનું ૪૯-૫૦-૫૧ જાનનું ૫૨-૫૩-૫૪ જાનનું ૫૫-૫૬-૫૭ જાનનું ૫૮-૫૯-૬૦ જાનનું ૬૧-૬૨-૬૩ જાનનું ૬૪-૬૫-૬૬ જાનનું ૬૭-૬૮-૬૯ જાનનું ૭૦-૭૧-૭૨ જાનનું ૭૩-૭૪-૭૫ જાનનું ૭૬-૭૭-૭૮ જાનનું ૭૯-૮૦-૮૧ જાનનું ૮૨-૮૩-૮૪ જાનનું ૮૫-૮૬-૮૭ જાનનું ૮૮-૮૯-૯૦ જાનનું ૯૧-૯૨-૯૩ જાનનું ૯૪-૯૫-૯૬ જાનનું ૯૭-૯૮-૯૯ જાનનું ૧૦૦-૧૦૧-૧૦૨ જાનનું ૧૦૩-૧૦૪-૧૦૫ જાનનું ૧૦૬-૧૦૭-૧૦૮ જાનનું ૧૦૯-૧૧૦-૧૧૧ જાનનું ૧૧૨-૧૧૩-૧૧૪ જાનનું ૧૧૫-૧૧૬-૧૧૭ જાનનું ૧૧૮-૧૧૯-૧૨૦ જાનનું ૧૨૧-૧૨૨-૧૨૩ જાનનું ૧૨૪-૧૨૫-૧૨૬ જાનનું ૧૨૭-૧૨૮-૧૨૯ જાનનું ૧૩૦-૧૩૧-૧૩૨ જાનનું ૧૩૩-૧૩૪-૧૩૫ જાનનું ૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮ જાનનું ૧૩૯-૧૪૦-૧૪૧ જાનનું ૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪ જાનનું ૧૪૫-૧૪૬-૧૪૭ જાનનું ૧૪૮-૧૪૯-૧૫૦ જાનનું ૧૫૧-૧૫૨-૧૫૩ જાનનું ૧૫૪-૧૫૫-૧૫૬ જાનનું ૧૫૭-૧૫૮-૧૫૯ જાનનું ૧૬૦-૧૬૧-૧૬૨ જાનનું ૧૬૩-૧૬૪-૧૬૫ જાનનું ૧૬૬-૧૬૭-૧૬૮ જાનનું ૧૬૯-૧૭૦-૧૭૧ જાનનું ૧૭૨-૧૭૩-૧૭૪ જાનનું ૧૭૫-૧૭૬-૧૭૭ જાનનું ૧૭૮-૧૭૯-૧૮૦ જાનનું ૧૮૧-૧૮૨-૧૮૩ જાનનું ૧૮૪-૧૮૫-૧૮૬ જાનનું ૧૮૭-૧૮૮-૧૮૯ જાનનું ૧૯૦-૧૯૧-૧૯૨ જાનનું ૧૯૩-૧૯૪-૧૯૫ જાનનું ૧૯૬-૧૯૭-૧૯૮ જાનનું ૧૯૯-૨૦૦-૨૦૧ જાનનું ૨૦૨-૨૦૩-૨૦૪ જાનનું ૨૦૬-૨૦૭-૨૦૮ જાનનું ૨૦૯-૨૧૦-૨૧૧ જાનનું ૨૧૨-૨૧૩-૨૧૪ જાનનું ૨૧૬-૨૧૭-૨૧૮ જાનનું ૨૧૯-૨૨૦-૨૨૧ જાનનું ૨૨૩-૨૨૪-૨૨૫ જાનનું ૨૨૭-૨૨૮-૨૨૯ જાનનું ૨૩૦-૨૩૧-૨૩૨ જાનનું ૨૩૩-૨૩૪-૨૩૫ જાનનું ૨૩૬-૨૩૭-૨૩૮ જાનનું ૨૩૯-૨૪૦-૨૪૧ જાનનું ૨૪૨-૨૪૩-૨૪૪ જાનનું ૨૪૬-૨૪૭-૨૪૮ જાનનું ૨૪૯-૨૫૦-૨૫૧ જાનનું ૨૫૨-૨૫૩-૨૫૪ જાનનું ૨૫૬-૨૫૭-૨૫૮ જાનનું ૨૫૯-૨૬૦-૨૬૧ જાનનું ૨૬૩-૨૬૪-૨૬૫ જાનનું ૨૬૬-૨૬૭-૨૬૮ જાનનું ૨૬૯-૨૭૦-૨૭૧ જાનનું ૨૭૨-૨૭૩-૨૭૪ જાનનું ૨૭૬-૨૭૭-૨૭૮ જાનનું ૨૭૯-૨૮૦-૨૮૧ જાનનું ૨૮૩-૨૮૪-૨૮૫ જાનનું ૨૮૭-૨૮૮-૨૮૯ જાનનું ૨૯૦-૨૯૧-૨૯૨ જાનનું ૨૯૩-૨૯૪-૨૯૫ જાનનું ૨૯૬-૨૯૭-૨૯૮ જાનનું ૨૯૯-૩૦૦-૩૦૧ જાનનું ૩૦૨-૩૦૩-૩૦૪ જાનનું ૩૦૬-૩૦૭-૩૦૮ જાનનું ૩૦૯-૩૧૦-૩૧૧ જાનનું ૩૧૨-૩૧૩-૩૧૪ જાનનું ૩૧૬-૩૧૭-૩૧૮ જાનનું ૩૧૯-૩૨૦-૩૨૧ જાનનું ૩૨૩-૩૨૪-૩૨૫ જાનનું ૩૨૭-૩૨૮-૩૨૯ જાનનું ૩૩૦-૩૩૧-૩૩૨ જાનનું ૩૩૩-૩૩૪-૩૩૫ જાનનું ૩૩૬-૩૩૭-૩૩૮ જાનનું ૩૩૯-૩૪૦-૩૪૧ જાનનું ૩૪૨-૩૪૩-૩૪૪ જાનનું ૩૪૬-૩૪૭-૩૪૮ જાનનું ૩૪૯-૩૫૦-૩૫૧ જાનનું ૩૫૨-૩૫૩-૩૫૪ જાનનું ૩૫૬-૩૫૭-૩૫૮ જાનનું ૩૫૯-૩૬૦-૩૬૧ જાનનું ૩૬૩-૩૬૪-૩૬૫ જાનનું ૩૬૬-૩૬૭-૩૬૮ જાનનું ૩૬૯-૩૭૦-૩૭૧ જાનનું ૩૭૨-૩૭૩-૩૭૪ જાનનું ૩૭૬-૩૭૭-૩૭૮ જાનનું ૩૭૯-૩૮૦-૩૮૧ જાનનું ૩૮૩-૩૮૪-૩૮૫ જાનનું ૩૮૭-૩૮૮-૩૮૯ જાનનું ૩૯૦-૩૯૧-૩૯૨ જાનનું ૩૯૩-૩૯૪-૩૯૫ જાનનું ૩૯૬-૩૯૭-૩૯૮ જાનનું ૩૯૯-૪૦૦-૪૦૧ જાનનું ૪૦૨-૪૦૩-૪૦૪ જાનનું ૪૦૬-૪૦૭-૪૦૮ જાનનું ૪૦૯-૪૧૦-૪૧૧ જાનનું ૪૧૨-૪૧૩-૪૧૪ જાનનું ૪૧૬-૪૧૭-૪૧૮ જાનનું ૪૧૯-૪૨૦-૪૨૧ જાનનું ૪૨૩-૪૨૪-૪૨૫ જાનનું ૪૨૭-૪૨૮-૪૨૯ જાનનું ૪૩૦-૪૩૧-૪૩૨ જાનનું ૪૩૩-૪૩૪-૪૩૫ જાનનું ૪૩૬-૪૩૭-૪૩૮ જાનનું ૪૩૯-૪૪૦-

१२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०
 १५१
 १५२
 १५३
 १५४
 १५५
 १५६
 १५७
 १५८
 १५९
 १६०
 १६१
 १६२
 १६३
 १६४
 १६५
 १६६
 १६७
 १६८
 १६९
 १७०
 १७१
 १७२
 १७३
 १७४
 १७५
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९
 २००

૩૦
 ૩૧
 ૩૨
 ૩૩
 ૩૪
 ૩૫
 ૩૬
 ૩૭
 ૩૮
 ૩૯
 ૪૦
 ૪૧
 ૪૨
 ૪૩
 ૪૪
 ૪૫
 ૪૬
 ૪૭
 ૪૮
 ૪૯
 ૫૦
 ૫૧
 ૫૨
 ૫૩
 ૫૪
 ૫૫
 ૫૬
 ૫૭
 ૫૮
 ૫૯
 ૬૦
 ૬૧
 ૬૨
 ૬૩
 ૬૪
 ૬૫
 ૬૬
 ૬૭
 ૬૮
 ૬૯
 ૭૦
 ૭૧
 ૭૨
 ૭૩
 ૭૪
 ૭૫
 ૭૬
 ૭૭
 ૭૮
 ૭૯
 ૮૦
 ૮૧
 ૮૨
 ૮૩
 ૮૪
 ૮૫
 ૮૬
 ૮૭
 ૮૮
 ૮૯
 ૯૦
 ૯૧
 ૯૨
 ૯૩
 ૯૪
 ૯૫
 ૯૬
 ૯૭
 ૯૮
 ૯૯
 ૧૦૦

મે.શ ન કાય તો દેવદે.ક તથા ઝીએક નિગેદે દેવ સર્વંધી અને
 પ્રકારનાં મુખો બેઝવી જાનદમાં જીવન ગામે છે અને ત્યાંથી કાગ
 કરી ઉત્તમ કુશમાં જન્મ લઈ મુંદર બેઝે કોગવે છે. તેમજ પછી
 વિવેક આદરીને રચુજ મુખ અને આત્મીય મુખ વચ્ચેના તફાવત
 જુએ છે અને ધ્યાનને આધ્ય કરીને કામનેગમે ત્યાગ કરે છે
 અને મુખ ધ્યાનથી સર્વ કર્મને નાશ કરીને અન્યથપદ પ્રાપ્ત કરે છે.
 આવી રીતે ધર્મધ્યાન બહુજ ઉપયોગી હોવાથી તે ખાસ હાથ ખેંચ
 નાર છે. એ સાતગન ધ્યાન છે એ આટલા વિવેચન ઉપરથી બોચમાં
 આવ્યું હશે. હવે પછી ક્ય.દ નિરાવગી મુક્તધ્યાનપર વિવેચન
 કરવામાં આવશે ત્યારે તેની અને ધર્મધ્યાનની વચ્ચે તફાવત શું છે
 તે બરાબર સમજાશે. ધર્મધ્યાનના વિષયને નીન યોગશાદાએ બહુ
 વિસ્તારથી ચર્ચ્યા છે. શીમન હેમચંદ્રાચાર્ય એય વિશેષને અંગે
 તેના પિરરથ, પદરથ, રૂપરથ અને રૂપાલીન એવા ચાર વિભાગ
 પાડે છે અને જ્ઞાનાર્ણવમા મુખ-ચંદ્રાચાર્ય ધર્મધ્યાનના એજ ચાર
 ભેદો પાડે છે. એ ચારે ભેદોને એયના પેદાવિભાગ સમજવામાં
 આવે તો તે વસ્તુસ્વરૂપને અંગે વિરોધ રહિત લગે છે. એ
 પિરરથાદ ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ એટલું આકર્ષક કરનાર છે કે એપર
 જના નસંપથા રાજપાત કરી જવે. એ આ પ્રસ્તુત પ્રકરણને અંગે
 ખ ન ઉપયોગી લખાશે. આપણે ઉપદેશ છે ...

આત્મીય વિષય છે અને આત્મા નો વિશેષ વિકસિત થયો ન હોય તો ઘણીવાર તેના દ્વારા જ તે મોહમાં પડી જઈ નીચે ઉતરી જાય છે તેથી આ વિષયમાં ખામ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. પોતાની યોગ્યતા વિચારી અવલંબનોને તજવાં નહિ, તેમાં પણ સિદ્ધ અવલંબનોને તજી દેવાથી ઘણીવાર પ્રથમ પગથિયું જ હાથથી ચાડ્યું જાય છે અને પોતે યોગમાં આગળ વધ્યો છે એમ માનનાર અનુભવ તદ્દન પ્રાથમિક સ્થિતિમાં પળી જાયો નથી એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી. આ અગત્યની બાબતપર નેટલા માટે લક્ષ્ય રાખવાનું જવાબી આપણે પિડરથાકિ ચાર વિભાગપર વિચાર કરીએ.

પિડરથાકિય. આ વિભાગમાં પાંચ ધારણાઓનો સમાવેશ થાય છે. પિડનો અર્થ અહીં વસ્તુ સમજવો, ધ્યેય આત્માને કરવાનો છે, પરંતુ તેના પ્રકાર જુદા જુદા છે અને તે જુદી જુદી રીતે ક્યાનવિષય થઈ શકે છે. એ માટે પાંચ પ્રકારની ધારણાનું સ્વરૂપ અહીં ખામ સમજાવવા યોગ્ય છે. પાર્થવો, આબ્નેવો, માટ્ટીનો, વાડળી અને તત્ત્વજ્ઞ અથવા તત્ત્વરૂપવતી એવી પાંચ ધારણાઓ છે. પ્રથમ પાર્થવી ધારણામાં આત્માને ધ્યય કરે તે આવી રીતે: નિઃશબ્દ, કલ્પિત રહિત, નકેદ શીન નમુદ્ર જેનું પ્રમાણ મધ્યલોક જેવડું છે તેની વચ્ચે એક દમન પા મહાવાળું, જેની કાંતિ ચાતરફ કેસારી મઈ છે અને જેનો રંગ મુલક જેવો છે એવું કલ્પા વિચાર એ કમળની મધ્યમાં મેરુપર્વત જેવડી કીચાલવાળા પીળા નળી આપતી અને વિશાએને કોમાવતી રહિતકા / હાંડુ વિચાર, આ રહિતકા કેપન એક એવું રંગનું કીચું મિંદા-જન અત્યંત અને તે વિદ્યાનન કેપન પાતાના આત્માને શીખ રહિત, મુખકંપ અને રૂત્ત નરકર વિનિયત ચિત્તને અને માથે વિચાર કે એવા મુદ્દન અત્યંત નમકવન દ્વર કરવા નમગ્ય છે અને મમ્મારને કીચમ કમળ, કમળા ન.શ કરવાના કવમા ઉદય થઈ રહેલ છે. આવી રીતે આત્માનું ચિત્તવન કરી તેને વં નિવિદ.નન પર એડેવો ચિત્તવે: એ પ્રથમ પાર્થવી ધારણાનું સ્વરૂપ છે. એમાં તેનન એડકી વિમળ રૂત્ત બેડવે છે કે તેના અંતર અનુભવથી જ થઈ શકે તેમ છે. બીજી આબ્નેવો ધારણામાં પ્રથમ ને પાતાના નામિકમમમા એજ પત્ત જે

[illegible]

૧૧૧

યતી નથી. એ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ સ્વાધીન ચિંતવનાથી મનને વશ કરવું જોઈએ. તેને માટે શરૂઆતમાં આલંબનની ખાસ જરૂર છે અને તે માટે પૃથ્વી આદિ તત્ત્વની ધારણા કરવાની જરૂર છે. પૃથ્વી સંબંધી ધારણાથી મન સ્થિર થાય, અગ્નિની ધારણાથી મન અને શરીરને તેમજ કર્મોને દગ્ધ કરવાની કટકપનાથી મનનું સ્થંભન થાય, પવનની ધારણાથી શરીર અને કર્મની ભરમને હટાવીને મનને યોગ્યતા, જળની ધારણાથી રહી ગયેલી રજને ધોઈ નાખી મનને સ્થિર કરે અને પછી આત્મા પોતે જ્ઞાનાનંદમય છે અને શરીર અને કર્મ રહિત છે એમ ચિંતવી તેનામાં મનને સ્થિર કરે. આવી રીતે સાલંબન ધ્યાનથી અભ્યાસ દૈનિક થતો જાય છે અને છેવટે આવા વિશિષ્ટ ધ્યેયના આલંબનથી ચેતન શુક્લધ્યાન કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે. નિરાલંબન ધ્યાન કેવી રીતે થાય છે તે હવે પછી જોવામાં આવશે, અત્ર પિરુષ્ઠ ચેતનને ધ્યેય કરવાની અભિનવ કટકપના પર વિચાર કર્યો, હવે તેથી આગળ વધીએ.

૫૬૩૫. દ્યો...

પરસ્થિતિ :- આ ધર્મધ્યાનના લેહમાં જુદાં જુદાં પદો લખીને
આત્મારામનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે. આલંબન અત્ર પદોનું રહે છે.
પ્રથમ વર્ણુમાતૃકા નામનું પ્રસિદ્ધ પદ છે; તેમાં નાભિ ઉપર કમળની
સ્થાપના કરવી, તેની મોજ પાખડી ચિતલીને પ્રત્યેક પર આ થી અઃ
પર્યંત મોજ સ્વરૂપની સ્થાપના કરવી અને તે સર્વ રંગતા નાય છે એમ
ચિતવવું તેની ઉપર દુહયમા શ્રે.વીશ પાખડી અને કલિકાવાળા કમ-
ળની સ્થાપના કરવી અને તે પ્રત્યેક પાખડી પર અને કલિકા પર થકને
ક થી મ.કાંત ન નુધીન -વંજલાની સ્થાપના કરવી. વહન ઉપર આડ
પાખડી ૪ કમળની ન્ય પના કરવી. આવી રીત ના.મ.
ના.કાંતે ૬ ના.કાંત ન્ય પના કરવી. આવી રીત ના.મ.
પર આડ . કમળ ન્ય પના કરવી. આવી રીત ના.મ.
વહન પ. - ૫૮૦ . ન્ય પના કરવી. આવી રીત ના.મ.
ના.કાંતે ૬ ના.કાંત ન્ય પના કરવી. આવી રીત ના.મ.
પર આડ . કમળ ન્ય પના કરવી. આવી રીત ના.મ.

માંથી સુદમમાં જવા ચલ કરે છે. આ અનાહત પદ અતિ આનંદ-
જનક છે, મહા કર્મસમૂહનો નાશ કરનાર છે અને શુદ્ધધ્યાનની
તાન નજીક મૂકી દેનાર છે. આ મંત્રરાજની ચિત્તવનામાં વચ્ચે પરમ
વત્સર્વ ચિત્તવન થઈ શકે છે જે હંપર ભટ્ટાવાઈ ગયું છે.
પ્રભુ જીવના ધ્યાનમાં એ પદનું મહત્ત્વ અસંખ્ય રીતે સમજાવ્યું છે.

પ્રભુવ બીજના ધ્યાનમાં ઈ પદનું ધ્યાન આવે છે. અસ્થિત, અશરીર, આચાર્ય, હાથાધ્યાય અને મુનિ એ પંચ પરમેષ્ઠી છે. એના પ્રથમ અક્ષરની સંધિ કરવાથી આ પ્રભુવ બીજ વ્યાકરણના નિયમાનુસાર થાય છે. આ પ્રભુવના વાચ્ય પરમેષ્ઠી છે અને એ પદ પરમેષ્ઠીનું વાચક છે તેથી વાચ્યવાચક સંબંધને લઈને તે અત્યંત નિર્ભજ પદ છે. આ પદને હપર લે હૃદયકમળ બતાવ્યું છે તેની કલ્પિતામાં સ્થિત કરવું અને જાણે તેનાપર મસ્તકમાં રહેલ ચંદ્રમાં અમૃતનો વરસાદ કરે છે તેથી તે આદ્રિત છે અને મહા પ્રભાવસંપન્ન છે એવા એ મહાબીજ અણય પદસ્વરૂપ ઈ પદને કુંભક પ્રાણાયામથી ધ્યાવવું. આ પ્રભુવપદનું ધ્યાન અતિ આનંદજનક છે અને તેને માટે અનેક પ્રકારે યોજના વિશિષ્ટ ઋચીમાં બહુ શુદ્ધિસર બતાવી છે. પૈતાના હૃદયકમળમાં આવા અતિ હૃત્કૃદ શુભધારક પરમેષ્ઠીની સ્થાપના કરવી એ વાત જ બહુ આનંદ આપનારી લાગે છે. સ્તમ્ભ, વરીકરણ વિગેરે માટે એનો ધ્યાનવિધિ બતાવ્યો છે પણ મોક્ષાભિલાષને માટે તે કામને નથી.

[illegible]

૨૬ પગ ૦.૫ થી ૦.૬ સુધી
 ૨૬ પગ ૦.૫ થી ૦.૬ સુધી
 ૨૬ પગ ૦.૫ થી ૦.૬ સુધી
 ૨૬ પગ ૦.૫ થી ૦.૬ સુધી

[illegible]

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

[illegible]

...
...
...
...
...

જાતલ જરૂરિયાતો એ અસ્તિત્વ, શિદ્ધિ, સંપત્તિ અને શુદ્ધ સર્વ મંગલકારી છે એમ ધ્યાનરૂપ, કારણ સર્વોન્નત છે એમ વિચારવું અને સ્મરેનું શરણ લેવારૂપ એમ ચિત્તરૂપ એ સર્વ એવી જ રીતે ધ્યાનને પાડના આશીર્વાદમાં રજા કરે છે અને ચિત્તનની પ્રગતિ કરે છે.

[illegible]

આવી રીતે જાપના અનેક પ્રકાર છે. વિધાના અનેક પ્રકાર છે. તમાં પણ કેટલીક રીતે જાપ કરવાથી સાંસારિક લોગસાધન મળે છે, મહિમા કીર્તિ થાય છે, ઈષ્ટ જનનો પ્રસંગ થાય છે અને કેટલીક રીતે મોક્ષ તરફ ગમન થાય છે. જે પદ્ધતિ ધ્યાન કરવાથી પ્રાણી પીતરાગ થાય, સંસારપર ભાવ ઓછો થાય, વસ્તુસ્વરૂપનો બેધ થાય અને આત્મિક ગુણ જોવાપાય એનું ધ્યાન કરવું. અનેક પ્રકારની પદ્ધતિ વ્યવસ્થા યોગગ્રંથકારોએ બતાવી છે તે જોવી, વિચારવી અને પોતાને અનુકૂળ લાગે તે આદરવી; પરંતુ એ પદ્ધતિ જાપથી અભિમાદિ સિદ્ધિઓ કે બીજી લઘિપ્રાપ્તિ કરવાનો આશય રાખી યોગગ્રંથ થવું નહિ. આ પદ્ધતિ ધ્યાનમાં શબ્દોનું આસંગન લેવાનું છે અને અનુભવીઓ એ સર્વધર્મમાં એટલું સ્પષ્ટ રીતે કહી ગયા છે કે એ જાપના પ્રકારથી અને કંકારાદિ પદ્ધતિ ધ્યાનથી ચિત્તની સ્થિરતા, નિર્મળતા અને એકાગ્રતા બહુ સારી થાય છે અને નિરાસંબનત્વની પામે પ્રાણી બહુ જલદી આવી જઈ છેવટે પ્રગતિ કરી સાધ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. મમે તે ધ્યેયવિષય ઘડી શકે તેમ છે તે આદરતા ઉપરથી જોવામાં આવ્યું હશે. પોતાને કયો વિષય ધ્યેય કરવો? યોગ્ય છે તે પૃથક્કરણ કરીને વિચારી લેવું. હવે આપણે રૂપરથ ધ્યેયનો વિચાર કરીએ. એ રૂપરથ ધ્યેયના વિચારમાં પણ બહુ આનંદ આવશે.

રૂપરથ ધ્યેય:-પિડ્ધ અને પદ્ધતિ ધ્યેયનું આપણે સ્વરૂપ જોવું. હવે રૂપરથ ધ્યેયમાં નીચકર મહારાજનું ધ્યાન કરવાનું છે તે આ પ્રમાણે: મોક્ષતત્ત્વમીની નજીક ગમેતા, ધાની કર્મોનો દાય કરનાર, ચતુર્ભુજે દેશના દેનારા અને અચોક વૃક્ષ, મુરપુષ્પવૃક્ષિ, દિવ્ય ભવન, આમર, દેવતાધિષ્ઠિત નિહાસન, મૂર્તિની પણ વિશેષ પ્રમાણે જાનકા, આદિત્યાના દિવ્ય દુકુલ અને આજુબા આજુપત-આ આક મહા પ્રાણિદાર્ય વુક્ત શા જિનંદરદેવ નમત્તમરૂપમાં બેડા બેડા અન્ય પ્રાણીઓને કચળા બાપે છે, એઓ જે પ્રદેશમાં વિચરે છે ત્યાં તેઓના અવિન્ય મદ્દિમાથી ઈન ઉપદ્રવ નાશ પામે છે, તેઓની નજીકમાં સર્વ પ્રાણીઓ પોતાનું કુદરતી વેર ભૂલી જઈ એક સાથે અનંદથી રહે છે, દાથી અને સિદ્ધ જેવા નિઃસ્વ વસ્તુદિવંગા પ્રાણીઓ પ્રમુખા અનિચ્છથી દુરમનાઈને ઘાટ પણ કરતા નથી, અઃખા

વસરવૃત્તમાં જનુમમાણુ પુષ્પ પાથરેલાં હોય છે, અનેક
 અને મનુષ્યો ભગવાનની વાણીનો પ્રસાદ લે છે અને
 પવિત્ર કરે છે, દરેક એમ સમજે છે કે તેને હૃદયની
 રુદેશના આપે છે, ખીર ઝંઝીર રાગથી દેવાલી દેશના
 અનેક જન્મ પ્રાણીઓ લીન થતાં દેખાય છે, અનેક
 નિઓ પ્રભુની વેદાવધ્ય કરી રહ્યા છે, ચેતરક આનંદ
 યો ઉછળી રહી છે, ભર્યે સિદ્ધાસન ઉપર ચતુર્ભુજે
 પ્રાપ્ત કરનાર આસનમોક્ષમાથી પુણ્યવાન મહાત્મા
 એ પહોંચેલા બેઠા છે, સર્વ પ્રકારના વિકારનો નાશ
 મતિ અસરકારક રીતે એકાંત ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી
 સ્વર કરે તેવી રીતે અનેક ગુણથી ભરપૂર વાણીનો
 દેવતાઓ, ઇદ્રો, ચક્રવર્તીઓ, મનુષ્યો અને વિષયો
 નમાવી પેલાના આત્માને ધન્ય માને છે—આવી
 સ્વર અતિશયબુદ્ધિ અર્જુનના રૂપનું અવલંબન કરવું
 ૧. એ રૂપરથ એકનું વર્ણન કરવાં હજારો વિશેષણો
 ન છે. એમના એક એક પ્રાતિદર્શનું અથવા
 ભાગનું વર્ણન કરવાં પુણ્યકો ભરાય તેમ છે. એમના
 એમણે મેં હ જાણે. જે વિશ્વ ક્ષણે છે તેપર
 નુ જીવન રૂપ થઈ જાય. એવ. અ.વિન્ય ગુણ
 આત્મે જાગૃતી પ્રગટ થયેલ. અને એમના આત્મા
 ૧૮. છે તેવું જાણીએ.

છે અને વિશિષ્ટ ધ્યાન આદરી શકવા માટે અધિકાર અને
 યત્ન પ્રાપ્ત થાય છે. આ ધ્યાનમાં ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરતાં નિરં-
 અપાસ કરવાથી સર્વત્ર સર્વ અવસ્થામાં એ જ રૂપરથ પરમેશ્વરીને
 ની ટેવ પડી જાય છે. આવા ઉત્કૃષ્ટ અવલંબનથી અને તેના ગુણ-
 રંજન થવાની ટેવથી મનની અન્યાસિત અવસ્થા થાય છે
 પ્રાણી ઉવટે તે ગુણ પ્રાપ્ત કરવાની અથવા પ્રકટ કરવાની દૃઢ
 પડોચી જાય છે અને પછી તેનામાં એટલી સ્થિરતા આવી જાય
 ઉવટે તે સ્વપ્નમાં પણ ધ્યાનથી વ્યુત થતો નથી. આવા ત્રણ
 ઔદ્યર્થને પ્રાપ્ત થયેલા પરમાત્માના ગુણમાત્રમાં રંજન થતાં
 ઉવટે તન્મયપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વખતે જે તાના આત્માને
 થયેલો પ્રાણી અનુભવે છે. આ વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું
 ભાવન કરવાનું રૂપરથ હોય થયું.

તાની હોય-રૂપરથ હોયમં. ચિત્ત રૂપમાં સ્થિર થાય છે,
 ની આગળ વધતાં અમૂર્તમાં ચિત્તને સ્થિર કરવાની જરૂર
 નહાય, શુદ્ધ, પરમાક્ષરરૂપ અમૂર્ત આત્માનું સ્મરણ કરે
 ન હોય કહેવાય છે. રૂપાતીતને હોય કેમ જનાવી શકાય
 સહજ છે, કારણ કે ધર્મધ્યાન સાતળી છે ત્યારે રૂપાતીતનું
 કેમ દર્શ શકે? એના સમાધાનમાં એટલું કહેવ.નું કે સિદ્ધ-
 ને ગુણે હંમેશાં નેન સમજ. વિચારી. તથાની એક મૂર્ત
 રૂપ પન્માત્રમ. ને ગુણે વ્યક્તરૂપ છે અને જે તામ
 ને એક વિચારી ને ગુણમત્રમ લીન શુદ્ધ એ
 ને હંમેશાં ને પન્માત્ર પ્રયત્ન નહીં.

કરવાની ઇચ્છાવાળાને તે અતિ ઉપયોગી સાધન પૂરું પાડતું હોવાથી એના પ્રત્યેક વિભાગની ભારિકીથી અવલોકના કરવી, ચર્ચા કરવી, સમજણ મેળવવી એ અતિ આવશ્યક છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ આત્મસ્થિતિ બતાવનાર વિશિષ્ટ ધ્યાનનો વિચાર કરીએ.

શુક્લધ્યાન—શુક્લધ્યાન ઉત્તમ સંઘયજુવાળા શરીરીથી જ બની શકે છે એમ કેટલાક યોગાચાર્યોનો મત છે. મનની અહીં નિરૂદ્ધાવસ્થા છેવટે પ્રાપ્ત થાય છે તે તેના ઉત્તરોત્તર ભેદ ભેદથી જણાયે. ધર્મધ્યાનમાં જ્યારે મન સ્થિર થાય એટલે સગાડિ દૂર થાય, ઇંદ્રિયોમાં પ્રવૃત્તિ થતી અટકે, વિષયો ઉપર ચિત્ત જતું અટકે અને આખા સંસારપર ભ્રમતું મટી જાય, ત્યારે પછી આગળ પ્રગતિ થાય છે. મોહનો ત્યાગ કરી, વિવેક આદરી, વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરી, શરીર આત્માનો ભેદ બરાબર સમજી ધર્મધ્યાનમાં જ્યારે સ્થિરતા થાય છે ત્યારે પછી ચેતન વિશિષ્ટ ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે. ક્રિયા રહિત, ઇંદ્રિયાતીત, ધ્યાનની ધારણાથી રહિત અને સ્વરૂપ સન્મુખ ચિત્ત થાય તેવા ચિત્તને ‘શુક્લ’ કહેવામાં આવે છે. કપાયરૂપ મેલથી રહિત, પ્રથમમાં રક્ત ચિત્ત થાય તેને શુક્લ કહેવામાં આવે છે. આથી શુક્લ શબ્દ બરાબર સાર્થ રીતે આ અર્થમાં વપરાયેલો છે. શુક્લ ધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદ છદ્મસ્થ યોગીને સંભવે છે અને છેવટના બે ભેદ ક્ષીણહોયવાળા કેવલ્યજ્ઞાનીને અંતાવસ્થાએ હોય છે. પ્રથમના બે ભેદમાં કોઈ પણ વસ્તુનું અવલગન લેવું રહેતું નથી પણ શુભ જ્ઞાનનું અને યોગનું અવલગન રહે છે અને બાકીના બે ભેદમાં તો કોઈ પણ પ્રકારનું આલગન લેવું રહેતું નથી (જો કે ત્રીજા ભેદમાં યોગ તો હોય છે,) નથી એક દૃષ્ટિથી ભેદએ તો પ્રથમના બે ભેદ સાતમન શુક્લધ્યાન કહેવાય અને અનિમ બે ભેદ કેવલ્યજ્ઞાવાળાને હોવાથી નિરાલગન શુક્લધ્યાન કહી શકાય. આપણે આ ચારે ભેદને બરાબર વિચારી જઈએ.

આ શુક્લધ્યાનના ચાર ભેદોના નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે:-
પૃથક્કલ્પ વિનર્ક સમપ્રવિચાર, એકલ્પ વિનર્ક અસપ્રવિચાર, સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાના અને સમુચ્ચિન્ન ક્રિયા અથવા વ્યુપસ્તક્રિયા અનિવૃત્તિ.
પ્રથમ વિભાગ ત્રણ યોગવાળાને હોય છે, બીજા વિભાગ એક યોગ-

એમ છે કે શ્રુતસમુદ્રમાંથી કોઈ વખત એક પદાર્થ અથવા તેનો પર્યાય લઈ તેના પર એક પછી એક પર્યાયદૃષ્ટિએ ધ્યાન કરે છે. આ ધ્યાનને સવિતર્ક અને સવિચાર કહેવાનું કારણ એ છે કે અહીં એક પછી એક વિતર્કો શ્રુતોપદેશનાં અવલંબનો હોય છે, એક પર્યાયથી બીજા પર્યાય પર વિચારણા ચાલ્યા કરે છે અને પર્યાયભેદે શબ્દસંક્રમણ પણ થયા કરે છે. આવી રીતે વસ્તુતત્ત્વ પર વિચારણા સ્થિર કરવાથી અને એક પર્યાયથી બીજા પર અને એક યોગથી બીજા યોગ પર ગમન કરવાથી પ્રાણી એકત્વવિચારણા સ્થિર કરે છે અને પછી શુક્લધ્યાનના બીજા પાયા પર અથવા બીજા એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર લોક પર આરોહણ કરે છે; પ્રથમ પૃથક્ત્વપણા ઉપર વિચાર કરતાં કરતાં જ્યારે તેને સ્થિરતા થાય છે અને મનની શુદ્ધિ થાય છે ત્યારે આત્મતીર્થથી તે એકત્વપણાને વિચાર કરવાને યોગ્ય થાય છે. આ એકત્વવિચારણામાં એક જ યોગથી પદોવાય છે, વસ્તુઓમાં એકત્વ દેખે છે અને તેના પર જ સ્થિરતા થાય છે. અહીં એક યોગમાંથી બીજા યોગમાં સંક્રમણ કરવાનું રહેતું નથી. અહીં એક દ્રવ્ય, એક પર્યાય અને એક પુરુષાત્ત્વનું તે દર્શન કરે છે, દ્રવ્યમાં રહેલ પર્યાયમાં ભિન્ન હોવા છતાં રહેલી અંતિમ એકતા અનુભવે છે અને તેના વિશિષ્ટ અનુભવને લીધે પ્રથમ જે પૃથક્ત્વનું જ્ઞાન તેને થયું હતું તેના કરતાં અતિ લઘુત્વ સ્થિતિ અનુભવે છે. આ વિશિષ્ટ ધ્યાનથી તેનામાં એટલો જોષ વધારો થઈ જાય છે અને શુદ્ધિ એટલી સાત્ત્વ થઈ જાય છે કે અત્યાર સુધી સર્વ વસ્તુઓનો જોષ થઈ શકે એવું જ્ઞાન આવરણ પામ્યું હતું તે આવરણ આના પ્રભાવથી ખની જાય છે અને આવરણ દૂર થયે અંદર રહેલ અચિત્ત્વ પ્રભાતજનુજ્ઞા સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે. આ દ્વિતીય વિભાગને નંદલા માટે એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. અહીં પૃથક્ત્વવિચારમાં અને એકત્વ વિચારમાં દ્રવ્યની ચિન્તના થાય છે તે સામ્યાધારપૂર્વક થાય છે અને તેની સ્થિર યોગથી વિચારના કરવાની યોગ્યતા પૂર્વધરને શક્ય છે. આ જોને બેરોમાં અવગમન નામનું ત્વે છે અને તે શુદ્ધવિચારનું હોય છે. જ્યારે ઉત્પાદ વ્યવસ્થિતિ વનેરે પદોયોની એકયોગત્વનું રહસ્ય યોગદૃષ્ટિએ રચ્ય દેખાય છે ત્યારે શુક્લધ્યાનનો બીજો ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ બીજો ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યેષ્ઠ તેની છેવટની સિદ્ધિમાં
 જ્ઞાનાવસ્થા, દર્શન-વસ્થા, મોક્ષ-વસ્થા અને અત્યંત જો શાસ્ત્રમાં
 દર્શનો સંબંધી દૃષ્ટ અને સત્તામાંથી નાશ થાય છે અને પછી
 તેને દેવસ્થ જ્ઞાન અને દેવસ્થ દર્શન હોવાનું થાય છે. અહીં નિરાતંબન-
 પત્ત પ્રાપ્ત થાય છે. પછી અનેક પ્રકારના પદોપકાર કરી અનેક ભવેને
 ઉપરેથી આવી તીથકરણને અથવા જિન (સામાન્ય દેવગી) તરીકે
 આ લોકમાં વિચરી છેવટે અધ્યાત્મી દર્શો (વેદાંત, ન્યાય, મીમાંસા અને
 આયુર્વેદ) નો પણ સાચો દર્શનો સિદ્ધિએ તે આવે છે. અધારે આ
 પ્રાણી સામાન્ય દેવગી તરીકે હોય છે ત્યારે તેની જો સિદ્ધિ થાય છે
 અને તે ચેતન સમપ્રમાણ થાય. ધ્યાન સંબંધમાં કેવી રીતે વર્તતા હોય છે
 તે વિચારવા પડેલા અ.પરં તીર્થકરણનો સિદ્ધિનો જ્ઞાન પ્રાપ્ત
 કરી જઈએ.

પ્રભુ દેશના આપે છે અને વાણીના અતિશયથી દરેક પ્રાણીને પોતાને ઉદ્દેશીને અને પોતાની જાણમાં પ્રભુ બોલતા હોય એમ લાગે છે. પ્રભુની દેશના એવી સુંદર રીતે રચાયતી અને એવો સુંદર બોધ કરનારી હોય છે કે એના શ્રવણથી અનેક પ્રાણીઓ મિથ્યાત્વ દૂર કરી સન્માર્ગ પર આવી જાય છે અને પોતાની જાતને પ્રગતિમાં મૂકી દે છે. પ્રભુના જ્ઞાનાતિશય, વચનાતિશય, પૂજાતિશય અને અપાયાપગમાતિશય બહુ આકર્ષક હોય છે. અનંત જ્ઞાન હોવાથી દેશના બહુ અર્થયુક્ત અને વચનાતિશયથી વચનના અનેક (૩૫) શુદ્ધોવાળી ગંભીર નીકળે છે. પૂજાતિશયથી તેઓ જ્યાં જાય ત્યાં તેમની દેવાસુરોથી પૂજા થાય છે, તે માધારણ પ્રકારથી કે ઉપર ઉપરના દેખાવથી નહિ, પણ તેઓની અમાધારણ શક્તિથી પ્રાણીના અંતરમાંથી પૂજ્ય ભાવ ઉદ્ભવે છે અને તેઓની પૂજા કરવી એમા જાગે પોતે પોતાની દ્રશ્ય બાબતતા હોય એમ અંતઃકરણપૂર્વક સમજે છે. એ ઉપરાંત પ્રભુ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાં ત્યાં વ્યાધિનો ઉપદ્રવ, દુકાળ કે એવી કોઈ ઉપાધિ થતી નથી. વળી તીર્થકર નામકર્મના ઉદયથી અણ મદ્દા પ્રાપ્તિદાર્ય નિરંતર સાથે રહે છે: પ્રભુની પછવાડે જામગણ ચાલે છે તેની પ્રજા સૂર્યની પ્રજા કરતાં પણ વિશેષ હોય છે અને તે સર્વ દિશાને પ્રકાશ કરતું હોય છે, સમવનનમા સુદર અશોક વૃક્ષ હોય છે તે પ્રભુ વિદાર કરે ત્યારે પણ અકશમા ચાલે છે અને તેની પ્રગીચ્છા પવનથી ચાક્યા કરે છે, દેવનાં પુષ્પાની વૃદ્ધિ સમવનનમા અને પ્રભુ વિચરે ત્યાં કપો કરે છે, પ્રભુ દેશના દે ને ને તેમના રવરમા ઉચ્ચ ધ્વનિનો સંચાર દેવે નરકથી થવ કરે છે, પ્રભુ દેશના દે ને વખતે તેમજ નિદાર કરે ત્યારે તેનું જનન માત્રુ ચ મન તમાચા કરે છે, અતિ વિશિષ્ટ પાદ- પીડક ૥ નરક જન દેવન નજુ આનન કરે છે, પ્રભુ નિદાર કરે છે ત્યારે નરક જન પણ અકશમા ચાલે છે, આકાશમા દેવનાંઓ હુંદુમિ વગડે છે અને પ્રભુના મનનન નજુ જગ નિરંતર રહે છે. આ અણ મદ્દ પ્રાપ્તિ વેની અતિ અદ્ભુત ગે.મ. જાડુ આકર્ષક લાગે છે અને બાળ, મધ્યમ અને કૌનમ અધિકારીપન બહુ સારી જૂઠા જૂઠા પ્રકારની અસર કરે છે. પ્રભુ જ્યાં વિચરે છે ત્યાં પવન અનુકૂળ વાય છે, પ્રભુ વિચરે છે ત્યારે વૃદ્ધ પણ નમન જાય છે, પ્રભુ જે પ્રદેશમા વિચરે છે ત્યાં

પ્રાણીઓ પોતાનું કુદરતી વૈર જૂઠી ભવ છે અને સર્વ દંદ્રિયના અર્થો
 ફલપ્રાપ્તિમાં મનોહર થઈ જાય છે. પ્રજાનાં નામ અને રામ વધતાં નથી,
 પ્રજાનો આહાર વિહાર છદ્મસ્થ પ્રાણી દેખી શકતા નથી અને પ્રજાનો
 મૃત્યુસંસ્પર્શ કમળ જેવો સુગંધી હોય છે. પ્રજા જ્યાં જ્યાં વિહાર
 કરે છે ત્યાં ત્યાં દેવો તેમની આગળ રત્નનિર્મિત ધર્મસ્થાન ચણાવે છે,
 પ્રજાની સાથે જમીનપર નવ કમળો ચાલે છે તેમાંનાં બે બે દરેક
 પાંચે આગળ આવે છે તેનાપર પ્રજા પગ મૂકે છે અને કશાટાની
 સંખ્યામાં દેવો નિરંતર પ્રજાની સેવામાં તેમના અર્થ ઉત્કળવણ શુદ્ધિથી
 આકર્ષાઈને રહે છે અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રજાની સેવા
 કરી જન્મને ધન્ય માને છે. આવી અનેક સમૃદ્ધિ તીર્થકર નામકર્મના
 ઉદયથી થાય છે પણ પ્રજા તેમાં અલિપ્ત રહે છે, એમના મનપર
 ઉદ્ભૂતિ-ગૌતમ જેવાની એકાંત પ્રીતિ અને રાગદ્વિષ્ટિ અસર કરી
 નહિ, એમનાપર અનેક દેવોની પૂજાએ અસર કરી નહિ અને ગેશા-
 નાના ઉપદ્રવે પણ અસર કરી નહિ એ તેઓના ચિત્તની અતિ
 ઉદ્દાત્ત સ્થિતિ બતાવે છે. આવી રીતે તીર્થકર નામકર્મના ઉદયથી
 તે પુનઃ જન્મ એમના પ્રાણીકાણુ વગર, ચેતસ અનિશ્ચયની
 મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. તેથી અન્યની સેવા મહત્ત્વમાં જાહેર કરવા

અનુર્થ (રમ પમાં ધ્યાનની-પોમની કૃતકૃષ્ટ અવસ્થા સ્વીકારી છે. કેવલ
 મની કેવલ-અવસ્થામાં ગમે છે ત્યારે તેની ધ્યાનંતર દશા મેળ છે,
 ન વચે ને કાંઈ ધ્યાન કરના નથી. મુકવધ્યાનના જે વિમામ કષ્ટ
 રે મ જે, માનીના જે વિમામ અંતઃપ્રકાશમાં આવવાના હોવાથી આ
 રે મ જે આ પ્રમાણે મુકવધ્યાનની રિશ્તિ છે. મમામિ નામના પોમના
 આવા અવસ્થાની પણ અર્ધી વિચારણા મમ મમ. તેની બીજી વિચારણા
 કરવાની રહેતી નથી.

આંદોલન પુસ્તાકનાં જુઓના ઉ.

[illegible]

क्र.सं.	विवरण	प्रमाण
१	१९५५-५६	१९५५
२	१९५६-५७	१९५६
३	१९५७-५८	१९५७
४	१९५८-५९	१९५८
५	१९५९-६०	१९५९
६	१९६०-६१	१९६०
७	१९६१-६२	१९६१
८	१९६२-६३	१९६२
९	१९६३-६४	१९६३
१०	१९६४-६५	१९६४
११	१९६५-६६	१९६५
१२	१९६६-६७	१९६६
१३	१९६७-६८	१९६७
१४	१९६८-६९	१९६८
१५	१९६९-७०	१९६९
१६	१९७०-७१	१९७०
१७	१९७१-७२	१९७१
१८	१९७२-७३	१९७२
१९	१९७३-७४	१९७३
२०	१९७४-७५	१९७४
२१	१९७५-७६	१९७५
२२	१९७६-७७	१९७६
२३	१९७७-७८	१९७७
२४	१९७८-७९	१९७८
२५	१९७९-८०	१९७९
२६	१९८०-८१	१९८०
२७	१९८१-८२	१९८१
२८	१९८२-८३	१९८२
२९	१९८३-८४	१९८३
३०	१९८४-८५	१९८४
३१	१९८५-८६	१९८५
३२	१९८६-८७	१९८६
३३	१९८७-८८	१९८७
३४	१९८८-८९	१९८८
३५	१९८९-९०	१९८९
३६	१९९०-९१	१९९०
३७	१९९१-९२	१९९१
३८	१९९२-९३	१९९२
३९	१९९३-९४	१९९३
४०	१९९४-९५	१९९४
४१	१९९५-९६	१९९५
४२	१९९६-९७	१९९६
४३	१९९७-९८	१९९७
४४	१९९८-९९	१९९८
४५	१९९९-००	१९९९
४६	२०००-०१	२०००
४७	२००१-०२	२००१
४८	२००२-०३	२००२
४९	२००३-०४	२००३
५०	२००४-०५	२००४
५१	२००५-०६	२००५
५२	२००६-०७	२००६
५३	२००७-०८	२००७
५४	२००८-०९	२००८
५५	२००९-१०	२००९
५६	२०१०-११	२०१०
५७	२०११-१२	२०११
५८	२०१२-१३	२०१२
५९	२०१३-१४	२०१३
६०	२०१४-१५	२०१४
६१	२०१५-१६	२०१५
६२	२०१६-१७	२०१६
६३	२०१७-१८	२०१७
६४	२०१८-१९	२०१८
६५	२०१९-२०	२०१९
६६	२०२०-२१	२०२०
६७	२०२१-२२	२०२१
६८	२०२२-२३	२०२२
६९	२०२३-२४	२०२३
७०	२०२४-२५	२०२४

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
ચંદ્રનાદી	૧૨૪	તારા દૃષ્ટિ-છટ્ટી (કાન્તા) ...	૪૪
ચંદ્રિકા તુલ્ય બોધ-પરામાર્થ ...	૫૨	તારા દૃષ્ટિ-દ્વિતીય	૨૧
ચુલિકાભાવ-ધ્યાનકૃત	૧૬૮	તારાનું ચુલુસ્થાન	૪૪
છ.		તારાભાગ દ્વંચ બોધ-તારામાં ...	૪૪
છ અક્ષરી વિદ્યા	૧૬૪	તીર્થનો મેળો	૭૨
છત્ર તથા	૧૭૮	તીર્થસ્થાન	૧૨૧
છાત્રમરથને શુકવતી બે ભેદ	૧૭૪	તીર્થકરજીવ વિવેચન	૧૧૭
ઉત્તરું સંપ્રવણ અને ધર્મપ્રધાન ...	૧૫૭	તીર્થકર ધ્યાન	૧૧૧
જ.		તીર્થકર નામાર્થ	૧૭૭
જમન્ય પાત્ર	૧૨૮	તીર્થકરની જાદિ	૧૭૭
જાડીખુટ્ટી	૧૨	તીર્થકરનું ઔશ્વર્ય	૧૧૭
જનાપવાદ બીજીય	૬૮	તીર્થકર પ્રભાવ	૧૧૧
જ્યોતિષ-સુશંભનાનો	૧૫૫	તુલ્યમાં ધી સોધન	૧૭
જ્યોતિષ નિર્ણય	૧૨૫	તુલ્યમેલોધ-મિત્રા	૨૦
જાપનાં અનેક પદો	૧૬૪	તુલ્યપ્રવાસ અને બચા	૨૮
જાપ કૃત	૧૬૪	તેજ મંડળ	૧૨૩
જિજ્ઞાસા શુદ્ધ-તારા	૨૧	તથા છત્ર	૧૭૮
કવ્યપુરુષગણ નાદચર્યાન	૭૭	તથા ચોત્ર-આશ્રય	૭૪
કૌતુકયા સતકાષ	૧૧૬	તથા ચોત્રવાચાને પ્રથમભેદ (શુદ્ધ). ...	૧૭૪
ક.		તથા શોક	૧૫૧
કંઈ-તારાકીયા	૧૫૧	તથા જ્ઞાન અને મન	૮૫
ક.		તથાક	૧૬૮
કારણવિવરણ-આધારમ તથા ન	૬૮	તરતરવાચ-મલામાં	૩૭
કારણપત્રની વારિલા	૧૧૭	દ.	
કામમૂ વારાના	૧૧૦	દરાન મોહનીય	૧૪૬
વહેરુ અનુક્રાન	૧૦૧	દરાનારજીવીયનું અર્થ	૧૪૮
વત્ર ચોત્રવાચાને નીજે ભેદ (શુદ્ધ) ...	૧૭૪	દવદાન કર્મ	૧૧૪
વપ અને નિર્મલ	૭૬	દાન-ત્યાગધર્મની શરૂઆત	૬૭
વપથી અનુગ	૧૦૬	દાન-પૂર્વ સેવામાં	૬૭
વપ-નિયમનો ભેદ	૮૬	દારિદ્ર્ય	૫
વપનો પ્રભાવ	૭૬	દાદ્યવર	૭૧
વપ-પૂર્વ સેવા	૬૬	દિગ્વિરતિ મત	૧૧૧
વાચિક ધર્મસંવાસ	૬૧	.. .. અને સાદસ	૧૧૧

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
મણનારો પજુ ધર્મ રાખવો ...	૩૩	બીજા કથામાં આનંદ ...	૨૫
માનુવણુ ...	૧૨૨	બીજાના ...	૧૧૨
" સંચાર ...	૧૨૩	બુદ્ધિભર્યા આરાધ ...	૩૬
માણુવામ ...	૧૨૨	બોલમવાદ સિરા ...	૩૦
" -અનુપયોગી અંશ ...	૧૨૬	બોધિ બાવના ...	૭૮
" અને યોગી ...	૧૨૬	બ્રહ્મચર્ય ચમ ...	૧૦૬
" -અધુભતા ...	૧૨૬	બ.	
" નું પૈદ્ધસિકરણ ...	૧૨૬	બકિ અનુક્રમ ...	૫૦
" નો ધૌનિક અર્થ ...	૩૨	બર્નુકરિ ...	૩૩
" ૫૧ ઉપાધાયક ...	૧૨૭	બવકુદ્રેશ-તારામાં ...	૪૭
" -પૌદ્ધસિક હેતુથી ભ્યાન્ય ...	૧૨૬	બવ પૂરા વવાના પ્રકારો ...	૭૮
" -બલામાં ...	૩૨	બવકુદ્રેશ-અવિચારણ ...	૧૪૬
મીતિ જ્ઞાન ...	૮૮	બલિચરિતા ...	૧૩૪
મીતિદાર્ય-અધ ...	૧૭૮	બરેદેશ ...	૧૦૦
મીતિ અનુક્રમ ...	૫૦	બરેપ્રમાણી કર્મ ...	૫૩
" ...		બાટક આદરિત ...	૧૧૩
ફળ સાથે સંબંધ નથી ...	૧૦૨	બામંડળ ...	૧૭૮
ફળાવચક ...	૨૩-૨૪	બાવનાથી શુદ્ધિ ...	૭૬
" ...		બાવના-ધર્મોધ્યાનની ...	૧૫૭
બત્રીશ બત્રીશી ...	૫૫-૬૧	બાવનાનો સમય ...	૧૭૨
બહુવીધે અને યોગ ...	૧૦૬	બાવના-આર-સંવર ...	૭૫
બસા હાથિ-તૃતીય ...	૨૮	બાવના યોગ ...	૧૫
બહિરાશ્રમ ...	૩	બાવના રહસ્ય ...	૧૧
બહોળતાએ જીવેલી હાથિ ...	૨૫	બાવ પૂજન ...	૬૧
બાણનો પૂર્વ પ્રધાન ...	૧૮૧	બાવ મળી અર્ધતા ...	૨૩
બારે પર્વદા ...	૧૭૭	બાવ રાત્રુ ...	૩૧
બારે બાવના ...	૧૧ થી ૭૬	બાવ શુદ્ધ-દ્રવ્ય શુદ્ધ ...	૧૪૬
" -સંવર ...	૭૫	બેદો-શુદ્ધ-ધ્યાનના ...	૧૭૪
બાસ ક્રિયા ...	૫૬	બોચેપમેશ ...	૧૧૧
બાવ તપ ...	૭૬	બમણા-ઉત્તરિને અંગે ...	૨૪
બાવ ફેરા ધારણ ...	૧૩૦	બમરેશ ...	૮૦
બાવ ફેરા જીવે ...	૧	બ.	
બાવ વર્તન અને કુલધોગી ...	૬૨	મજાજા ...	૧૧૨

